

376 406

VĚDECKÝ ČASOPIS

2

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

0 x v III - 32

7

ROČNÍK 38 (LXV)
PRAHA
ČERVENEC
1992
ISSN 0139-570X

AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD ČSFR
ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ
PRO ZEMĚDĚLSTVÍ

Redakční rada

Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (předseda), ing. Gejza Blaas, CSc., ing. Juraj Cvečko, CSc., doc. ing. Josef Fojtl, CSc., prof. ing. Félix Hutník, DrSc., ing. Karel Janotka, CSc., ing. Josef Kraus, CSc., doc. ing. Jaroslav Mach, CSc., prof. ing. Zdeněk Poděbradský, CSc., ing. Bohumil Prouza, CSc., doc. ing. František Střeleček, CSc., prof. ing. Karel Vinohradský, CSc., prof. ing. Jozef Višňovský, CSc.

Vedoucí redaktorka ing. Hedvika Malíková

Rukopisy odevzdány k tisku 4. 5. 1992 – Podepsáno k tisku 30. 6. 1992

OBSAH

Blaas G.: Mimoprodukčné funkcie poľnohospodárstva	525
Krpálek P.: Trvale udržitelný rozvoj zemědělství a jeho mimoprodukční funkce v souvislostech současné agrární politiky	527
Marková C.: Zemědělství a stabilizace osídlení v regionech	539
Hutník F.: Pluriaktivita poľnohospodárskych podnikov, jej minulosť, súčasnosť a perspektívy	551
Blaas G.: Adaptačné správanie sa poľnohospodárskych podnikov v oblasti zamestnanosti na začiatku ekonomickej reformy	563
Buchta S.: Miestne samosprávy a poľnohospodárstvo	573

Diskuse

Těšitel J.: Problematika vyjadřování mimoprodukčních funkcí v zemědělství	579
---	-----

Informace

Blaas G.: Ekonomické ocenenie mimoprodukčných funkcí poľnohospodárstva	585
Mach F.: Poznatky o možnostiach rozvoja agroturistiky	587

Ze zahraničí

Jeníček V., Boučková B.: Alternativní užití zemědělské půdy pro nepotravinářské účely v Rakousku	591
--	-----

Súčasnité obdobie je poznamenané všetkými sprievodnými znakmi zmeny paradigmy agrárnej politiky. Zmena samotná sa odvíja od transformácie sociálno-ekonomického a politického systému do podoby kompatibilnej s hospodársky rozvinutými spoločnosťami v Európe a v ďalších častiach sveta. Táto všeobecná charakteristika však nie je dostatočne inštruktívna, ak sa usilujeme formulovať žiadúce ciele a prostriedky v agrárnom sektore, ktoré by mali spoluurčovať jeho vývoj v najbližšom desaťročí. Nie je to len problém náš a krajín strednej a východnej Európy, ale i problém národov s kontinuálnym vývojom trhového hospodárstva, prejavujúci sa napríklad v kríze agrárnej politiky európskych spoločností a vo vleklých sporoch tzv. uruguajského kola GATT.

Množia sa náznaky, že v krajinách ktoré nastúpili fázu postindustriálneho vývoja, verejnosť akceptuje riešenie rozporu medzi rastúcou produkčnou výkonnosťou poľnohospodárstva a klesajúcim podielom prvovýrobcov na faktorových dôchodkoch zvýšenou ochranou primárnych zdrojov, t.j. v podstate rôznou formou kompenzácie producentov šetriacich pôdu, vodu, krajinu a ďalšie hodnoty prírodného prostredia.

Je otázka, či prisudzovať v praktickej hospodárskej politike štátu potrebu ochrany pôdy, vody, krajiny, osídlenia atď. iba funkciu externalít v zmysle klasickej ekonomickej teórie, alebo ich pokladať za základné hodnoty systému so všetkými znakmi intervenčionalizmu. Je schodná cesta segmentácie agrárnej politiky podľa výrobných podmienok? (V priaznivých prírodných podmienkach trhov, v nepriaznivých intervencionalistická?) Aká úlohu by mohli zohrávať pri ochrane primárnych zdrojov ekologické dane? V mnohých európskych krajinách (najmä v severských) naďalej pretrvávajú národné vedomie potreby ochrany roľníctva ako nositeľa národných hodnôt, tradícií a zdroja národnej vitality. Vzťahy k poľnohospodárskej výrobe nie sú takmer nikde určované kalkuláciami výnosnosti investovaného kapitálu, efektívnosti využitia zdrojov a podobne. Napokon (ako to vyplýva i zo state prof. Hutníka) stupeň národného bohatstva a spotreby vytvára svoje formy životného štýlu a prístupy k hospodáreniu na pôde.

Proces formovania novej agrárnej politiky vyžaduje hľadať odpoveď na mnohé z nadhodených otázok. Pritom možno očakávať, že vhodnými argumentami prispejú nielen ekonómovia, ale aj ďalšie spoločenské vedy, ako sociológia, demografia a prírodovedecké disciplíny.

Sme presvedčení, že proces tvorenia agrárnej politiky (politik) v našich podmienkach prechodu k trhovej ekonomike sa bez rešpektovania tzv. mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva nielen nezaobíde (o čom takmer nikto ani nepochybuje), ale jeho tvar a zameranie budú predovšetkým určované podmienkami a požiadavkami stavanými z tejto strany.

Podľa nám dostupných informácií zatiaľ sa nikde nemožno stretnúť s ucelenou teóriou tzv. mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva. V takejto podobe sa nevykytuje ani v zahraničnej literatúre. Pri pokuse o určitú klasifikáciu môžeme rozlišovať medzi ich chápaním ako:

- a) určitého aspektu hospodárskej politiky, vyjadrujúceho národné strategické záujmy (potravinovú bezpečnosť, zabezpečenie zdravej výživy apod.), sociálno-politické záujmy (regionálnu vyrovnanosť životnej úrovne, sociálnu spravodlivosť v rozdeľovaní medzi skupinami obyvateľstva apod.), prípadne geopolitické záujmy;

- b) vplyv hospodárskej činnosti na pôde na využívané prírodné zdroje (napr. erózia pôdy, znečistenie vody apod.);
- c) interakcie medzi kultúrnymi spoločenstvami a prírodnými biocenózami;
- d) úlohy poľnohospodárstva pri utváraní prostredia pre ďalšie (napr. rekreačné) aktivity človeka;
- e) príspevku poľnohospodárstva pre tvorbu hospodárskej a sociálnej infraštruktúry vidieka.

Česká, moravská i slovenská krajina, ktorej estetické prírodné hodnoty uznávame za hodné ochrany, je výsledkom hospodárskej, predovšetkým pôdohospodárskej činnosti človeka. Domnievame sa, že len zachovaním tejto činnosti možno udržať rovnováhu prírody a ľudskej kultúry, z ktorej uvedené hodnoty vyvierajú.

Pri práci nad zostavovaním monotematického čísla nás viedlo presvedčenie, že sa môže stať podnetom pre ďalší systematický a ucelený výskum v tejto oblasti.

Ing. Gejza B l a s , CSc.

Základním strategickým cílem agrární politiky vlády ČSFR je ekologicky šetrná výroba cenově dostupných, kvalitních a konkurenceschopných potravin světového standardu v podmínkách otevřeného trhu. Struktura československého zemědělství má být profilována s ohledem na aktuální procesy evropské integrace s cílem postupného včlenění do Společného agrárního trhu Evropských společenství a s předpokladem realizace komparativních výhod československé nabídky. Objem domácí zemědělské produkce by měl při relativně otevřeném agrárním trhu zajišťovat práh potravinové bezpečnosti odpovídající cca 85–90 % dlouhodobě stabilizované spotřeby potravin.

Současný stav reformovaného zemědělství je do značné míry komplikován přetrvávajícími důsledky dědictví priorit předchozí agrární politiky (dané zejména požadavkem soběstačnosti v potravinách mírného pásma a politikou „laciných potravin“), jež se projevují především v hluboké tržní nerovnováze, nepříznivé alokaci a struktuře výroby při její vysoké nákladovosti a v ekologicky silně narušené zemědělské krajině.

Pouze cca 40 % celkového objemu zemědělské výroby v ČSFR je produkováno rentabilně, což zákonitě makroekonomicky ústí do důchodového deficitu resortu a hrozí živelnou a vleklou recesí.

Indikativní doporučení agrárního programu ČSFR předpokládají v roce 1992 pokles zemědělské výroby odpovídající potenciálnímu přebytku cca 13 % celkové výměry zemědělské půdy.

S přihlédnutím k vytyčenému prahu potravinové bezpečnosti bude nezbytné tento útlum formou cílevědomých státních ingerencí co nejracionálněji plošně rozložit v závislosti na produkčně ekonomických předpokladech a na ekologických faktorech.

Cílem tohoto článku není vyčerpávající analýza uvedené problematiky, to by na tomto místě nebylo možné ani účelné, jedná se spíše o snahu obrátit pozornost odborné veřejnosti na některé ze zásadních již uvedených souvislostí.

Ze zmíněných agrárně politických přístupů vyplývá nutnost zcela zásadně přehodnotit pojetí dalšího fungování zemědělství a začít je chápat v harmonické jednotě jeho produkčních a mimoprodukčních funkcí. To znamená zefektivnit a ekologizovat veškeré zemědělské aktivity a začlenit je do kvalitativně nového, ekonomicky, sociálně i ekologicky vyváženého systému hospodaření na půdě v intencích trvale udržitelného rozvoje.

PRODUKČNÍ A MIMOPRODUKČNÍ FUNKCE ZEMĚDĚLSTVÍ

Cílem intenzivní zemědělské výroby je maximalizace produkce snadno sklíditelných zemědělských plodin při minimalizaci nákladů a ztrát, to znamená, že jejím

prvotním cílem je dosažení vysoké účinnosti čisté produkce k biomase tím, že vyvíjí a udržuje raná sukcesní stadia ekosystémů, obvykle monokultury. Ovšem strategie přírody je typická zcela opačnou tendencí, směřující k vysokému poměru biomasy k čisté produkci (O d u m 1977). Tato odlišnost nebyla dosud vůbec respektována.

Další významnou odlišností přírodních a ekonomických systémů obecně je fakt, že přírodní systémy tvoří uzavřený cyklus, zatímco ekonomické systémy jsou přerušované, na vstupu i výstupu otevřené směrem k přírodě s tím, že za určitých hospodářsko-politických podmínek ji mohou neúměrně zatěžovat jednak neracionálním využíváním přírodních zdrojů a jednak nadměrnou produkcí odpadů v nejširším smyslu (D o r s t 1985).

Reprodukční schopnost přírody, respektive její asimilační kapacita určuje obnovitelnost biotických zdrojů v krajině a tím přímo ovlivňuje prosperitu, perspektivy a typ fungování ekonomického reprodukčního procesu zemědělství. Při nadměrné kontaminaci přírodních složek životního prostředí dochází k narušení ekologické stability krajiny a více či méně proporcionálně rozsahu převyšujícímu asimilační kapacitu přírody ke vzniku ekologických škod, výrazně se promítajících do ekonomiky výroby. Narušené životní prostředí se tak stále citelněji projevuje jako složitý komplexní faktor ekonomické reprodukce, neboť jeho vlivy se mnohdy projevují se značným zpožděním a vyznačují se zesíleným kombinovaným účinem, který lze těžko předvídat a objektivně hodnotit. Udržování vyvážených hmotně energetických vazeb ekonomických systémů s přírodním prostředím je proto nezbytnou podmínkou jejich perspektivní koexistence.

Nedílná a vzájemně podmíněná spojitost produkčních a mimoprodukčních funkcí zemědělství by se proto měla stát relevantním kritériem veškerých komplexních agrárně politických úvah.

Produkční funkce konvenčního zemědělství by měla být po vzoru vyspělých ekonomik postupně transformována do polohy tzv. **integrované zemědělské výroby**, postavené na bázi vědecky zdůvodněné výživy polních plodin, integrované ochrany rostlin, racionalizace agrotechniky a pozemkových úprav, vyvážených energomateriálních toků v zemědělských soustavách a dalších ekologizačně významných opatření s tím, že by se perspektivně zvyšoval podíl alternativních forem zemědělského hospodaření zvláště v ekologicky cenných územích.

Produkční funkce zemědělství byla dosud absolutizována jako celoplošná priorita s tím, že funkce mimoprodukční byly bagatelizovány na úroveň automaticky a neohroženě působícího komplementu.

Ve specifických oblastech, pod nimiž jsou zde chápána ekologicky cenná území, antropogenně silně zatížené oblasti a z výrobně ekonomického hlediska také výrazně submarginální podmínky, budou však v nastávajících poměrech mít rozhodující úlohu právě **mimoprodukční funkce zemědělství**. Tyto funkce představují ve svém souhrnu složitý komplex vazeb mezi agrární sférou, přírodním prostředím a lidskou společností. Při určitém zjednodušení je lze schematicky vyjádřit následovně:

– **Soubor sociálně demografických funkcí**, zahrnující funkce osídlovací, migrace a tvorby pracovních příležitostí, zdravotně hygienické a kulturně estetické. Dvě posledně jmenované funkce mají velký – dosud nedoceněný – význam z hlediska psychohygieny a účinné relaxace, využitelný zejména formou agroturistiky, aktivní rekreace a některých doplňkových zemědělských aktivit.

– **Soubor ekologických funkcí**, obsahující zvláště funkce půdoochranné (protierozní), vodohospodářské a krajinné (krajinně ekologické). Vzhledem k zaměření a rozsahu článku bude tomuto souboru funkcí věnována rozhodující pozornost.

Narušení ekologických mimoprodukčních funkcí se projevuje postupnou paralýzou ekologické stability zemědělské krajiny. Její nadměrná exploatace, neúměrné snížení podílu přirozených ekostabilizačně působících ekosystémů a jejich nahrazení ekologicky labilními nebo zcela rozvrácenými ekosystémy způsobily v měřítku ČSFR velkoplošné selhání přírodních autoregulačních mechanismů. Cílem obnovení a udržení ekologické stability krajiny je zvýšení specifické odolnosti krajinných ekosystémů při současné a výhledové strategii hospodaření v jednotlivých regionech.

Ekostabilizačním **prostředkem** se pak musí stát rekonstrukce kostry ekologické stability krajiny, kterou vytvářejí ekologicky významné segmenty krajiny ve formě sítě relativně stabilních – sukcesně zralých nebo klimaxových – ekosystémů.

Z hlediska ekologické funkce se kostra ekologické stability krajiny člení na biocentra, biokoridory, ochranné zóny a interakční prvky (B u č e k a L a c i n a 1987). Projekce a realizace funkční kostry ekologické stability krajiny je základním kamenem tvorby účinného **územního systému ekologické stability krajiny**.

Vnitřní ekologická stabilita a tím i rezistence ekosystémů vůči nepříznivým vlivům vnějšího prostředí je přímo závislá na stupni jejich přirozenosti. Nejvyšší autoregulační schopnost a širší pozitivní ekostabilizační význam mají původní lesní porosty, mokřiny, slatě a rozptýlená zeleň. Relativně nejharmoničtější spojení produkčních a mimoprodukčních funkcí zemědělských kultur lze pozorovat u trvalých travních porostů, kde vyváženost těchto funkcí závisí zejména na intenzitě využívání, použité agrotechnice, mechanizaci a v případě pastvin také značnou měrou na organizaci pastvy.

Zemědělské monokultury na orné půdě jako extrémně skladebně zjednodušené ekosystémy tvoří typické labilní formace, které jsou velmi citlivé na vnější i vnitřní negativní vlivy. Musí být tedy účinně externě ekostabilizovány. Tato ekostabilizace by měla zahrnovat revizi a nápravu organizace zemědělského půdního fondu, zvláště optimalizaci velikosti pozemků, proporcí a rozmístění honů orné půdy a trvalých travních porostů a zejména účelně oblastně diferencované zalesňování a reintrodukci rozptýlené zeleně v zemědělské krajině spolu s obnovou vodní komponenty.

S ohledem na ekologická a výrobně ekonomická specifika jednotlivých oblastí by bylo vhodné diferencovat pozici mimoprodukčních funkcí a zároveň dosáhnout „optimální míry extenzity“ zemědělské výroby formou zřizování vyrovnávacích ploch trvalé zeleně na bázi teorie ekologických ostrovů se síťovým uspořádáním a integrací do nadregionálních koster ekologické stability krajiny. W e i n s c h e n k (1989) uvádí, že se tato kompenzační síť prvotně nepříznivě odrazí v ekonomice zemědělské výroby, a to zejména totálním výpadkem produkce na ekostabilizačních plochách, zvýšením ztrát na souvracích a horší obdělávatelnosti. V SRN se k účelům takové ekostabilizace vyčleňuje v projektech cca 10 % kompenzačních ploch z celkové výměry s odhadem takto vzniklého deficitu v příjmu 1 500 DEM.ha⁻¹.rok⁻¹. Integrální celospolečenský ekonomicko-ekologický efekt v dlouhodobé perspektivě je ovšem aktivní.

Zatímco produkční funkce zemědělství podléhají v tržním hospodářství jednoznačně kritériím efektivnosti konkrétních individuálních ekonomických reprodukčních procesů, mimoprodukční funkce mají zcela odlišnou ekonomickou pozici, význam a specifické vazby.

Ekologické mimoprodukční funkce mají charakter veřejného statku, který je-li produkován, pak každý spotřebitel může z něho konzumovat v relativně neomezeném rozsahu, aniž by musel cokoli přímo hradit. Tvorba a zachování kulturní zemědělské krajiny se proto musí stát nedílnou součástí praktických agrárních aktivit tak, aby tato funkce byla postupně adekvátně celospolečensky ekonomicky uznána.

Ekologická únosnost zemědělské výroby

Komplexní a skutečně účinná ekologizace zemědělské výroby předpokládá věcnou a ekonomickou integraci externích negativních ekologických dopadů na zemědělskou krajinu. V rovině věcné to znamená urychlené technické řešení problematiky impaktu průmyslových, těžebních a jiných nezemědělských aktivit s cílem zajistit minimalizaci kontaminačních a zdravotně hygienických rizik, v rovině ekonomické pak vybudování mechanismu účinných stimulačních a sankčních ekonomických nástrojů zaměřených na ekologizaci. Ve vyspělých ekonomikách je problematika odpovědnosti za ekologické zatížení chápána převážně na bázi teorie externalit, vycházející v konečném důsledku z předpokladu řešení neshod v oblasti vlastnických práv (Polluter Pays Principle a User Pays Principle).

Praktická realizace agrárně politické determinanty trvale udržitelného zemědělství při logické diferenciaci akcentů na jednotlivé mimoprodukční funkce bude vyžadovat co nej přesnější specifikaci únosnosti produkčně ekonomického zatížení půdy a krajiny ze strany samotného zemědělství při akceptování zvláštností tří hlavních kategorií specifických (problémových) oblastí:

- ekologicky silně zatížených impaktem nezemědělských aktivit (zejména oblasti devastované těžební a důlní činností a imisní oblasti),
- ekologicky cenných (chráněná území s důležitými protektivními funkcemi),
- výrazně submarginálních (horské a podhorské oblasti, excentrické a příhraniční zóny).

Trvale ekologicky udržitelný rozvoj zemědělské výroby v uvedených problémových oblastech bude nesporně vyžadovat (alespoň v etapě přechodu na tržní ekonomiku) cílevědomé státní ingerence vycházející jednak z ucelené koncepce federální agrární politiky v agrárně potravinářském komplexu, jakož i z republikových agrárních programů a jednak z propracované a konzistentní ekologické politiky v zemědělství obou republik.

Federální ekologická politika v zemědělství bude formulována na základě výsledků vědeckovýzkumné základny resortů zemědělství a životního prostředí, zejména pracovišť VÚEZVŽ Praha, VÚEPP Bratislava, VÚRV Praha-Ruzyně a VÚMOP Praha-Zbraslav. Tato politika bude důsledně reflektovat ekologická, sociálně demografická a výrobně ekonomická specifika jednotlivých regionů. V naznačených intencích budou ve VÚEZVŽ Praha vypracována kritéria a limity ekologicky únosné míry produkčně ekonomického zatížení zemědělské půdy a krajiny.

Řešení problematiky ekologické únosnosti metodicky vychází z analýzy výsledného vlivu agroekologických podmínek, rozsahu a struktury jednotlivých limitujících faktorů a jejich souběhu na produkční schopnost půd a na produkční potenciál krajiny. V tomto smyslu je v současné době rozpracován problémový okruh typových výrobních struktur rostlinné výroby a parametrizovaných výnosů hlavních polních plodin

v ekologicky exponovaných oblastech. Návazně bude zpracován a funkčně integrován problémový okruh kritérií a limitních hodnot výskytu cizorodých látek v zemědělských půdách a kritérií a limitů vodní a větrné eroze půd.

Na základě konkretizace ekologické únosnosti bude možné následně poměrně přesně regionálně diferencovat doporučení ohledně konstrukce a nastavení ekonomických, organizačně technických, administrativních a legislativně právních nástrojů zaměřených na ekologizaci zemědělství.

Tyto ekonomické a mimoekonomické mechanismy by spočívaly na principu uznání celospolečenského významu mimoprodukčních funkcí zemědělství formou **částečné kompenzace extenzifikace a útlumu zemědělské výroby**, aplikované v detailní vnitřní diferenciaci, **podložené přijatými podrobnými metodikami hospodaření v jednotlivých specifických oblastech**. Došlo by tak:

1. k žádoucí podpoře ekologizace a mimoprodukčních funkcí zemědělství v problémových oblastech,
2. k důležité kompenzaci nepříznivé důchodové situace podnikatelských subjektů hospodařících v těchto oblastech (tato důchodová situace by se snížením intenzity výroby ještě prohloubila) za podmínky smluvních záruk daných objektivními kontrolovatelnými (a kontrolovanými) kritérii ekologizace výroby.

EKOLOGICKY SILNĚ ZATÍŽENÉ OBLASTI

Základním předpokladem hospodářského využívání oblastí pod dlouhodobým vlivem průmyslových exhalátů je uplatňování souboru restrukturalizačních (ve svém důsledku útlumových) opatření, jakož i respektování agrotechnických a zootechnických specifik s ohledem na nutnost minimalizace škod a rizik plynoucích z potenciálního ohrožení potravních řetězců.

Dlouhodobý trend imisního zatížení zemědělské krajiny je zatím zjevně nepříznivý. Zatímco v ČR činil rozsah znečištění zemědělského území imisemi SO_2 v období 1979–1981 celkem 401 670 ha, v období 1981–1985 již 537 831 ha a v období 1985 až 1989 792 643 ha. V SR byl v období 1981–1985 zaznamenán celkový rozsah znečištění zemědělských půd imisemi SO_2 ve výši 198 285 ha. V extrémně zatížených nebo ekotoxikologicky rizikových lokalitách bude nezbytné radikálně přeorientovat zemědělskou výrobu na nepotravinářskou produkci (technické a energetické plodiny apod.).

Takové přístupy lze plošně předpokládat zejména v okolí průmyslových aglomerací a energetických zdrojů v bývalém Severočeském, Středočeském a Severomoravském kraji (částečně – spíše bodově – též v Západočeském a Východočeském kraji), zatímco v SR spíše bodově zejména v lokalitách Žiar nad Hronom, Košice, Jeľšava-Lubeník, Sereď-Saľa, Horná Nitra, Orava-Široká a Istebné.

Komplexní negativní vliv poddolování (těžební a důlní činnosti) je typický rozsáhlým spektrem negativních vlivů na zemědělské hospodaření v krajině. Jedná se zejména o zábory kvalitní zemědělské půdy, zvýšení přepravních vzdáleností, značnou prašnost z těžebních lokalit, které jsou zároveň zdrojem silného zaplevelování okolních pozemků, narušení vodního režimu půd a tím i mikroklimatických podmínek a hydrologických poměrů v půdách přilehlých ekosystémů. Těžební a důlní činnost je zároveň

provázena zásadní změnou makroreliefu krajiny, jejíž deformovaná konfigurace značně ztěžuje následné zemědělské využití.

Převažující mozaikový způsob povrchové těžby uhlí způsobuje dezintegraci a degradaci ekosystémů a tím spolu s imisním zatížením některých regionů (Karlovy Vary, Děčín, Ústí n.L.) výrazně paralyzuje produkční potenciál krajiny. Dopad na produkční funkci agroekosystémů a tím na efektivnost celé zemědělské soustavy odpovídá tomuto stavu.

Rozsah poddolování zemědělské půdy je největší v bývalém Západočeském, Středočeském a Severočeském kraji. Vše nasvědčuje tomu, že v lokalitách s povrchovou těžbou uhlí podíl plochy postižené zemědělské půdy ještě určitý čas poroste.

Hlubinná těžba uhlí má podstatně menší negativní vliv na zemědělskou půdu, a to jak kvantitativně (omezená plocha výsypek, kalištní plochy), tak kvalitativně (narušení vodního režimu, terénní deprese apod.).

Poddolováním jsou nejvíce zatížené regiony Karlovy Vary, Kladno, Příbram, Plzeň, Náchod, Děčín a Ústí nad Labem.

Ekologicky cenné oblasti

Ekologicky cennými oblastmi jsou především území národních parků, chráněných krajinných oblastí, chráněných oblastí přirozené akumulace vod a pásem hygienické ochrany vodních zdrojů.

Zemědělské využití pásem hygienické ochrany povrchových vodních zdrojů je diferencováno podle jejich rozčlenění do tří stupňů ochranných pásem, přičemž ochranné pásmo I. stupně je zpravidla odňato zemědělské výrobě a zemědělské hospodaření ve vnitřním (IIc) a vnějším (IIb) pásmu II. stupně a ve III. stupni ochrany podléhá příslušné regulaci s ohledem na nutnost zabránění kontaminace vodního zdroje. Základními regulačními principy zemědělského hospodaření v pásmech hygienické ochrany vodních zdrojů jsou omezení intenzifikace, maximální prevence proti úniku všech druhů potenciálních kontaminantů, odstranění rizikových provozů živočišné výroby a agrotechnických center z dosahu těchto pásem, zvýšená pozornost protierozní ochraně zemědělské půdy a uspořádání půdní drážby, zejména na erozně ohrožených půdách, při respektování určitých agrotechnických specifik.

Rozsah zemědělského hospodaření v pásmech hygienické ochrany vodních zdrojů (PHO) vykazuje vzestupnou tendenci. Zatímco v roce 1989 bylo v ČR takto zemědělsky obhospodařováno 554 513 ha z.p., v roce 1991 to již bylo 720 692 ha z.p., tedy cca o 23 % více. V ČSFR je v rámci PHO zemědělsky hospodařeno na 969 539 ha, z toho v ČR na 720 692 ha, v SR na 248 847 ha (stav k 20. 11. 1991). Vzhledem ke stále se zvyšující potřebě pitné a užitkové vody při souběžném růstu nároků kvalitativního a hygienického rázu lze předpokládat další nárůst ploch obhospodařované zemědělské půdy v PHO, přičemž tento trend bude zřejmě do roku 2000 pomalejší s následnou akcelerací v období 2000–2020, kdy by měla výměra PHO začít stagnovat v rozsahu cca 1,2 mil. ha.

Stupeň zemědělského využití chráněných krajinných oblastí (CHKO) je též diferencován, a to s ohledem na zóny zvýšeného zájmu ochrany přírody (v ČR čtyřstupňový systém, v SR třístupňový). Území ležící v I. zóně se využívá pouze v souladu s podmínkami ochrany přírody, stanovenými v úpravách o vyhlášení maloplošných chráněných území.

Zemědělský půdní fond ve II. zóně zvýšeného zájmu ochrany přírody se obhospodařuje podle platných technologických postupů, přičemž intenzita, způsob a formy využívání půdy se diferencují v souladu s posláním CHKO (neprovádění investičních a neinvestičních prací, vyloučení výstavby účelových staveb a objektů, minimalizace používání chemických prostředků, a to pouze při prokazatelném nebezpečí přemnožení škůdců apod.).

Ve III. zóně je hospodářská činnost limitována ohledy na uchování krajinných hodnot. IV. zóna (v ČR) zahrnuje ostatní území, charakterizované jako území přechodu z volné krajiny do území CHKO a jako území využívané pro ekologicky optimalizované lesní, zemědělské a ostatní hospodářství. Celkově se v různých zónách CHKO nachází v rámci ČSFR 604 tis. ha z.p., z toho v ČR 312 tis., ve SR 292 tis. ha (stav k 20. 11. 1991).

Prognóza reálného vývoje zemědělského hospodaření v CHKO vychází z dnes již existujících modelů ekologizace a urbanizace krajiny a počítá s tím, že i přes likvidaci příčin poškozování přírody budou negativní jevy setrvačností ještě nějakou dobu pokračovat, zhruba 10–20 let. V této prognóze se předpokládá zřízení dalších nejméně 24 CHKO v ČSFR, z toho v ČR 16 a v SR 8 CHKO. V současné době je připraveno k vyhlášení do roku 1995 celkem 6 CHKO. Ostatní CHKO se budou postupně připravovat k vyhlášení do roku 2005. V tomto časovém horizontu se zřejmě v ČSFR zvýší celková výměra zemědělské půdy v CHKO až na 800 tis. ha.

Chráněné oblasti přirozené akumulace vod (CHOPAV) jsou oblasti, které pro své specifické přírodní podmínky tvoří významný rezervoár přirozené akumulace vod a jsou proto chráněné podle zákona č. 138/73 Sb.

Z hlediska zemědělské výroby se omezení v hospodaření týkají zejména:

- zákazu odvodňování pozemků o výměře nad 50 ha souvislé plochy,
- provádění výstavby velkokapacitních farem živočišné výroby a agrochemických středisek,
- používání tekutých odpadů z velkokapacitních farem živočišné výroby na závlahy nebo jejich přímé aplikace na pozemky,
- provádění výstavby skladů ropných látek o objemu jednotlivých nádrží nad 1600 m³,
- používání pesticidů nebo jiných přípravků k ochraně rostlin a k ničení je možné jen ve stanoveném rozsahu,
- těžby rašeliny v množství přes 500 000 m³ v jedné lokalitě,
- výstavby silážních žlabů a objektů silážních zařízení (provádět až po projednání s vodohospodářským orgánem).

V současnosti je v ČR 19 CHOPAV na ploše cca 1 103 tis. ha, z toho je cca 567 tis. ha zemědělské půdy, tj. 51,4 %.

SUBMARGINÁLNÍ PODMÍNKY

Ve výrazně submarginálních podmínkách se pravděpodobně ocitnou excentricky a přihraničně alokované zóny horských a podhorských oblastí. Nahlíženo z produkčně ekonomického hlediska, půjde zřejmě o 20–30 % celkové výměry z.p. ČSFR. V souvislosti s neracionální organizací zemědělského půdního fondu zde vyvstávají zejména velká erozní rizika vyplývající z následujících relací svažitostních poměrů:

v 7 - 12 ° se nachází 23 % celkové výměry ZPF,
v 12 - 17 ° se nachází 8 % celkové výměry ZPF,
nad 17 ° se nachází 2,5 % celkové výměry ZPF.

Vzhledem k nepříznivým agroekologickým podmínkám by sem měl být usměrněn relativně vydatnější příliv dotací útlumového charakteru, podporující zásadní změnu systému hospodaření na půdě (radikální extenzifikace) s akcentem na minimalizaci erozního ohrožení zemědělské půdy (silnější stimulace zatravňování a zalesňování), celosezónní pastevní odchov hospodářských zvířat (lučně pastevní soustavy), rozšiřování chovu ovcí a koz, zakládání obor, rozvoj agroturistiky a integrace zemědělství s navazujícími články výrobní vertikály (podpora finalizace). Státní ingerence by tedy v těchto podmínkách měly být jednoznačně účelově zaměřeny na podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství při poměrně silném útlumu produkční funkce spojené s vyčleněním velkého podílu zemědělské půdy z využívání (obdoba pojetí set-aside v zemích ES).

PRŮMĚT DO INSTRUMENTÁLNÍ SFÉRY

Nejdůležitějšími regulačními místy adekvátního zohlednění koncepce trvale udržitelného zemědělství a role mimoprodukčních funkcí v hospodářském mechanismu jsou v současné reformní etapě daňová a subvenční soustava. Tuto filozofii by měla odrážet nově koncipovaná daňová politika, zejména v oblasti stanovení daně z pozemku, kde dosud uplatňované pojetí produkčně ekonomických skupin nahradí zřejmě od roku 1993 nová koncepce na bázi ceny půdy.

Cenu půdy jako základnu pro kvantifikaci daňového zatížení bude proto třeba korigovat s ohledem na rozsah a strukturu limitujících faktorů a specifických podmínek hospodaření na půdě. Optimální základní jednotkou pro toto hodnocení jsou katastrální území. Podle posledních modelových propočtů by se tato korekce měla pohybovat v relaci do 10 % ceny půdy katastru. Na této úrovni je možné poměrně přesně zohlednit specifika problémových oblastí podle podrobných údajů z ekologické informační databáze, udržované ve VÚEZVŽ Praha jako součást bonitačního informačního systému.

Na tomto věcném a systémovém základě by měla být postavena také subvenční podpora, náležitě diferencující podle povahy jednotlivých subvenčních titulů v závislosti na ekologickém a produkčním charakteru specifických regionů.

Uvedené aspekty jsou již v rámci zaměření subvenční politiky v resortu zemědělství, jejích principů a pravidel pro rok 1992 částečně respektovány, zejména v rámci programové podpory restrukturalizace a vzniku nových podnikatelských aktivit, dotačních titulů na zachování a obnovu kulturní krajiny a venkovského osídlení ve vybraných produkčních oblastech horších přírodních podmínek, podpory přechodu zemědělských podniků na ekologické hospodaření a významné podpory řešení důsledků zvláštních režimů hospodaření, která zůstává nadále v poloze přímých dotací.

Pouze z hlediska detailní diferenciace by bylo vhodné přehodnotit některá kritéria subvenční politiky, a to precizněji podle charakteru a vnitřní struktury ekologicky exponovaných oblastí. Mechanismus, formy a výše subvencí by měly být optimálně (ekonomicky i ekologicky) nastaveny na specifika těchto oblastí. V tomto smyslu lze považovat za přínosné precizování následujících subvenčních titulů:

– částečná kompenzace příjmů z útlumu zemědělské výroby,

- podpora převedení orné půdy do TTP a zatrávnění části orné půdy,
- podpora převodu zemědělské půdy do lesních kultur,
- podpora restrukturalizace zemědělství a vzniku nových podnikatelských aktivit zemědělských výrobců,
- podpora rozvoje Ekoprogramu,
- podpora zachování a obnovy kulturní krajiny a venkovského osídlení ve vybraných produkčních oblastech horších přírodních podmínek.

ZÁVĚR

V souvislosti se strategií trvale udržitelného rozvoje a s vymezením optimálního prostoru pro rozvoj mimoprodukčních funkcí zemědělství spolu s řešením nerovnovážného ekonomického vývoje agrárního trhu bude v dohledné době zásadně reformována agrární politika Evropských společenství, která se dosud zabývala spíše dodatečnou regulací symptomů tržní disharmonie. Nerovnováha zde postupně narůstá i mezi užitím a ochranou přírodních rezerv venkovského prostoru. Pod expanzivním tlakem konkurence je stále intenzivněji využíván produkční potenciál zemědělské krajiny, což není již dávno v souladu s reálným vývojem poptávky po zemědělských produktech. Zejména soustava ekonomických nástrojů zakládá v tomto smyslu ekonomicko-ekologický rozpor, jehož řešení v kontextu celkové reformy agrárně ekonomického systému může být cenou zkušeností pro formující se novodobou československou agrární politiku.

Potřebná je taková agrární politika, která uznává, že tržní mechanismy jsou sice schopny poskytovat bohatý spotřební koš potravin, ale adekvátně neodrážejí roli mimoprodukčních funkcí zemědělství. Proto není zcela na místě striktní potlačování tzv. tržně nekonformních zásahů a opatření ekologického charakteru, uměle včleňovaných do tržních vztahů agrární sféry.

Akcentaci proekologického nastavení ekonomických nástrojů racionální agrární politiky není možné v současných podmínkách chápat jako jednostranný sankční štít, ve svém důsledku důchodově dále zatěžující agrární podnikatelskou sféru, ale spíše jako ekologizační aktivitu kompenzační povahy tak, aby se respektování ekologicky únosné míry environmentálního zatížení co nejvíce blížilo důchodové neutralitě, nebo alespoň nemělo strmě nepříznivou ekonomickou odezvu.

Bez uznání těchto principů je prosazování politiky životního prostředí v zemědělství spojeno s příliš vysokou cenou, neboť trvale konkurenčně koliduje s agrární politikou, která při ryze tržně ekonomické orientaci její účinnost podvazuje.

Úspěšná realizace analyzované agrárně ekologické strategie předpokládá preferenci problémové (regionálně) účelových souborů ekonomických nástrojů před dosud převládajícím plošným pojetím jednotné soustavy. S tím úzce souvisí také hledisko správné, kde lze další důležitý moment vývoje spatřovat v posílení specifické regionální agrární politiky, důsledně zohledňující charakter a cenu regionů.

Literatura

- BUČEK, A. – LACINA, J.: Kostra ekologické stability v zemědělské krajině. In: Ekonomické aspekty ochrany zemědělské krajiny. České Budějovice, ČSVTS 1987.
DORST, J.: Ohrožená příroda. Praha, Panorama 1985.

KRPÁLEK, P.: Ekonomická a ekologická hlediska zemědělské výroby v Chomutovské pánevní oblasti. [Kandidátská disertace.] Praha, VÚEZVŽ 1991.
ODUM, E. P.: Základy ekologie. Praha, Academia 1977.
WEINSCHENK, G.: Nové názory na hospodaření v zemědělství a jeho důsledky pro venkovskou krajinu v NSR. Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 10.
Agrární program ČSFR. Zásady hospodářské politiky federální vlády v zemědělství a potravinářském průmyslu. Praha, FMH 1991.

Došlo 9.4.1992

KRPÁLEK P., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

Trvale udržitelný rozvoj zemědělství a jeho mimoprodukční funkce v souvislostech současné agrární politiky

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 7, s. 527 – 537. - lit. 6, res. čes., angl.

agrární politika, mimoprodukční funkce, trvale udržitelný rozvoj, ekologická únosnost, produkčně ekonomické zatížení půdy, produkčně ekonomické zatížení krajiny, specifické oblasti, teoretické pojednání

Příspěvek je zaměřen na analýzu a hodnocení zásadních souvislostí agrární politiky a praktické realizace koncepce trvale udržitelného zemědělství, představující nalezení optimálních vyvážených pozic produkční funkce zemědělství s organicky zakomponovanými mimoprodukčními funkcemi. Hlavní pozornost je zaměřena na řešení problematiky ekologických mimoprodukčních funkcí a na metodické přístupy k řešení ekologické únosnosti zemědělství diferencovaně podle výrobně ekonomických a ekologických podmínek. Se zřetelem na specifickou problematiku jsou tyto mimořádně aktuální aspekty promítnuty do ekonomické a agrárně politické roviny.

Sustainable development of agriculture and its extra-production functions in the context of present agrarian policy

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 7, pp. 527 – 537.-refs 6, summaries in cz, en

agrarian policy, nonproduction functions, sustainable development, ecological capacity, production-economic load on land, production-economic load on landscape, specific areas, theoretic treatise

The conception of the further working of agriculture in new agrarian-political conditions should be basically re-evaluated and should be comprehended in the unity of its production and extra-production functions. That means to evaluate all the agricultural activities from the ecological standpoint and to incorporate them in a qualitatively new, economically and ecologically balanced system of farming on land in accordance with sustainable development. According to the model of advanced economies, the production function of agriculture should be gradually transformed into the position of so-called integrated agricultural production grounded on the scientific basis of field crops nutrition, integrated plant protection, rationalization of farm machinery and land arrangements, balanced energy and material flows in agricultural systems, and further ecologically significant measures aimed at the prospect of increasing in the portion of alternative forms of farming, especially in the ecologically valuable territories. This conception takes into account the organic incorporation of extra-production functions of agriculture which are distinguished by the absolutely different position, significance and specific linkages. This is first of all the complex of functions of a social-demographic and ecological character. The ecological extra-production functions have the character of public property out of which, if produced, every user may consume in a comparatively unlimited range without the necessity of direct payments for anything.

The formation and maintenance of cultivated agricultural landscape should therefore become an integral component of practical agrarian activities so that this function might be gradually economically accepted by all society.

The implementation of the agrarian-political determinant of sustainable agriculture requires the most-accurate specification of the bearing capacity of the load on agricultural land and landscape from the viewpoint of agriculture itself, taking into account the specific traits of individual regions: regions ecologically heavily loaded with nonagricultural activities (especially undermined and polluted regions), ecologically valuable (preserve areas with valuable protective functions), or significantly submarginal (mountain and submontane regions, excentric and border areas).

Therefore the contribution pays much attention to the questions of methodic approaches to the formation of criteria and limits concerning the ecological capacity of production-economic load on agricultural land and landscape. On the basis of thus defined ecological capacity it is possible, subsequently with comparative accuracy, to differentiate recommendations concerning the construction and adjustment of economic, organization-technical, administrative and legislative and legal tools aimed at the ecologization of agriculture regionally. There is a need of such conception of agrarian policy which accepts that market mechanisms are able to provide a rich consumer basket of foodstuffs, but cannot consistently reflect the universally significant role of extra-production functions of agriculture without purposeful state interventions.

Adresa autora:

Ing. Pavel Krpálek, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75,
120 58 Praha 2

**VÝHODNÝ LEASING
STROJŮ A ZAŘÍZENÍ
NEJEN PRO ZAČÍNÁJÍCÍ
PODNIKATELE**

ADEKO, a.s. nabízí

- kapitálovou účast v jiných podnikatelských subjektech
- společné podnikání
- poradenskou, konzultační a zprostředkovatelskou činnost v oboru ekologie
- investorskou a investiční činnost
- výrobcům a obchodním organizacím řešení odbytových potíží formou leasingového financování

ADEKO, a.s.
Slezská 7
120 56 PRAHA 2
Tel.: 25 83 42
FAX: 20 72 29

Perspektivy sociálně ekonomického rozvoje venkova a venkovského osídlení jsou úzce spjaty s rozvojem zemědělské výroby. Zemědělství trvale zůstává hlavní územní složkou venkovského prostoru a významnou částí sociálně ekonomické základny venkovských obcí. Souběžně s procesy transformace a privatizace zemědělství probíhají procesy přeměny a obnovy funkcí venkovských obcí, a to nejen funkcí materiálních, ale i společenských, zájmových a ideových. Vyrovnaný sociálně ekonomický vývoj zemědělství předpokládá zachování současné sídelní struktury a je zároveň předpokladem žádoucí proporcionality rozmístění obyvatelstva mezi městem a venkovem.

VLIV SOUČASNÝCH POLITICKÝCH A SPOLEČENSKÝCH ZMĚN NA VENKOVSKÉ OBYVATELSTVO

Ze všech současných politických a společenských změn se venkovského prostoru nejvíce dotýká změna administrativního uspořádání republiky, udělení samostatnosti obcím a městům, zavedení soukromého sektoru a otevírání se světu. Všechny tyto skutečnosti se významně promítají do života venkovského obyvatelstva a výrazně ovlivní jeho životní i pracovní podmínky.

O rychlosti působení jednotlivých změn a o jejich důsledcích můžeme zatím uvažovat jen hypoteticky. Jen výjimečně se můžeme opírat o zkušenosti vyspělých evropských států. Z těch, které jsou nám přírodními i hospodářskými podmínkami nejbližší, připadá v úvahu Rakousko a Bavorsko. Zkušenosti těchto i dalších států ukazují, že i v podmínkách tržního mechanismu zůstává závažným problémem venkova migrace obyvatelstva, vysídlování venkovského prostoru.

Venkov v našich podmínkách je charakteristický především velkou rozdrobeností venkovských sídel a malými vzdálenostmi mezi nimi. V 70. a 80. letech se počet venkovských obcí uměle administrativně snižoval. Zatímco v roce 1961 bylo v ČSFR samostatných 11 963 obcí (z toho v ČR 8 726 a ve SR 3 237), v roce 1989 to už bylo jenom 6 794 obcí v ČSFR (z toho 4 120 v ČR a 2 674 v SR).

Listopadovým volbám v roce 1990 předcházelo značné osamostatnění obcí. Proti stavu k 1. 3. 1990 vzniklo jen v ČR 1 583 nových samostatných obcí, takže volby se připravovaly do 5 769 zastupitelstev obcí.

V souvislosti se zvýšením počtu samostatných obcí nastaly významné změny především ve velikostní struktuře obcí z hlediska počtů jejich obyvatel. Projevilo se to zejména ve zvýšeném počtu nejmenších obcí do 200 obyvatel a s 200 až 499 obyvateli. Zatímco při sčítání obyvatel ČSFR v roce 1980 mělo méně než 200 obyvatel jen 528

obcí, při sčítání v roce 1991 bylo takových obcí 1 330. Počet obcí se 200 až 499 obyvateli se zvýšil z 1 535 na 1 954, tedy více než o čtvrtinu. Potvrzuje to, že došlo k rozdělení především menších obcí zhruba do 2 000 obyvatel, v předchozích obdobích někdy až násilně slučovaných v problematickém zájmu vytvoření větších správních celků, zdánlivě snáze říditelných.

Podíl obyvatelstva s trvalým bydlištěm v obcích do 2 000 obyvatel se mírně zvýšil z 24,4 na 24,8 % z úhmu obyvatel, avšak průměrná velikost těchto obcí se snížila z 614 na 496 obyvatel. Větší venkovské obce a malá města od 2 000 do 10 000 obyvatel zaznamenala úbytek obyvatelstva, takže jejich podíl na obyvatelstvu ČR klesl z 20,7 na 19,1 %.

Protože v otázkách mobility je v rámci územních měřítek primární otázka pracovních příležitostí, je třeba při zkoumání příčin mobility přihlížet k vývojovým procesům a tendencím územní a odvětvové zaměstnanosti. Územní i profesní mobilita se budou nadále zvyšovat v souvislosti se základními změnami v ekonomice.

Jde především o změny v rozmisťování ekonomiky a velkých výrobních jednotek, o útlumové programy v celé řadě odvětví těžkého průmyslu, zejména v těžbě, hutnictví a strojírenství, změny výrobních programů, nutnosti a možnosti rekvalifikace a uplatňování pracovních sil v rozvojových odvětvích. Všechny tyto změny mají široký územní dopad ve venkovském prostoru.

Čím mnohostrannější a rozvinutější je ekonomická základna určitého území (oblasti), tím větší je sociální mobilita mezi jednotlivými profesemi uvnitř oblasti a naopak menší emigrace z takové oblasti. Příkladem může být řada okresů ve vnitrozemí s ekonomicky vyváženou hospodářskou základnou a na druhé straně hospodářsky velmi jednostranně zaměřené okresy západního pohraničí, které neustále zápasí s úbytky kvalifikovaných pracovních sil. Vezmeme-li v úvahu, že většinu ekonomicky aktivních na venkově tvoří zemědělci, ale pracovníci průmyslu a stavebnictví (46,3 %, zemědělství pouze 26,9 %), je zřejmé, že možnosti nových pracovních příležitostí na venkově je nutno hledat především v těchto odvětvích.

Z hlediska procesů mobility a jejich ekonomických aspektů je významné, že objektivní složky procesů mobility (pracoviště, profese, bydliště) doplňuje potom pohyb jako jev sociální, který má řadu sociálních, psychologických, sociologických a dalších momentů, které mohou procesy mobility zrychlovat, nebo naopak zpomalovat.

PŘÍČINY VYLIDŇOVÁNÍ URČITÝCH REGIONŮ

Jako nejdůležitější příčiny vylidňování určitých oblastí se kromě nedostatku pracovních příležitostí projevují nízká úroveň občanské vybavenosti, nedostatečná dopravní dostupnost, malý rozsah bytové výstavby a zhoršené životní prostředí.

Zatímco u prvních čtyř faktorů je závislost zcela zřejmá, u faktoru životního prostředí se dá jen obtížně prokázat, neboť hodnota životního prostředí nemá v povědomí lidí stále ještě odpovídající váhu.

Příkladem může být situace na severu Čech. Nejhorší narušení životního prostředí je podle všech kritérií v bývalém Severočeském kraji, přesto však bylo migrační saldo za poslední období v této oblasti aktivní. Bylo to dáno silnou obměnou obyvatelstva, kdy počty imigrantů převyšovaly počty emigrantů. V dlouhodobém průběhu bylo migrační saldo kolísavé.

Nízká úroveň občanské vybavenosti a nedostatečná dopravní dostupnost jsou do značné míry důsledkem dnes už nefungující střediskové soustavy osídlení. Střediska nižšího řádu – menší venkovské obce – trpí dodnes nedostatkem občanské i technické vybavenosti a špatnou dostupností prostředky hromadné přepravy. Řešení tohoto problému může do velké míry ovlivnit rozvoj soukromého sektoru a otevřenost světa. Hodně bude záležet také na aktivitě obecních zastupitelstev, jak se dokáží s těmito problémy vyrovnat v rámci programů obnovy vesnic. Jisté je, že rozdíly mezi dobře vybavenými oblastmi a těmi, kde vybavenost je z nejrůznějších důvodů nízká (poloha při státní hranici nebo na rozhraní několika okresů ve vnitrozemí, okrajová poloha vzhledem k hlavním silničním a železničním tahům a podobně), budou v tomto směru přetrvávat dlouhou dobu, možná i celá desetiletí.

Jednou z nejzávažnějších skutečností ovlivňujících stabilizaci osídlení v regionech je celková úroveň bydlení. I přes značné zlepšení koncem 80. let zaostala úroveň bydlení za uspokojováním řady ostatních součástí životní úrovně venkovského obyvatelstva.

Následující údaje ukazují porovnání kvality bytového fondu ve městech a na venkově:

Podíl bytů III. a IV. kategorie v roce 1980 (%):

	město	venkov
Československo	15,9	47,0
Česká republika	16,8	38,6
Slovenská republika	12,9	60,1

Podobná situace se projevuje i ve všech okresech zařazených do tzv. periferních území¹⁾ (M u s i l 1988). Navíc se v těchto okresech projevuje značné stáří bytového fondu.

Podíl bytů III. a IV. kategorie v okresech periferních území (%):

Znojmo	49,5	Žďár n. Sázavou	37,4
Nymburk	49,2	Jindřichův Hradec	37,2
Jičín	48,1	Domažlice	35,8
Rakovník	46,7	Tábor	35,5
Kutná Hora	45,6	Pelhřimov	35,4
Písek	43,0	Prachatice	34,6
Břeclav	42,2	České Budějovice	34,1
Benešov	42,1	Cheb	32,6
Klatovy	39,8	Tachov	31,1
	6,7	Český Krumlov	16,7

¹⁾ Jedná se o oblasti demograficky problémové, s vysokým stupněm vysídlení.

Podíl bytů v domech postavených před rokem 1946 (%):

Cheb	68,6	Domažlice	56,9
Rakovník	68,3	Písek	56,1
Nymburk	66,7	České Budějovice	54,3
Jičín	63,6	Pelhřimov	53,1
Jindřichův Hradec	63,6	Tábor	52,6
Kutná Hora	59,2	Prachatice	50,5
Klatovy	58,7	Žďár n. Sázavou	47,4
Tachov	58,7	Břeclav	46,2
Benešov	58,5	Český Krumlov	41,6
Znojmo	57,5		

Údaje zřetelně ukazují, že třetina bytového fondu je zařazena do nejnižších kategorií základního vybavení. Pouze čtyři sledované okresy mají polovinu bytového fondu postavenou po roce 1946, jak by to odpovídalo celostátnímu průměru.

PŘEDPOKLADY SOCIÁLNÍ MOBILITY

Přístupy venkovského obyvatelstva k měnícím se ekonomickým podmínkám, jejich názory a postoje jsme zkoumali během roku 1991 v odboru sociologie zemědělství a ekonomiky práce VÚEZVŽ v šetřeních realizovaných ve spolupráci s VÚEPP Bratislava na souborech zahrnujících dohromady téměř 2 000 pracovníků v zemědělství. Jejich výsledky jsme pak porovnávali s výsledky výzkumů provedených v předchozích letech.

Výzkum se zaměřil na několik problémových okruhů, z nichž první byl věnován předpokladům sociální mobility. Sociální mobilita se v Československu v posledním období zvyšuje, zejména ve Slovenské republice. První blok otázek se týkal jednoho ze základních předpokladů této mobility, a to ochoty měnit své bydliště.

Výzkum ukázal, že při preferenci místa bydliště nedochází k žádným podstatnějším rozdílům v názorech jednotlivých skupin venkovského obyvatelstva. Na otázku, zda by se chtěli odstěhovat, odpověděla převážná část dotazovaných v ČR i SR (70 až 80 %), že chce setrvat v obci svého bydliště. O tom, že by se chtěli odstěhovat, uvažovalo nejvýše 7 % dotazovaných a 6 % nebylo rozhodnuto. Přitom převážná část dotazovaných bydlela v jedné obci od narození, nebo alespoň více než 20 let. O odstěhování uvažují spíše ti, kteří bydlí v obci krátkou dobu, méně než 5 let.

Důvody, které vedou ke snaze setrvat ve stejném bydlišti, jsou jednak bytové – velká část těch, kteří chtějí zůstat ve stejné obci, má rodinný domek, případně družstevní byt. Tito pracovníci nemají zájem se odstěhovat, ani kdyby získali lépe placenou práci nebo mohli výhodněji využívat získanou kvalifikaci.

Pokud dotazovaní uvažovali o změně bydliště, vedly je k tomu ponejvíce rodinné nebo zdravotní důvody. Podíl těch, kteří by chtěli měnit bydliště kvůli zaměstnání, je stále zanedbatelný.

I tento výzkum potvrdil výrazně vyšší stabilitu obyvatelstva větších obcí (1 000 a více obyvatel). K nejsilnějším migracím dochází v malých obcích do 200 obyvatel, což je způsobováno špatným občanským vybavením těchto obcí a jejich nedostatečnou

dostupností prostředky hromadné dopravy. Z výzkumu vyplývá, že převážná část dotazovaných očekává zlepšení v tomto směru od rozvinutí soukromého podnikání v obchodu a ve službách.

Ukazuje se, že lidé, kteří pracují dlouho v zemědělství (16 a více let), nemění často bydliště, 50–60 % jich bydlí od narození ve stejné obci. Svědčí to o hlubokém vztahu vesnického obyvatelstva k venkovskému prostředí i o zájmu zůstat pracovat v zemědělství.

Zájem o stěhování z vesnice do města výrazně upadl, o této možnosti uvažuje jen několik procent dotazovaných v ČR i SR. Naopak k výraznému posunu došlo v otázce atraktivity venkovských obcí, které neleží blízko města. Z celkového sledovaného souboru dotazovaných jich chtělo v takových obcích žít největší počet – 46 %. Teprve na druhém místě byly obce blízko města (38 %). O městech do 20 000 obyvatel uvažovalo 7 % dotazovaných a o velkoměstech pouze 5 %. (Pro srovnání: v roce 1979 dávalo přednost venkovským obcím vzdáleným od města jen 10 % dotazovaných, a naopak městům do 20 000 obyvatel 16 % dotazovaných.)

Příčinou zvýšeného zájmu o bydlení na venkově je zřejmě zhoršující se životní prostředí ve velkých městech se všemi negativními důsledky na lidský organismus a nepochybně také pravdivá a objektivní informovanost široké veřejnosti o těchto skutečnostech.

Pokud jde o preference podle odvětvově profesních skupin, vykazují menší stabilitu pracovníci živočišné výroby, a to zejména v pohraničních okresech. Nemanuální pracovníci projevují do určité míry větší zájem o bydlení ve městech než manuální. Členové zemědělských družstev jsou z hlediska tendencí změn bydliště stabilnější než pracovníci státních statků.

Z osobních znaků se v motivaci ke změně pracoviště i bydliště významněji projevuje věk. Ze všech dotazovaných jich ve věkové skupině do 19 let chtěla polovina zůstat a polovina se chtěla určitě odstěhovat. Ve věku 20 až 39 let jich už 80 % chtělo zůstat, 18 % o možnosti odstěhování uvažovalo a určitě se chtěla odstěhovat jenom 2 %. S přibývajícím věkem se podíl těch, kteří chtějí zůstat, zvyšuje. U skupiny 50 až 59 let (ženy 50 až 57 let) činí podíl těch, kteří chtějí zůstat, 95 %. A teprve u osob v poproduktivním věku podíl nepatrně klesá (na 80 %).

Pokud jde o závislost změny bydliště na dosaženém stupni vzdělání, stabilnější jsou pracovníci se základním vzděláním (95 % z nich se nechce odstěhovat). Naopak značný zájem o změnu bydliště projevují vyučení v zemědělských oborech, kteří snadno získají zaměstnání. Největší zájem o přestěhování projevují vyšší řídicí pracovníci.

Pokud se týče závislosti způsobu bydlení a zájmu se odstěhovat, uvažují o odstěhování hlavně ti, kteří bydlí společně s rodiči nebo příbuznými (80 % z těch, kteří se vůbec chtějí odstěhovat). Špatné bytové poměry jsou důvodem změny bydliště četných mladých rodin. Uvádějí je jako důvod k přestěhování zejména pracovníci ve věku 20 až 39 let, tedy v době, kdy zakládají rodiny a potřebují náležité zázemí v odpovídajícím typu bydlení.

NÁZORY NA OBČANSKOU ANGAŽOVANOST

Období centrálně administrativního řízení přineslo četné problémy, především pokles aktivity občanů v malých obcích, které ztratily samostatnost. Na četných mís-

tech, zvláště tam, kde slučování obcí bylo uskutečňováno administrativně, byla porušena kontinuita a s ní i četné zvyky, tradice a různá specifika. Tato situace je pro budoucnost venkova i stabilizaci osídlení velmi nepříznivá. Proto jsme jeden okruh otázek dotazníkového šetření zaměřili právě na tuto problematiku.

Ukázalo se, že obyvatelé venkovských obcí sice často kritizují různé nedostatky, ale poměrně málo jsou ochotni se společensky angažovat, aby napomohli jejich odstranění. Na otázku, zda by se na požádání zapojili do společensky užitečné práce v obci (např. v místní samosprávě, spolcích, politických stranách apod.), odpovědělo že jsou již zapojeni v České republice 23 % dotazovaných a ve Slovenské republice jen 10 % dotazovaných.

Ochota společensky se angažovat je u vesnického obyvatelstva v České republice podstatně vyšší, jak o tom svědčí i odpovědi na otázku, zda by se dotazovaní zapojili a byli schopni tuto práci i organizovat. V České republice odpovědělo kladně 12,5 % dotazovaných, ve Slovenské republice jen 4 % dotazovaných. V České republice je 14,5 % dotazovaných ochotno se zapojit jen za předpokladu, že by práci organizoval někdo jiný, ve Slovenské republice by se v takovém případě zapojilo 11 % dotazovaných.

Zarážející je četnost odpovědí na některé další otázky. První z nich se týkala ochoty angažovat se ve společensky užitečné práci pro obec, kdyby se to týkalo jen vlastních zájmů dotazovaného. V České republice se pak bylo ochotno angažovat 6,5 % a ve Slovenské republice 11 % dotazovaných. Jen kdyby angažovanost byla spojena s finanční odměnou, zapojilo by se v České republice do společensky užitečné práce pro obec necelých 5 % dotazovaných a na Slovensku 3 %. Poměrně vysoký podíl obyvatelstva venkova se vůbec nechce zapojit do společensky užitečné práce pro obec (v ČR to uvedlo 23 % dotazovaných a ve SR 29 % dotazovaných).

Na otázku, zda by se na požádání zapojili do společensky užitečné práce v obci a byli schopni ji organizovat, odpovídali kladně především absolventi vysokých škol se zemědělským vzděláním. Tato okolnost je jistě pro budoucnost venkova velmi příznivá. Nejmenší ochotu zúčastnit se společensky užitečné práce v obci projevují dotazovaní se základním vzděláním. Tato skupina dotazovaných by byla nejvíce ochotna se zapojit do společensky užitečné práce v obci, kdyby tato práce byla spojena s finanční odměnou. Pracovníci zemědělských družstev jsou zapojeni do společensky užitečné práce v obci podstatně více (75 %) než pracovníci státních statků a jiných zemědělských podniků. Podle profesí jsou nejvíce zapojeni technicko-hospodářští pracovníci (43 %), nejméně manuální pracovníci rostlinné i živočišné výroby.

Nejvíce dotazovaných zapojených do společensky užitečné práce bydlí v České republice ve velkých obcích nad 2 000 obyvatel, ve Slovenské republice ve středně velkých obcích s 501 až 1 000 obyvateli (30 %). Stejná situace je u těch respondentů, kteří by byli ochotni se zapojit do společensky užitečné práce a byli ochotni ji organizovat. V malých obcích do 500 obyvatel jsou lidé ochotni zapojit se do společensky užitečné práce jen v případě, že by ji organizoval někdo jiný. Tato malá aktivita občanů malých obcí bude jistě překážkou jejich budoucího rozvoje. Zvýšený zájem o účast ve společensky užitečné práci by právě v těchto obcích mohl přinést velký užitek.

Ve výsledcích šetření se nepromítl zájem o společenskou angažovanost při užitečné práci v obcích u soukromě hospodařících rolníků, protože jejich počet byl v době, kdy výzkum probíhal, ještě poměrně nízký. Je však pravděpodobné, že se tato skupina pracovníků v zemědělství spolu s dalšími příslušníky soukromého sektoru, zejména v obchodu a ve službách, do společensky užitečné práce v obcích iniciativně zapojí.

Dotazovaní občané se shodovali v tom, že by se obecní samospráva v obcích České i Slovenské republiky měla zaměřit na řešení následujících otázek, seřazených podle pořadí důležitosti takto:

1. Zlepšení občanské a technické vybavenosti.
2. Rozšíření pracovních příležitostí.
3. Ochrana životního prostředí a zlepšení vzhledu obce.
4. Podpora bytové výstavby.
5. Podpora soukromého podnikání.

PŘEDPOKLADY ŘEŠENÍ REGIONÁLNÍHO ROZVOJE

Stabilizace osídlení v regionech úzce souvisí s celkovou politikou řešení regionálního rozvoje.

Komplexní řešení regionální politiky na území České republiky probíhá až v současné době. Dílčí řešení byla plánována již v dřívějších letech a nyní prostřednictvím usnesení vlády ČR č. 2/1991, avšak vždy se vztahovala pouze na území pohraničí a nemohla sama o sobě přinést očekávané výsledky.

Základním předpokladem k vyřešení regionálních problémů je komplexní přístup k nim. Nelze předpokládat, že by je mohlo vyřešit jedno hospodářské odvětví, ani že by se jeden region mohl rozvíjet izolovaně od ostatních.

Řešení přináší návrh strategie rozvoje a podpory regionů s konkrétním vymezením územních celků, obsažený v materiálu Základní problémy hospodářského a sociálního rozvoje jednotlivých územních celků a vymezení priorit regionální politiky, který schválila Hospodářská rada vlády České republiky 22. 10. 1991. Tento materiál podává přehledné zásady regionálních preferencí, podle nichž je možné usměrňovat rozdělování finančních zdrojů. Klasifikuje také problémová území a stanoví priority zlepšení jejich situace.

Materiál specifikuje tři základní funkce regionální politiky:

1. Podpora podnikání v problémových oblastech, reagující ovšem na iniciativu zdola.
2. Vyrovnávání životních šancí obyvatel různých regionů z hlediska vybavenosti území technickou a sociální infrastrukturou.
3. Koordinace aktivit pro získání synergického (znásobeného) efektu.

Problémové oblasti se rozdělují do několika skupin:

- a) Oblasti, ve kterých probíhá intenzivní strukturální přestavba. Sem patří především Ostravsko (pro které už česká vláda přijala usnesení č. 245), dále pánevní okresy severních Čech (Most, Chomutov, Teplice, Louny), okresy Kladno, Příbram a Tachov.

Ve všech těchto regionech probíhá rekonverze ekonomické struktury. Na Tachovsku dochází k totálnímu úpadku zemědělské výroby v důsledku rozpadu špatně fungujícího státního statku, který pokrýval převážnou část území okresu, v dalších regionech jde o útlumové programy v těžkém průmyslu, v hutích a dolech. Jedná se jednoznačně o území, která si sama nemohou pomoci.

- b) Hospodářsky slabé regiony, které se zčásti kryjí s pohraničím, okresy odlehlé od centra, na které minulý režim zapomínal. Kritériem jejich vymezení je výše zaměstnanosti a její sektorová struktura.

- c) Vlastní pohraničí, a to nejen při západní hranici, na které se vztahuje usnesení vlády ČR č. 2/1991, ale i území podél hranic s bývalou NDR a Polskem.
- d) Oblasti s nedostatečnou technickou a občanskou vybaveností, stanovené podle územní analýzy rozložení veřejného sektoru.
- e) Oblasti postižené ekologicky, vymezené podle ekologických programů přijatých v minulém roce.

Z nástrojů, které budou při selektivní podpoře regionů uplatňovány, se jedná především o podporu soukromého podnikání, a to pomocí investičních dotací pro začínající podnikatele, osvobození od daní v počátečním období, dále státní garance úvěrů, aktivní nástroje zaměstnanosti, nástroje agrárního programu, pomoc při alokaci zahraničních investic. Státní dotace do rozpočtů okresů se budou řídit preferencemi podle objektivních kritérií (vybavenost atd.).

Při řešení celé řady socioekonomických problémů současné doby se nemůžeme omezovat hranicemi jednotlivých států. Mnohé otázky musí být řešeny komplexně, v rámci širších geografických celků. V Evropě se pro ně vžil název euroregiony.

Euroregiony se vytváří ponejvíce při hranicích vyspělých a méně vyspělých států, aby se v rámci nich mohlo urychlit vyrovnávání ekonomické úrovně jednotlivých oblastí. Dobré zkušenosti z pomezí francouzsko-německého a německo-holandského mohou být dobrým příkladem i pro ČSFR.

Euroregiony vznikají ve všech pohraničních oblastech České republiky. Jejich vytváření je vedeno snahou obnovit stav vzájemného přátelství a spolupráce, který tu byl před lety, než státní hranice a mnohde i hraniční pásmo zpřetrhaly všechny kontakty. Jednou z nejdůležitějších podmínek vzniku euroregionu je pocit sounáležitosti jeho obyvatelstva. Rozvoj ekonomických aktivit uvnitř euroregionů nebude už ovlivňován jen lokálními a regionálními trhy, ale v důsledku postupující internacionalizace ekonomiky se v nich budou promítat vlivy nadnárodních trhů a na jejich bázi fungujících ekonomických systémů.

Největší aktivitu při zakládání euroregionu projevíli občané severozápadních Čech a přilehlého německého pohraničí. V květnu 1991 byl vytvořen jako první Euroregion Egreensis, zahrnující okresy Karlovy Vary, Sokolov, Cheb, Tachov a přiléhající území severního Bavorska a Vogtlandska. Cílem regionální spolupráce uvnitř tohoto území je využít dlouhodobých zahraničních zkušeností ke koordinaci vzájemně výhodné spolupráce zejména v oblasti průmyslu, zemědělství a lázeňství a vytvořit tím předpoklady ke zvýšení životní úrovně obyvatelstva. Organizátoři se snaží vytvořit modelovou oblast, která by sloužila jako vzor pro ostatní euroregiony.

Příkladem Chebská následovali občané hraničních okresů jihozápadních Čech a sousedního Bavorska a dohodli se na vytvoření Euroregionu Šumava – Böhmerwald, složeného z okresů Domažlice, Klatovy, Prachatice, Český Krumlov na české straně, bavorského Chamu, Regenu a Freyungu-Grafenau a rakouského Rohrbachu. Jedná se o území, na kterém žije celkem 92 000 lidí. Toto seskupení se neuzavírá do sebe, ale naopak bude do budoucna otevřeno i sousedním okresům nebo jejich částem.

Spolupráce v rámci tohoto euroregionu se týká především turistického ruchu, dopravy, zakládání společných průmyslových a zemědělských podniků, racionálního využívání pracovních sil včetně jejich vyškolení. Představitelé regionu chtějí založit databanku problémů a podle jejich četnosti nebo opakovatelnosti stanovit priority potřeb.

Velmi specifický euroregion se vytváří podle řeky Labe. Euroregion Labe zahrnuje okresy Děčín, Teplice a Ústí nad Labem a německé okresy Dippoldiswalde, Pirna a Drážďany, tedy české území s 325 000 obyvateli a německé oblasti, kde žije téměř 600 000 obyvatel. Od vytvoření tohoto euroregionu se očekává především zintenzivnění vzájemného obchodu přes česko-německou hranici, řešení složitých dopravních problémů, zejména silniční kamionové přepravy, a zakládání společných podnikatelských firem.

Předpoklady pro vytvoření dalšího euroregionu se vytvořily v tzv. Trojmezí při hranicích s Polskem a bývalou NDR. Jedná se o Liberecko, Šluknovský a Frýdlantský výběžek, saské území Žitavska a vojvodství Jelenia Gora v Polsku.

Podle názoru starostů obcí vznikají při formování euroregionů a organizování jejich spolupráce určité problémy z toho, že u nás není ještě dosti zaběhlý mechanismus tvorby regionálního rozvoje, který je předpokladem pro účast v euroregionech, a že nebylo dosud transformováno územní a oblastní plánování tak, aby odpovídalo potřebám pluralitní demokracie a tržního hospodářství.

O silícím významu postavení regionů svědčí skutečnost, že v dubnu 1991 byla ustanovena Stálá konference pro prostorový rozvoj a regionální politiku, jejímž cílem je napomáhat při rozhodování o zásadních otázkách prostorového rozvoje a opatřeních regionální politiky. Stálými členy konference se stali zástupci ministerstev, jejichž rozhodování má výrazný regionální dopad, zástupci měst a obcí a podnikatelské sféry, jakož i vybraní zástupci územní státní správy a přízvaní členové.

ZÁVĚRY

Zemědělská výroba nebude pravděpodobně realizována pouze v zemědělsky vyhraněných produkčních oblastech, ale zůstane přinejmenším doplňkovou činností pro řadu obyvatel venkova. V této souvislosti by měla být promyšlená agrární politika úzce provázána s dlouholetou koncepcí osídlení venkovských oblastí.

Jako nutný předpoklad zachování současné sídelní struktury se jeví zlepšení životních podmínek venkovského obyvatelstva zejména v menších obcích. Privatizace, zejména v obchodě a ve službách, k tomu vytváří příznivé podmínky. Záleží jen na tom, jak jich jednotlivá obecní zastupitelstva budou umět využít. Z hlediska další stabilizace venkovského obyvatelstva je třeba zvýšit počet pracovních příležitostí především mimo zemědělství.

Výsledky sociologických výzkumů ukázaly, že sociální mobilita spojená s procesy transformace a privatizace zemědělství bude narážet na závažný nedostatek vhodného bydlení, zejména pro mladší obyvatelstvo. Budoucí rozvoj venkovských obcí a realizace plánů jejich obnovy závisí do značné míry na zvýšení zájmu a ochoty venkovského obyvatelstva se v této věci více angažovat.

Perspektivní rozvoj jednotlivých regionů bude stále více ovlivňován vývojem hospodářské politiky v nadnárodním měřítku.

Literatura

JENÍČEK, V. a kol.: Agrární politika v tržní ekonomice Sborník ČSAZ č. 141, Praha, 1991.

- JENÍČEK, V. a kol.: Agrární politika a hospodářská transformace agrárně potravinářského komplexu. Sborník AZV ČSFR č. 147, Praha, 1991.
- MAJEROVÁ, V. a kol.: Důsledky společenských změn v sociální oblasti v zemědělství a na venkově. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1990.
- MARKOVÁ, C.: Charakteristika změn v období přechodu československého zemědělství na tržní hospodářství. Referát na mezinárodním semináři Fóra střední a východní Evropy. Varšava, 1991.
- MARKOVÁ, C.: Problémy stabilizace venkovského obyvatelstva v období přechodu na tržní ekonomiku. Sborník 10. sjezdu Slovenské geografické společnosti. Bratislava, 1991.
- MARKOVÁ, C.: Vliv zhoršených životních podmínek na proměny sociálně prostorových vztahů ve venkovských oblastech. Sborník Evropské společnosti pro rurální sociologii. Giessen, 1990.
- MUSIL, J.: Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. Územní Plán. a Urbanismus, 1988, č. 2.
- NĚMCOVÁ, E. a kol.: Uplatňování sociální reformy u pracovníků APK. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1991.

Došlo 20.3.1992

MARKOVÁ C., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

Zemědělství a stabilizace osídlení v regionech

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 7, s. 539 – 549. - lit. 8, res. čes., angl.

venkovské obyvatelstvo, stabilizace osídlení, vylidňování oblastí, obnova funkcí venkova, rozvoj regionu, teoretické pojednání

Přechod československé ekonomiky na tržní hospodářství se významně dotkl celého venkovského prostoru. Jeho působení na životní i pracovní podmínky venkovského obyvatelstva postupuje ovšem pomaleji než ve městech. Procesy spojené s transformací a privatizací v zemědělství ovlivní stabilizaci venkovského osídlení a zvýší sociální mobilitu. Budoucnost vesnic bude do značné míry záviset na podmínkách, které se vytvoří pro úspěšnou realizaci Programu obnovy vesnice. Půjde nejen o finanční prostředky, ale především o aktivitu občanů a obecních zastupitelstev. Při řešení regionálních problémů bude vždy třeba postupovat komplexně a brát v úvahu zájmy všech hospodářských odvětví a procesy, které v nich probíhají, a to jak v celostátním, tak i v mezinárodním měřítku.

Agriculture and Stabilization of Settlement in Regions

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 7, pp. 539 – 549. - refs 8, summaries in cz, en

village population, settlement stabilization, depopulation of regions, renewal of the functions of countryside, regional development, theoretical treatise

The situation in the Czechoslovak agriculture during the present transition to market economy is rather complicated. It is caused by a large range of changes that must be implemented in the whole national economy within a relatively short time period. At that, agriculture is, to a certain extent, behind the other branches.

Out of all changes that are taking place in the country at present, rural communities are affected most by the transition to autonomy and privatization. Both these processes are closely connected. The basis for a proper functioning of autonomy and development of rural communities is communal ownership and communal business activities.

The countryside in the Czechoslovak conditions represents a set of rural communities up to two, eventually five thousand inhabitants and their regional area. Within this territory there live approximately 1/3 of the total of Czechoslovak population. A specific trait of rural settlement is a high density (mainly in small communities of less than 200 to 500 inhabitants) and small distances between them. The development of rural areas in Czechoslovakia after the year 1971 has been influenced by settlement conception that preferred centers of higher order, especially towns. The number of the rural population was gradually reduced by natural decrease, migrations and by the process of community integration.

The emigration of the rural population from the countryside is caused primarily by deteriorated living conditions, especially by inadequate housing and by the lack of necessary public amenities in smaller villages. It is influenced also by limited transport facilities between villages and towns. Also the choice of employment possibilities in the villages is much smaller than in the towns.

All these factors create a complicated system of mutually connected relations which strongly influence the stabilization of the rural population and thus the sociospatial relations in the rural areas. The effect of this influence is especially conspicuous in those places where due to unfavourable natural, economic or other circumstances, the living conditions have considerably deteriorated.

Areas where in consequence of deteriorated living conditions a strong emigration from the countryside is in progress are usually termed as peripheries. It is the case of mainly agricultural areas situated in a border position with regard to the main urbanization axes of the country. The loss of economic or administrative functions of their communities causes the falling behind of these areas.

Adresa autorky:

Dr. Cyrila Marková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha

INZERCE

Redakce nabízí tuzemským i zahraničním firmám možnost inzerce na stránkách časopisu Zemědělská ekonomika. Prostřednictvím inzerátů uveřejňovaných v našem časopise budou o Vašich výrobcích informováni pracovníci z výzkumu a provozu u nás i v zahraničí.

Bližší informace získáte na adrese:

**Redakce časopisu Zemědělská ekonomika
Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství
Slezská 7
120 56 Praha 2**

Pluriaktivita poľnohospodárskych podnikov (kombinácia poľnohospodárskych a nepoľnohospodárskych činností) nie je novým protagonistom na našej domácej a medzinárodnej agrárnej scéne. Keď sa sústreďíme len na naše storočie, tak na pozadí upevňujúceho sa agropotravinárskeho trhu vystupuje čoraz intenzívnejšie a naliehavejšie od jeho začiatku. Zaznamenala niekoľko vývinových etáp v industrializačnej fáze jedného z tých krajín a pred nasledujúcim prelomom tisícročí prichádza s novými úlohami ohlasujúcej sa postindustriálnej, informatizovanej spoločnosti.

To sú základné súradnice, ktoré inšpirujú a súčasne limitujú determinanty starých, súčasných a budúcich agrárnych podnikových štruktúr v hospodársky vyspelom svete a u nás. V ďalšom výklade sa pokúsime o komparáciu týchto štruktúr v našom priestore a čase s cieľom poznať vývin a diferenciaciu činiteľov pluriaktivity poľnohospodárskych podnikov (azda lepšie je hovoriť o podnikoch vidieckych regiónov). Radi by sme navodili atmosféru takej agrárnej politiky, ktorá podporí vytváranie funkčných podnikových novotvarov. Ako pomocníka sme si vybrali príklad hospodársky vyspelejších krajín, v ktorých sa ohlasujú aj prvé príznaky prechodu k informatizovanej spoločnosti.

PLURIAKTIVITA POĽNOHOSPODÁRSKÝCH PODNIKOV U NÁS DO ROKU 1990 A MOŽNÉ VÝCHODISKÁ

Podľa štatistického sčítania z roku 1930 v Československu 36,3 % roľníkov vykonávalo vlastné poľnohospodárstvo ako vedľajšie povolanie a 11,7 % ako povolanie hlavné; len asi polovica roľníkov (52 %) sa zaoberala výlučne prácou vo vlastnom poľnohospodárskom podniku. Určitá časť malých roľníkov pracovala u stredných a veľkých roľníkov, a to v počte 184 852. Z nich bolo 76,3 % roľníkov z podnikov do 2 ha poľnohospodárskej pôdy a 18,8 % roľníkov z podnikov od 2 do 5 ha poľnohospodárskej pôdy. Malí roľníci, napríklad o výmere 1,5 ha, spravidla nemali vlastný záprah a za cudzí záprah pracovali sezónne ročne priemerne 26 až 30 dní vo väčších roľníckych hospodárstvach. Veľkú skupinu tvorili tzv. kovoľníci, ktorých nazývali aj domkáři. Išlo o ľudí, ktorí pracovali ako robotníci v trvalom pracovnom pomere v priemysle, doprave alebo v iných nepoľnohospodárskych odvetviach a bývali na dedine, kde vlastnili kúsok poľa (Kolektív 1935). V prvých rokoch kolektivizácie sa počet kovoľníkov rozšíril. Na počiatku roku 1951 vlastnili na Slovensku približne trinásť časť z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy, ktorú obrábali veľmi intenzívne; mali najväčšiu hustotu chovu hospodárskych zvierat. Boli to však typické samozásobiteľské roľnícke hospodárstva.

Štatistika poľnohospodárskych podnikov fyzických osôb podľa povolenia hospodára z roku 1930 poskytuje globálny obraz o kombinácii hospodárskych činností, a to podľa veľkostných skupín roľníckych hospodárstiev. Z nej možno za Slovensko vyvodíť tieto tendencie: Vo veľkostnej skupine 10 až 20 ha poľnohospodárskej pôdy bolo do iného zamestnania (mimo vlastného podniku) zapojených najmenej osôb – hospodárov (9,6 %). Smerom k menším a väčším veľkostným skupinám sa toto percento zvyšovalo, a to v nepomerne väčšej miere pri prechode k menším hospodárstvám. V menších hospodárstvách (od skupiny 10 až 20 ha ku skupine 0,1 až 0,5 ha) bolo príčinou iného zamestnania – vedľajšieho až hlavného zabezpečenie dôchodkov pre saturáciu nevyhnutných potrieb rodiny. Väčšie hospodárstva viedli skutoční podnikatelia, ktorí vzhľadom na kapitálové a vzdelanostné vybavenie mohli pracovať ako kvalifikovaní pracovníci, napríklad v štátnom zamestnaní alebo podnikali v priemysle, stavebníctve, doprave alebo v obchode (K o l e k t í v 1935).

Charakteristickou črtou v predvojnovom Československu bolo bezprostredné spojenie väčších a veľkých poľnohospodárskych podnikov so spracovaním poľnohospodárskych surovín na finálne produkty. Najvýraznejšie sa to prejavilo pri spracovaní zemiakov na lieh vo vlastných liehovaroch, a to po prijatí zákona z roku 1932 o povinnom miešaní liehu do benzínu. Napríklad príjem z vlastnej priemyselnej výroby zemiakov činil na 1 ha poľnohospodárskej pôdy vo veľkostnej skupine 20 až 100 ha v roku 1932 až 1933 56 Kčs a vo veľkostnej skupine nad 100 ha až 329 Kčs. Je zrejmé, že vertikálna integrácia pestovania zemiakov a ich spracovanie na lieh (poľnohospodárske liehovary vyrábali v tom čase z vyše troch štvrtín lieh zo zemiakov a asi z jednej štvrtiny z cukrovej repy) v jednom podniku prinášala hospodárske výhody kapitálovo a organizačne silnejším podnikom. Veď podniky nad 100 ha poľnohospodárskej pôdy mali z predaja zemiakov a z ich spracovania vo vlastnom podniku na každý hektár v priemere skoro jedenásťnásobný peňažný príjem v porovnaní s podnikmi v skupine do 2 ha poľnohospodárskej pôdy (K o l e k t í v 1935).

Nemali by sme prehliadnuť aj ďalšiu významnú črtu agrárneho podnikania v predvojnovom Československu, ktorá by mala inšpirujúco pôsobiť aj na súčasné organizačné a kapitálové riešenie nášho agribusinessu. Bola to kapitálová prepojenosť väčších a veľkých poľnohospodárskych podnikov s priemyselným, obchodným a bankovým podnikaním. Východiskom a organizačnou formou bolo družstevníctvo, založené ešte v Rakúsko-Uhorsku. Budovali sa ústredia úverových družstiev, družstiev obchodných, zásobovacích i odbytových. Neskôr sa kapitál z poľnohospodárstva a z poľnohospodárskych družstiev presúva do spracovania poľnohospodárskych surovín a aj do iných priemyselných a bankových činností.

Už aj uvedené nekompletné informácie a poznatky nás utvrdzujú v presvedčení, že v predvojnovom Československu mala pluriaktivita roľníkov, poľnohospodárov a ich podnikov objektívne miesto a veľmi rozmanitý organizačný, hospodársky a prirodzene aj sociálny prejav, ktorý sa menil. Tieto zmeny evolučnou cestou postupne smerovali k tomu, čo sa po druhej svetovej vojne, konkrétne na sklonku päťdesiatych rokov, začalo nazývať agribusinessom alebo agrokomplexom. Pozoruhodné z hľadiska funkcie kapitálu je, že charakterizované zmeny aktivizoval a inicioval agrárny kapitál, čo je u nás v dnešných podmienkach pravdepodobne neopakovateľné. Vychádzame z dedičstva prekonaného režimu, ktorý zanechal uniformitu organizácie všetkých činností potravinovej vertikály, umocnenú podnikateľskou sterilitou a netrhovými väzbami medzi subjektami tejto vertikály. Jednu z najväčších chýb prekonaného režimu spoznáваме v izolácii vlastníckych foriem a podnikov určitého zamerania (poľnohos-

podárstvo, spracovanie, obchod apod.). Ide o rezortizmus umocnený do podoby, ktorá je azda jednou z najväčších hamoviek diverzifikácie a vertikálnej integrácie. Bez nich je podnikanie mŕtve.

Napriek tomu sa v obmedzenej miere pluriaktivita prejavila aj v tzv. socialistickom agrárnom sektore našej krajiny. Veľkovýroba, ktorá v ňom nateraz prevláda, má určité technicko-technologické prednosti a mala by sa využiť aj v budúcnosti pre masovú, štandardnú výrobu poľnohospodárskych surovín. V jej rámci sa družstvá a štátne majetky najmä v poslednom desaťročí v určitom stupni diferencovali a diverzifikovali, čo je dajakým východiskom pre ich budúcu podnikateľskú transformáciu.

Nepoľnohospodárska činnosť sa premenila na jeden z najdôležitejších, keď nie najdôležitejší faktor ich hospodárskej diferenciácie. Domnievame sa, že v pozadí tejto diferenciácie bol faktor podnikateľskej iniciatívy, ktorý sa mohol v limitovanej miere prejaviť v minulom hospodársko-politickom režime.

Malá skupina poľnohospodárskych podnikov (zhruba 5 % z celkového počtu) zladila v platných hospodárskych podmienkach relatívne dobre. Jej podiel na celkovej výrobe poľnohospodárskych surovín s nepoľnohospodárskou činnosťou a dosahovala patrične vysokú ekonomickú efektívnosť v oboch oblastiach. Mohli sme ich klasifikovať ako poľnohospodársko-priemyselné kombináty. Ich protipólom bola ešte menšia skupina relatívne prosperujúcich podnikov, ktorá sa sústredila na výrobu a rozmnožovanie osív, sadiva, semien a odchov mláďat. Tieto produkty s vyššou cenou jej zabezpečili absolútnu väčšinu zdrojov reprodukcie. Početné rozširovanie takýchto podnikov (v porovnaní s prvou skupinou) bolo veľmi obmedzené; išlo o svojský monopol.

Medzi charakterizovanými skupinami sme vytipovali tretiu a štvrtú. Tretia reprezentovala akýsi podnikateľský priemer. Ekonomicky bol u nej pomer medzi poľnohospodárskou a nepoľnohospodárskou činnosťou v rovnováhe. Podniky tretej skupiny takto prežívali a kryštalizovali svoju podnikateľskú stratégiu a prechod do predchádzajúcich dvoch skupín s lepšou ekonomickou efektívnosťou alebo do poslednej štvrtej skupiny. Išlo o najpočetnejšiu skupinu podnikov, kde prebiehala prudká diferenciácia.

Štvrtá, posledná skupina mala hospodársky nestabilizovanú, často stratovú poľnohospodársku výrobu s neúmerne veľkou orientáciou na nepoľnohospodársku činnosť (viac ako 50 % podiel na výkonoch podnikov a ešte väčší podiel tejto činnosti na ich zisku). Koexistencia poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej činnosti v týchto podnikoch bola rozporná a ťažko ju môžeme v dlhodobejšom časovom rámci predpokladať v podmienkach trhového hospodárstva.

Charakteristická bola orientácia, resp. štruktúra nepoľnohospodárskej činnosti. V priemere za všetky poľnohospodárske družstvá na Slovensku najväčší podiel na zisku z nepoľnohospodárskej výroby mala stavebná činnosť sledovaná kovovýrobou a na poslednom mieste bolo spracovanie poľnohospodárskych surovín na finálne produkty. Na nepoľnohospodárskych výkonoch sa finalizácia surovín na potraviny v družstevných a štátnych poľnohospodárskych podnikoch Československa podieľala približne iba jednou desatinou a na celoštátnej výrobe potravín iba 1 až 2 percentami. Túto činnosť v poľnohospodárskych podnikoch obmedzoval najmä monopol štátneho potravinárskeho priemyslu.

Platný hospodársky mechanizmus nedovolil plnšie rozvinúť pluriaktivitu podnikov, a to práve v agribusinesse, ktorý mal mať prioritu v tangovanom období. Pozoruhodné však je, že nepoľnohospodárska činnosť založená na kooperácii s tzv. veľkým priemyslom a stavebníctvom plnila de facto funkciu malých a stredných priemyselných a stavebných podnikov. Na to by sa malo nadviazať aj v súčasnom období.

Krátko charakterizovaná pluriaktivita družstiev a štátnych majetkov bola založená na báze poľnohospodárskej veľkovýroby. S dostatočnou vierohodnosťou (aj v prostredí, ktoré môžeme nazvať podnikateľsky sterilným) sa preukázalo, že veľkovýrobné koncipované a budované (kapitálovo, kapacitne, kvalifikáciou pracovníkov) poľnohospodárske podniky majú tendenciu rozširovať veľa nepoľnohospodárskych aktivít, a to z vnútornej potreby preklenúť sezónnosť poľnohospodárskej výroby a hlavne využiť pracovné a prevádzkové kapacity aj na celoročnú hospodársku činnosť. Domnievame sa, že táto vnútorná potreba pluriaktivity sa v ešte väčšej miere prejaví aj v transformovaných stredných a veľkých poľnohospodárskych podnikoch. Bez vonkajšej potreby (dopytu) by sa však nemohla rozvinúť. Predpokladáme, že trhové prostredie takúto ponuku viacnásobne umocní. Keď sa zachovajú družstevné poľnohospodárske podniky, garantujúce prácu členom, ktorí o to budú stáť, bude sa na vedenie družstiev vyvíjať potrebný ekonomický tlak na zakladanie nových nepoľnohospodárskych činností na báze ušetrenej práce v poľnohospodárskej výrobe.

Kvôli úplnosti dodávame, že prakticky všetci členovia doterajších družstiev a väčšina pracovníkov štátnych majetkov mali aj vlastné malé poľnohospodárske základy, kde si produkovali potraviny pre samozásobenie. Išlo o osobitný druh pluriaktivity jednotlivcov a ich rodín (v poľnohospodárskom podniku a doma). Aj táto činnosť má v najbližšom období sľubnú perspektívu a s veľkou pravdepodobnosťou sa ďalej rozvinie, ale už na základe originálneho využívania vlastníckych práv (aj prenájmu) k pôde, živému a mŕtvemu inventáru a k ostatnému kapitálu. S veľkou pravdepodobnosťou sa z tohto prameňa zrodí aj nová vetva farmárov – so špecializovanou výrobou zeleniny, ovocia apod. Do tejto skupiny patrí aj chalupárstvo, ktoré sa dá klasifikovať ako víkendové hospodárstvo.

PLURIAKTIVITA FARIEM A FARMÁROV NAJMA V USA

V pertraktovaných súvislostiach by sme nemali opomenúť účinky, ktoré na poľnohospodársko-potravinársku výrobu ako aj (a to zdôrazňujeme) na celé spoločenské prostredie má v hospodársky vyspelých krajinách nasledujúca polarizácia:

Na jednom póle sa sústreďuje rozhodujúca časť poľnohospodárskej výroby v klesajúcom počte podnikov (veľkých až supervelkých obchodných farmách) a na druhom póle klesá podiel výroby v rastúcom počte part-timeových fariem.

U nás takáto polarizácia v minulom režime de facto nejestvovala. (Pozorovali sme však napríklad pohlcovanie bankrotujúcich družstiev štátnymi majetkami, niekde aj v rozmere celých okresov.) Rozvinutá je však vo všetkých krajinách západnej Európy a najmä v USA, ktoré sme zvolili za partnera v našej komparácii. (USA preto, lebo tam koncentrácia a špecializácia výroby dosiahla jeden z najväčších stupňov veľkovýroby, ktorá vyrába masovú štandardnú produkciu.) Ako a či bude ďalej pokračovať v spomínaných krajinách a či ju máme očakávať aj u nás?

Pre určitú úplnosť, prv než rozvinieme naše úvahy, ešte aspoň niekoľko faktov o part-timeových farmách v USA, kde podľa získaných poznatkov sa tento typ fariem v porovnaní s inými krajinami neobyčajne diferencoval.

Dlhodobu sa v USA presadzuje tendencia, keď farmári odpracúvajú stále väčší počet dní do roka mimo svojej farmy. Kým v roku 1930 pracovalo iba na farme celý rok 69,6 % farmárov, v roku 1987 to už bolo len 43,1 %. Viac ako 200 dní mimo farmy pracovalo v roku 1930 iba 6,3 % farmárov, v roku 1987 to už bolo 37,6 % farmárov.

V poslednej dobe viac ako 60 % príjmov rodinných fariem USA pochádza z práce mimo farmy (Leuning a Bruce 1989). V publikácii OECD (1989) sa píše, že vo väčšine združených krajín farmári získavajú rok čo rok vyššie príjmy za poskytované turistické a rekreačné služby. Napríklad vo Fínsku viac ako polovica farmárov získava z poľnohospodárstva menej ako 50 % svojich príjmov. V bývalej NSR dve tretiny rodinných fariem majú okrem výnosov z poľnohospodárstva aj príjmy z nepoľnohospodárskej činnosti (Deenen 1991).

V USA je stále viac fariem, ktoré sa klasifikujú ako vidiecke rezidencie (s ročnými tržbami do 10 000 USD). V roku 1985 ich bolo až 51,2 % zo všetkých fariem. Tieto farmy sa podieľali na celkových tržbách za poľnohospodárske produkty v celej krajine iba 2,8 % a mali straty, ktoré sa museli uhradzovať z príjmov z inej činnosti.

Ďalšou skupinou sú malé part-timeové farmy (s ročnými tržbami 10 000 až 39 999 USD), ktoré majú skoro 21 % podiel na celkovom počte fariem a iba 7,5 % podiel na celkových poľnohospodárskych tržbách USA. Tieto podniky taktiež uhrádzovali straty z poľnohospodárstva príjmami z nepoľnohospodárskej aktivity (Thomas a Boehl 1989).

Vidiecke rezidencie sú novým sociálno-ekonomickým prvkom na americkom vidieku. Súvisia s novými osídľovacími procesmi a so skutočnosťou, že poľnohospodárska výroba a vidiek zohrá významnú úlohu pri ozdravovaní globálneho životného prostredia. Veľkej časti ich majiteľov nejde ani tak o hospodársky úspech z poľnohospodárskej činnosti ako o to, že ich rodiny žijú v zdravom prostredí, v úzkom kontakte s prírodou. Môžeme niečo také predvídať aj u nás? Alebo tento fenomén nahrádzujú chalupy a chalupári? Dôležité je ešte dodať, že vidiecke rezidencie zakladajú (kupujú) mladí ľudia, často bez farmárskych skúseností.

Vráťme sa k našej úvahe a formulujem otázku: Do kedy bude polarizácia pokračovať a či má dajaké hranice?

Pokiaľ ide o druhý pól (k čomu sme uviedli niektoré údaje), môžeme predvídať ďalšie zväčšovanie počtu malých part-timeových fariem a najmä vidieckych rezidiencií (aj veľké zmeny ich majiteľov) v USA a západnej Európe najmä v prípade, že sa presadia nové, pozitívne funkcie vidieka (ekonomické i ekologické) v dôsledku negatívneho vplyvu veľkých aglomerácií priemyslu, obchodu a obyvateľstva. Predpoklady pre tento spätný pohyb obyvateľstva z miest na vidiek majú krajiny s väčšou dispozíciou pôdy. Napríklad na Slovensku sa proces urbanizácie oneskoril. Máme iba dve sídla nad 100 000 obyvateľov (veľkomestská urbanizácia) s 12,8 % podielom na celkovom počte obyvateľstva (vo V. Británii ide o 48,6 %, v bývalej NSR o 37,5 %, v Rakúsku o 31,3 %, v Poľsku o 23,6 % a vo Švajčiarsku o 22,6 % – Hajdúšek 1991). Pomerne rovnomerne je rozmiestnené obyvateľstvo na celom území Slovenska, čo vytvára dobré podmienky pre využívanie jeho územia. Preto nepredpokladáme pozoruhodnejší spätný pohyb obyvateľstva.

Hromadenie podnikov – fariem na druhom póle má však jasné obmedzenie: malé part-timeové farmy a vidiecke rezidencie nemôžu zabrať toľko pôdy, aby bol ohrozený trh základných poľnohospodárskych produktov a tým aj základných, masovo vyrábaných štandardných potravín, ktorý úspešne saturujú full - timeove (plnovýkonné) farmy.

Hromadenie na prvom póle (plnovýkonné podniky) sa zasa musí stretnúť s ekologickými zábrami, ktoré odpudzujú ďalšiu koncentráciu výroby (svojím spôsobom aj špecializáciu fariem) a ďalšie prírastky produkcie založené na doterajších (chemických) prostriedkoch intenzifikácie. Takto sa zrodil spoločenský (ale aj ekonomický)

tlak na dekoncentráciu a diverzifikáciu poľnohospodárskej výroby a jej rozmiestňovanie na väčších plochách pôdy. Vznikajú a uplatňujú sa limity koncentrácie chovov hospodárskych zvierat, diferencované v jednotlivých krajinách i v diferencovaných regiónoch jednej krajiny. Domnievame sa, že ekologizácia významne ovplyvní podnikovú štruktúru, veľkosť podnikov a sústavy hospodárenia aj u nás. Primárnou motiváciou týchto zmien však budú činitele, ktoré zakladajú transformačné a privatizačné procesy. Z takéhoto nadhľadu transformácia a privatizácia založí kvalitatívne novú podnikovú štruktúru v našom poľnohospodárstve i potravinovom hospodárstve, ktorej bude imanentná aj polarizácia.

Ako vidieť, prebieha „boj“ o životný a výrobný priestor, v ktorom nehrá prvé husle trh a jeho inštrumenty, ale popri ňom, resp. vo vážnom partnerstve s ním opatrenia vlád, orgánov správy provincií, regiónov, komunít a pod.

Keď sa vrátíme k celkovému pohľadu na globálnu štruktúru poľnohospodárskych podnikov USA, zisťujeme, že ročné príjmy z práce mimo farmy sú absolútne najväčšie vo vidieckych rezidenciách (22 091 USD) a klesajú po skupinu fariem s ročnými tržbami 40 000 až 99 999 USD (10 347 USD). V ďalších veľkostných skupinách tieto príjmy opäť rastú a v skupine s tržbami 500 000 a viac USD dosahujú 15 448 USD (Thomas a Boehlje 1989).

Táto situácia je obdobná so skutočnosťami z prvej ČSR, avšak s výrazným posunom v technicko-technologickej úrovni poľnohospodárskej výroby. V skupinách s nižšími tržbami (s výnimkou vidieckych rezidencií) získavajú farmári z činnosti mimo vlastnej farmy pracovné príjmy, zatiaľ čo vlastníci – operátori v skupinách s vyššími tržbami sa spravidla uplatňujú ako podnikatelia v nepoľnohospodárskych odvetviach, resp. ako kvalifikovaní zamestnanci.

Desaťročia bola naša poľnohospodárska výroba priamo tlačaná do intenzívnych technológií, založených z veľkej časti na nereprodukovateľných zdrojoch energie. Tieto technológie nebývalo rozmnožovali „potenciál“ vodnej a veternej erózie. Išlo o model, ktorý sa u nás uplatňoval vo všetkých regiónoch. Uplatňoval sa aj v USA.

Tam však v poslednom období pozorujeme, ako vysokokvalifikovaní mladí farmári (spravidla v odbornej spolupráci s rovnako vzdelanými manželkami) opúšťajú zaužívané výrobné štruktúry, menia svoju špecializáciu a veľmi často aj lokalitu farmy. Ešte významnejšie je, že uplatňujú tzv. „pick – your – own operation“. Konzumenti prichádzajú v čase zberu (napríklad jahôd, špagule, ovocia apod.), aby si nazbierali čerstvé plody, nachytali ryby, na farme čiastočne spracovali kúpené produkty. Prichádzajú celé rodiny na výlety a na farme nájdu všetko, čo im spríjemní pobyt. Na takýchto farmách sa pracuje celých sedem dní v týždni, najmä v pracovných špičkách, a to deti, ich kamaráti, rodinní príslušníci, priatelia. Ide o vysoko organizované farmy s dokonalým marketingom a širokou klientelou v blízkom i vzdialenejšom okolí (Yearbook of Agriculture 1989).

Založiť a viesť takúto farmu (ide o celkom novú kombináciu aktivít, o modernú pluriaktivitu, ktorú charakterizuje vysoký stupeň integrity výrobnobchodnej firmy v diferencovanom sociálno-spoločenskom prostredí) je veľmi náročné na informácie. Preto sú nadviazané úzke kontakty s výskumom, školami, poradcami a komunikácie s rovnako špecializovanými podnikmi. Pozorujeme ako sa búrajú staré rezortné bariéry. Nie sú takéto príklady zaujímavé aj pre nás, a to v období privatizácie, ktorá by mala etablovať aj moderné rodinné farmy?

Pluriaktivita našich poľnohospodárskych podnikov má svoje osobitné dimenzie aj od roku 1990, najmä však od uplatňovania radikálnej ekonomickej reformy. Najprv niekoľko údajov, a to na príklade Slovenska (Ižáková a kol. 1992).

Oproti roku 1990 sa v poľnohospodárskych družstvách a na štátnych majetkoch znížili tržby v bežných cenách takmer o 20 %, ale z nepoľnohospodárskej činnosti až o 39 %. Za všetky poľnohospodárske podniky sa znížil zisk z nepoľnohospodárskej činnosti o viac ako 1 miliardu Kčs a predstavoval iba 22 % takéhoto zisku v predchádzajúcom roku. V družstvách a na štátnych majetkoch sa znížil počet pracovníkov o viac ako 68 000. Relatívne najväčší bol pokles pracovníkov nepoľnohospodárskej činnosti (takmer 19 000 osôb). V pozadí je takmer úplný rozpad ekonomickej konštrukcie, na ktorej sa v minulom režime budovala pluriaktivita podnikateľských subjektov. V dôsledku reformných krokov sa veľká časť efektívnych nepoľnohospodárskych výrobov osamostatnila, kooperačné aktivity s priemyselnými podnikmi sa začali rozpadávať a ďalšie činnosti sa pre rast cien vstupov stali neracionálne (doprava pre cudzích a i.). Tieto skutočnosti významne ovplyvnili ekonomickú efektívnosť všetkých družstevných a štátnych podnikov.

Zrodilo sa však aj niečo, čo považujeme za veľmi pozitívne a perspektívne práve z aspektu pluriaktivity terajších a azda aj budúcich poľnohospodárskych podnikov.

Všeobecne v roku 1991 oproti predchádzajúcemu roku sa v priemere v poľnohospodárskych družstvách a na štátnych majetkoch v SR radikálne zhoršili hospodárske výsledky, ktoré prešli zo zisku do pomerne hlbkej straty. Ziskových bolo z celkového počtu 972 iba 111 podnikov, teda 11,5 %. Pri tomto hospodárskom „otrase“ sa opäť ukázala úloha nepoľnohospodárskej činnosti ako ziskutvorného činiteľa. V priemere družstvá a štátne majetky vykázali 315 mil. Kčs zisku z nepoľnohospodárskej činnosti voči vcelku stratovej poľnohospodárskej výrobe. (Treba však uviesť, že uvedený zisk tvoril iba 22 % takéhoto zisku v predchádzajúcom roku.) Podniky, ktoré skončili hospodárenie s bilančným ziskom v priaznivejších výrobných podmienkach (do PES 21) mali ziskovú tak poľnohospodársku aj nepoľnohospodársku činnosť (skončili ako celok s nákladovou mierou rentability 1,4 %). Ziskové podniky v skupine PES 22 až 42 v priemere uhradzovali stratu z poľnohospodárskej činnosti z relatívne vysokého zisku z nepoľnohospodárskej činnosti (skončili s celkovou mierou nákladovej rentability 1,7 %). Ziskové podniky totiž spravidla rozšírili svoje podnikateľské aktivity na priamy predaj výrobkov obyvateľstvu a na finalizáciu vlastnej poľnohospodárskej produkcie a tak vykázali priaznivý hospodársky výsledok.

V predchádzajúcom režime bola finalizácia vlastnej produkcie družstiev a štátnych majetkov na posledných priečkach nepoľnohospodárskej činnosti. V súčasnosti začala nahliadať základy monopolu potravinárskeho priemyslu.

Domnievame sa, že je potrebné exponovať vzťah finalizácie poľnohospodárskych surovín v poľnohospodárskych podnikoch (hovorme jej „malá finalizácia“) k príslušným odborom potravinárskeho priemyslu, ktorého štátne vlastníctvo a monopol má rozrušiť najmä veľká privatizácia („veľká finalizácia“). V princípe medzi nimi nejde o boj na život a na smrť. Veľká finalizácia má budúcnosť preto, lebo bude saturovať trh masovými potravinami štandardnej kvality. Malá finalizácia vyplní zatiaľ voľný priestor prevažne na trhu špeciálnych, kvalitných potravín. Rozšíri teda ponuku a môže profitovať z rýchlejšej inovácie sortimentu. Prirodzene, pôjde aj o konkurenčný vzťah.

K malej finalizácii majú technologicky najbližšie poľnohospodárski výrobcovia; budú mať však aj konkurentov, ktorí budú spracovávať nakúpenú surovinu.

Predmetom malej finalizácie spojenej s priamym predajom bude mäso, mlieko, cereálie, hrozno, ovocie a zelenina. Jej prednosťou pred veľkou finalizáciou bude skrátená cesta k spotrebiteľovi, čerstvosť produktov a ich osobitná, často krajová kvalita. Výrobca (súčasne aj obchodník) bude žiť v stálom kontakte s konkrétnou klientelou, čo umožní pružnosť reakcie na dopyt, ale aj jeho racionálne ovplyvňovanie. V neposlednom rade malá finalizácia odstráni nevyrovnanosť regionálnej ponuky potravín a bude vhodným prvkom rozvoja turizmu, rekreácie.

Malá finalizácia sa bude diferencovať v jednotlivých potravinárskych odboroch a najmä v regiónoch a lokalitách. Všeobecne má však predpoklady obstať v konkurencii, pretože pri dobrom manažmente využije dostupné miestne pracovné i materiálové zdroje (polohová renta). Na tomto mieste môžeme pripomenúť moderné americké farmy (pick – your – own operation), ktoré by mohli nasledovať najmä rodinné farmy pri väčších mestách, pri strediskách rekreácie, cestovného ruchu. Pravda, v našich podmienkach sú ich potenciálnym konkurentom záhradkári, ich zväzy, resp. malé prídomové hospodárstva (pokračovatelia záhumienkov a i.).

Dnes nevieme odhadnúť, do akých rozmerov sa malá finalizácia rozvetví. Stačí, keď sa ujednotíme na závere, že trhové hospodárenie jej objektívne otvára pomerne veľký, hoci rizikový priestor. Vzhľadom na kvalitu a očakávaný ponukový sortiment odhadujeme, že bude podnikateľsky úspešná. Budujeme na osvedčených predpokladoch, že prírastok v cene za kvalitnejší výrobok je spravidla väčší, než prírastok nákladov na dosiahnutie tejto kvality.

Malá finalizácia je tou užšou cestou oživenia podnikania na potravinovej vertikále. Oveľa širšiu cestu by mal zaujať prienik kapitálu z agrárnej sféry do sféry spracovania (veľkej finalizácie) a obchodu (prípadne aj naopak). Keby sa na dlhší čas uchovala doterajšia kapitálová izolácia jednotlivých zložiek agrokomplexu, reprodukovali by sa pravdepodobne minuloročné disproporcie v realizácii zisku v potravinárskom priemysle a obchode a straty v poľnohospodárstve. Prelievanie kapitálu dáva dajaké záruky relatívne harmonického vývinu nášho potravinového hospodárstva, pre ktorý neboli zatiaľ vytvorené potrebné predpoklady (odkúpenie, resp. vrátenie časti majetku potravinárskych podnikov podnikom poľnohospodárskej prvovýroby). Družstevné podniky poľnohospodárskej prvovýroby nedisponujú voľnými finančnými prostriedkami, platil blokačný paragraf v zákone o pôde a v transformačnom zákone a reštitúcia majetku povojnových poľnohospodárskych družstiev ostala mimo pozornosti zákonodarcu. V súčasnosti nemožno reálne predvídať, ako do majetku potravinárskeho priemyslu zasiahne kupónová privatizácia, resp. iné spôsoby privatizácie.

Keď sa poľnohospodárskym prvovýrobcom podarí kapitálový presun do veľkej finalizácie, budeme môcť hovoriť o osobitnom druhu ich pluriaktivity.

ZÁVER

Pluriaktivita roľníkov, poľnohospodárskych podnikov a ich pracovníkov má historicky rozličný rozsah i kvalitu v závislosti na stupni kultúrno-sociálneho a ekonomického rozvoja krajiny. Dokazuje to aj naša skúsenosť a zárodky novej kombinácie hospodárskych činností pôvodných poľnohospodárskych podnikov a nastupujúcej podnikovej štruktúry na vidieku.

Na jednej strane sa bude pod strechou jedného, pôvodne poľnohospodárskeho podniku uskutočňovať viac činností a na strane druhej roľník – súkromník, roľník – družstevník alebo pracovník ktoréhokoľvek poľnohospodárskeho podniku bude vykonávať rozličné činnosti v tomto alebo inom podniku alebo organizácii.

Natíska sa paralela: V industrializačnej fáze rozvoja krajín (prakticky od konca druhej svetovej vojny dodnes) sa presadila pluriaktivita potravinového hospodárstva, až sa dospelo k sebestačnosti vo výrobe potravín vo väčšine hospodársky vyspelých krajín. Táto pluriaktivita bola založená na teoretických princípoch agribusinessu. Agrokomplex bol významným kreátorom zamestnanosti a vnútorných zdrojov výroby a predaja potravín; presadil sa ako výrazný faktor rastu národného hospodárstva. Ohlasovaný postupný prechod k informatizovanej spoločnosti prináša možnosť a potrebu určitej dekoncentrácie hospodárskych aktivít, ich rovnomernejšieho rozmiestnenia v priestore krajiny v záujme plnšieho využitia jej zdrojov. Tu je historická šanca pre rozvinutie pluriaktivity poľnohospodárskych podnikov, ich vlastníkov a pracovníkov.

Literatúra

- DEENEN, B.: Agrobyznys – integrace zemědělství do politiky a společnosti. Zeměd. Ekon., 37, 1991, č. 12.
- HAJDUŠEK, M.: Osídlenie a urbanizácia Slovenska. In: Hospodárstvo Slovenska a prechod k trhu. Bratislava, Bradlo 1991.
- IŽÁKOVÁ, V. a kol.: Analýza dôchodkovej situácie organizácií agrokomplexu SR a faktorov, ktoré ju budú ovplyvňovať v roku 1992. Bratislava, VÚEPP 1992.
- KOLEKTÍV: Agricultural and Environmental Policies. Paris, OECD 1989.
- KOLEKTÍV: Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu. Praha, ZÚÚ-S 1935.
- LEUNING, R. A. – BRUCE, L. J.: Characteristics of U.S. Farm Managers. In: Farm Management, Washington D.C. 1989.
- THOMAS, R.H. – BOEHLJE, M.: Entering Farming in the 1990's. In: Farm Management, Washington D.C. 1989.

Došlo 15.4.1992

Pluriaktivita poľnohospodárskych podnikov, jej minulosť, súčasnosť a perspektívy

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 7, s. 551 – 561. - lit. 7, res. slov., angl.

pluriaktivita zemědělských podniků, kombinace zemědělských a nezemědělských činností, faktory diferenciace podniků, teoretické pojednání

Pluriaktivita poľnohospodárskych podnikov (kombinácia poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej činnosti) má svoju minulosť, súčasnosť aj budúcnosť tak v Československu, ako aj v iných krajinách. V prvej polovici nášho storočia prebiehala v Československu diferenciácia agrárnej podnikovej štruktúry ako v ostatných hospodársky vyspelejších krajinách. V roku 1930 len asi polovica roľníkov sa zaoberala výlučne prácou vo vlastnom podniku. Ostatní pracovali aj mimo, u iných roľníkov, v priemysle, stavebníctve a inde. Početnou bola skupina tzv. kovorolníkov. Boli to osoby, ktoré pracovali ako robotníci v trvalom pracovnom pomere a bývali na dedine, kde vlastnili kúsok poľa. Vo všetkých veľkostných skupinách poľnohospodárskych podnikov sa kombinovali príjmy z poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej činnosti. Pozoruhodná bola kapitálová prepojenosť podnikateľských subjektov na celej potravinovej vertikále. Jej nositeľmi boli najmä poľnohospodárske družstvá.

Aj v totalitnom režime sa družstvá v prvovýrobe diferencovali do skupín s rozdielnou kombináciou poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej činnosti. Diferencovala sa aj štruktúra nepoľnohospodárskej činnosti. Najslabšia bola finalizácia, tj. spracovanie poľnohospodárskych surovín na hotové potraviny. Tomu bránil najmä na štátnom vlastníctve organizovaný potravinársky priemysel. Osobitný druh pluriaktivity predstavovali malé hospodárstva rodín družstevníkov a pracovníkov štátnych majetkov.

Príklad diferenciácie agrárnej štruktúry podnikov v USA prináša do skúmanej pluriaktivity farmárov nové momenty. Čoraz menší počet veľkých fariem predáva rozhodujúcu časť poľnohospodárskej produkcie. Rastie počet tzv. vidieckych rezidencií (rural residence). Nové farmy s alternatívnou výrobou sú príkladom podnikových novotvarov, v ktorých sa prejavuje pluriaktivita postindustriálnej fázy rozvoja spoločnosti.

Od roku 1990 pozorujeme takmer úplný rozpad základov, na ktorých sa v totalitnom režime budovala pluriaktivita veľkovýrobných poľnohospodárskych podnikov v Československu. Zrodilo sa niečo, čo považujeme za perspektívne. Všeobecne sa naďalej presadzuje nepoľnohospodárska činnosť ako ziskotvorný činiteľ. Špeciálne sa oživila finalizácia (spracovanie) surovín v poľnohospodárskych podnikoch (tzv. malá finalizácia). Malá finalizácia má šancu rozšíriť trh potravín a profitovať z lepšej kvality a čerstvosti potravín. Na jej základe sa môžu založiť podnikateľské novotvary sledujúce, napríklad, pluriaktivitu moderných alternatívnych fariem. Zásadnú zmenu ekonomiky potravinového hospodárstva však predvídame v kapitálovom prepojení všetkých zložiek agrokomplexu.

HUTNÍK F., Prognostic Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava

Pluriactivity of agricultural enterprises: its past, present and prospects

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 7, pp. 551 – 561. - refs 7, summaries in sl, en

pluriactivity of agricultural enterprises, combination of agricultural and nonagricultural activities, factors of enterprise differentiation, theoretic treatise

The pluriactivity of agricultural enterprises (combination of agricultural and nonagricultural activities) has its own past, present and future both in Czechoslovakia and other countries. In the first half of this century, the structure of agrarian enterprises in Czechoslovakia as well as in the other economically more advanced countries began to differentiate. In 1930 only about a half of farmers worked exclusively on their own farms. The others worked also outside this sector, for other farmers, in industry, building industry and elsewhere. Numerous was the group of so-called metal-worker-farmers. They were in permanent employment as industry workers and lived in a village where they owned a small field. In all size groups of agricultural enterprises the incomes from agricultural and nonagricultural activities were combined. The capital interconnection of entrepreneurial subjects

along the whole food-processing vertical was striking. The leading role in this field was played by agricultural co-operatives.

In the totalitarian regime the co-operatives in primary production differentiated into groups with different combination of agricultural and nonagricultural activity. The structure of nonagricultural activity differentiated, too. The weakest link was finalization, i.e. the processing of agricultural raw materials into final foodstuffs. This was hampered first of all by the food-processing industry organized on the basis of state ownership. A special kind of pluriactivity was represented by the small private plots of the families of co-operators and workers of state properties.

The example of the differentiation of the agrarian structure of enterprises in the U.S.A. brings new moments into the studied pluriactivity. The number of big farms selling the crucial part of agricultural production is decreasing. The number of so-called rural residences increases. New farms with alternative production are the example of new formations in which the pluriactivity of the postindustrialization stage of society development is demonstrated.

Since 1990 almost the total disintegration of foundations on which the totalitarian regime constructed the pluriactivity of large-scale agricultural enterprises in Czechoslovakia has been observed. Something was born which is deemed to be prospective. Generally, there is still pushed through the nonagricultural activity as a profit-making factor. Especially the finalization (processing) of raw materials has revived in agricultural enterprises (so-called small finalization). The small finalization is able to extend the market of foodstuffs and to profit from the better quality and freshness of foodstuffs. On its basis new entrepreneurial formations can be founded which could follow e.g. the pluriactivity of modern alternative farms. The basic change of food-processing economy is foreseen in the capital interconnection of all the components of agricomplex, however.

Adresa autora:

Prof. Ing. Félix Hutník, DrSc, Prognostický ústav SAV, Malinovského 56, 811 05 Bratislava

Upozornění pro autory a čtenáře časopisu Zemědělská ekonomika

Pro lepší zpřístupnění výsledků československého výzkumu zahraničním odběratelům rozhodla redakční rada časopisu Zemědělská ekonomika počínaje ročníkem 1992 uveřejňovat rozšířené, podrobně zpracované souhrny v angličtině s odkazy na tabulky, obrázky a literaturu.

Proto žádáme autory, aby příspěvky zasílané do redakce doplnili kratším souhrnem, který bude publikován v češtině (ve slovenštině), a delším souhrnem (v rozsahu dvou rukopisných stran), který bude přeložen do angličtiny.

Doufáme, že se toto opatření setká s příznivým ohlasem jak u autorů, tak i u čtenářů našeho časopisu.

Redakce časopisu

V procese transformácie ekonomiky na hospodárstvo trhového typu je rešpektovanie sociálnych hľadísk nevyhnutné jednak pre eliminovanie sociálnych konfliktov, ktoré disfunkčne pôsobia na priebeh reformných krokov, ako aj pre spoločensky zdôvodnenú požiadavku nepripustiť ireverzibilnú devastáciu ekonomických a mimoekonomických zdrojov, ktorej náprava v budúcnosti už nebude možná, resp. bude spojená s neprimeranými spoločenskými nákladmi.

V roku 1991 sme analyzovali reakcie podnikateľskej sféry v poľnohospodárstve na Slovensku na finančnú reštrikciu, liberalizáciu cien a dopytové obmedzenia, ktorým museli podniky čeliť v prvej fáze radikálnej ekonomickej reformy. Vzhľadom na zameranie nášho výskumu na problematiku sociálnych dôsledkov transformácie ekonomiky v agrárnom sektore sme analyzovali správanie sa podnikov v oblasti zamestnanosti.

Ako je známe, v rokoch 1990 - 1991 sa v podnikoch agrárneho sektora výrazne znížil počet pracovníkov. Trvale činných pracovníkov poľnohospodárskych družstiev na Slovensku k 31. 12. 1991 bolo 186 974, čo je o 53 319 menej ako ku koncu predchádzajúceho roka a o 79 306 menej ako v roku 1989.

Na družstvách to zodpovedá za roky 1989 - 1991 poklesu o 30 %. Obdobný bol vývoj aj v štátnych poľnohospodárskych podnikoch (Výsledky spracovávaní..... 1991 a 1992).

V prvej fáze znižovania počtov pracovníkov (najmä v poľnohospodárskych družstvách) boli zdrojom úspor v značnej miere kategórie pracujúcich dôchodcov a pracovníkov, ktorí už dosiahli vekovú hranicu odchodu do starobného dôchodku. Preto podľa orientačných prepočtov možno odhadnúť, že doterajšie znižovanie zamestnanosti sa dotklo aproximatívne 39 - 40 tisíc osôb v aktívnom veku.

Uvedený pohyb sa odohral výrazne diferencovane podľa regiónov.

Poklesom zamestnanosti v poľnohospodárskych družstvách boli postihnuté najmä regióny reprezentované okresmi Dolný Kubín, Bardejov, Humenné, Liptovský Mikuláš, ale i Považská Bystrica, Nitra, Rimavská Sobota atď.

V štruktúre uvoľňovaných v podnikoch poľnohospodárskej prvovýroby sú najpostihnutejšou skupinou pracovníci pridružených výrobných (pokles o 30 %), pracovníci stavebných čiat a skupín (zníženie cca o 20 %), ako i technických služieb. Značná ich časť má predpoklady uplatniť sa v novovznikajúcich súkromných podnikateľských aktivitách. Poľnohospodárske družstvá pri znižovaní zamestnanosti čerpali výrazne z „rezerv“, ktoré predstavuje kategória „ostatných pracovníkov rastlinnej výroby“ (pokles o 25 %), ktorá pri doterajších voľnejších ekonomických podmienkach saturevala sezónnu potrebu práce v rastlinnej výrobe.

I. Znižovanie počtov pracovníkov v jednotlivých typoch podnikov podľa intervalového rozdelenia miery znižovania (podiel uvoľnených na počte trvale činných) v roku 1990 – Decrease in the number of workers of the individual types of enterprises according to the interval distribution of the rate of decrease (the proportion of dismissed workers to the employed ones) in 1990

Interval (%)	PD	ŠM	ŠSL	SPP
do 5	13,7	5,5	0	0
5 – 20	28,2	22,2	19,4	9,7
10 – 15	25,6	29,6	30,5	9,7
15 – 20	12,0	14,8	19,4	16,1
20 – 25	8,5	11,1	16,7	25,8
25 – 30	3,4	3,7	5,5	9,7
30 a viac	5,1	0	8,3	25,8
Neuvedené	3,4	1,8	0	3,2

PD – poľnohospodárske družstvá (agricultural co-operatives)

ŠM – štátne majetky (state farms)

ŠSL – štátne podniky služieb (state service enterprises)

SPP – spoločné poľnohospodárske podniky (joint agricultural enterprises)

Doteraz nevýrazné zmeny vo výrobnjej štruktúre spolu s inými faktormi spolupôsobiacimi na zdržanlivosť poľnohospodárskych družstiev pri uvoľňovaní trvalých pracovníkov spôsobujú, že v základných výrobných činnostiach bol doteraz úbytok pracovníkov mierny.

Pretože štatistika nezamestnanosti nesleduje uchádzačov o prácu podľa odvetvovej príslušnosti uvoľňujúcej organizácie, nie sú k dispozícii spoľahlivé údaje o tom, v akom rozsahu sa uvoľnení pracovníci z podnikov agrokomplexu umiestňujú na pracovnom trhu, resp. do akej miery sa podieľajú na celkových počtoch uchádzačov o prácu. Z dosiaľ neúplných údajov osobitného šetrenia v okresoch však vyplýva, že koncom I. polroka 1991 počet evidovaných uchádzačov o prácu, uvoľnených z organizácií agrokomplexu (vrátane potravinárskeho priemyslu) bol 26 tisíc, čo tvorilo k 30. 9. 1991 aproximatívne 11% všetkých evidovaných nezamestnaných v SR.

V príspevku sa pokúšame identifikovať prejavy a činitele diferenciácie správania sa podnikov pri riešení znižovania počtu pracovníkov v rokoch 1990 - 1991. Ako základné klasifikačné kritérium používame typové členenie podnikov na poľnohospodárske družstvá, štátne majetky, štátne podniky služieb a spoločné družstevné podniky. Zvlášť si všimame aktivitu podnikov pri vytváraní nových alternatívnych pracovných miest, ako aj možnosti uvoľňovaných uplatniť sa v súkromnom podnikaní.

MATERIÁL A METÓDA

Výskumné dáta boli získané výberovým zisťovaním v súbore 238 podnikov poľnohospodárskej prvovýroby a výrobných služieb s použitím techniky štandardizovaného dotazníka. Výberová vzorka bola konštruovaná zámerným kvótnym výberom podľa charakteristík osobitne pre tento účel vymedzených oblastí, vyjadrujúcich produkčný charakter poľnohospodárstva a stupeň celkovej ekonomickej úrovne regiónu. Jednotkou výberu bol podnik. Dáta získané výberovým šetrením (dovedna 62 znakov)

sa kvantitatívne spracovali do tabuliek I. a II. stupňa triedenia s výpočtom relatívnych početností a štatistických mier, z ktorých sa na interpretáciu použili chí-kv test a Pearsonov koeficient kontingencie.

Okrem uvedených procedúr sa uplatnili bežné kvantifikačné postupy s výpočtom priemerných hodnôt a pomerových ukazovateľov.

Do výberového súboru bolo zahrnutých 113 poľnohospodárskych družstiev, 62 štátnych majetkov, 36 štátnych podnikov služieb (osivárske a plemenárske podniky, STS, podniky nákupu a pod.) a 31 spoločných poľnohospodárskych podnikov (ACHP, Agrostavy a SPP s poľnohospodárskou výrobou). Terénny výskum sa uskutočnil v máji a júni 1991.

HYPOTÉZY

V analýze sme vychádzali z hypotéz o pôsobení faktorov ovplyvňujúcich priebeh vývoja zamestnanosti v rôznych typoch podnikov. Formulujeme ich takto:

- H 1. V sledovanom období nedochádza k výraznejším zmenám štruktúry poľnohospodárskej prvovýroby, i napriek dopytovému obmedzeniu. Preto v družstevných i štátnych podnikoch s prevahou primárnej produkcie sa zamestnanosť v prvovýrobe bude vyvíjať zhruba rovnako, a nepatrné odchýlky budú spôsobené inými faktormi.
- H 2. Najvyššiu mieru „pružnosti“ v reakcii na signály trhu prejavia nepoľnohospodárske činnosti. Preto podniky s vysokým podielom nepoľnohospodárskej činnosti preukážu vyššiu intenzitu prispôbovania stavu pracovných síl. Tento faktor bude diferencovať družstevné a štátne podniky, ako aj špecializované podniky štátnych služieb a SPP, a to v závislosti od „váhy“ týchto činností v celkovej ekonomike podniku.
- H 3. Družstevné podniky prejavujú vyšší stupeň „zdržanlivosti“ pri uvoľňovaní pracovníkov ako štátne. Dôvodom pre toto očakávanie je charakter pracovných vzťahov v družstvách, odvodených od vzťahov členských, ktorých dôležitou zložkou sú majetkové vzťahy, nachádzajúce výraz aj v doteraz platnej právnej úprave (Zák. č. 162 / 1990 Zb.), ktorá napr. zakazuje zrušenie členstva z dôvodu nadbytočnosti u členov, ktorí združili pôdu na spoločné hospodárenie. Okrem toho intenzívnejšie pospolitostné vzťahy v miestnej komunite, ktorými disponujú členovia družstiev, by mali rezultovať aj vo vyššom stupni solidárnosti v sociálnych otázkach.
- H 4. Vzhľadom na odlišné sociálno-demografické zloženie osadenstva štátnych a družstevných podnikov (napr. 16% dôchodcov v PD oproti podstatne nižšiemu podielu v ostatných typoch podnikov vo východiskovom období) sa bude tempo a počiatočná intenzita uvoľňovania riadiť rozsahom disponibilných „rezerv“ týchto marginálnych skupín pracovníkov.
- H 5. Družstevný sektor prejaví vyššiu podnikateľskú aktivitu pri vytváraní nových pracovných miest ako štátny. Oprávnenosť tejto hypotézy podopiera dlhodobé empirické poznanie, svedčiacie o vyššej podnikateľskej aktivite družstevného managementu, ktorá sa prejavila aj v podmienkach centrálne plánovaného hospodárstva.

H 6. Miera prechodu uvoľňovaných pracovníkov do súkromného sektora bude ovplyvnená ich rozdielnou profesiovou skladbou, súvisiacou so zameraním činnosti jednotlivých typov podnikov. Vychádza sa pritom z predpokladu, že najmä pre nositeľov tzv. prierezných povolání zmena legislatívnych podmienok vytvára priaznivú pôdu na prechod k súkromnému živnostenskému podnikaniu.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Testovanie uvedených hypotéz na základe kvantifikácie hodnôt príslušných premenných získaných vo výberovom súbore prinieslo tieto výsledky:

Vplyv štruktúrnych zmien na vývoj zamestnanosti (H 1)

Miery uvoľňovania pracovníkov, zahŕňujúce tiež bežnú fluktuáciu, sú u podnikov prvovýroby skutočne vyrovnané a nevykazujú významnejšie rozdiely tak roku 1990, ako v prvom štvrtroku 1991 a vo výhľadovom období do konca tohto roka. Negatívnu bilanciu pohybu pracovníkov v sledovanom súbore vykazujú vysoko presvedčivým podielom (84 až 93%) všetky typy podnikov. Nie je to však absolútne pravidlo; napriek všeobecnej tendencii ojedinelé podniky (5% PD, 3,7% ŠM) zvýšili, resp. udržali zamestnanosť na predchádzajúcej úrovni (10,2% PD a 9,2% ŠM). Relatívna stabilita (v porovnaní s ostatnými typmi podnikov) sa prejavuje u štátnych podnikov služieb.

Aktívne kroky podnikových vedení na racionalizáciu pracovných miest a uvoľňovanie pracovníkov sa zistili u prevažnej časti podnikov: relatívne menej v porovnaní s ostatnými u štátnych majetkov.

Aj keď globálne čísla o pohybe pracovníkov nedokumentujú diferencie v celkových tendenciách poklesu zamestnanosti medzi družstvami a majetkami, rozdiely sa objavujú pri analýze štruktúry uvoľnených pracovníkov. Badateľne vyšší je v majetkoch podiel uvoľnených ostatných pracovníkov rastlinnej výroby, ako aj pracovníkov dielní, tj. skupín s výraznými, doteraz nahromadenými rezervami produktívneho využitia pracovnej sily. Kým u týchto kategórií môžeme vidieť v ich úbytku snahu podnikových vedení o racionálnejšie hospodárenie so živou prácou, u ďalšej skupiny ošetrovateľov HD s výrazne vyšším úbytkom v porovnaní s PD vysvetlenie treba hľadať, popri racionalizácii v organizácii práce a pracovných režimov, aj v zmene štruktúry výroby.

Ako svedčia údaje z niektorých podnikov výberového súboru (ktoré podporujú aj čísla celoslovenskej štatistiky o vývoji stavov HD za 1. polrok), majetky radikálnejšie pristupovali k znižovaniu stavov a až k likvidácii chovov na farmách. Vo výberovom súbore takmer dvakrát vyšší je podiel majetkov, ktoré uvádzajú, že majú prebytok krmičov HD, a viac ako o tretinu vyšší je podiel majetkov s prebytkom dojičov. (Prebytok krmičov uvádza 14,5% PD, ale až 27,8% ŠM.) Hypotézu treba teda opraviť v tom zmysle, že hoci celkový úbytok pracovníkov má v oboch sektoroch približne rovnaké smerovanie (pri mierne vyšších mierach poklesu na PD ako na ŠM), na majetkoch majú na ňom väčší podiel štruktúrne zmeny, ako aj racionalizačné opatrenia, ktorých manifestnosť treba interpretovať na pozadí minulej relatívne menej efektívnej zamestnanosti u určitých kategórií pracovníkov.

II. Profesiová štruktúra uvoľnených v PD a ŠM v období 1990 – 1. kv. 1991 v % – The professional structure of dismissed workers in agricultural co-operatives and state farms during the period of 1990 – the 1st quarter of 1991 in %

Katégoria	ŠM	PD
THP v správe	13,7	11,0
THP vp výrobc	7,3	6,1
Ošetrovatelia HD	14,5	8,5
Traktoristi	5,0	4,3
Pracovníci dielní	9,2	5,9
Ostatní prac. RV	14,8	10,1
Pridružená výroba	17,7	35,5
POP	10,9	9,8
Iní	6,6	8,5
Spolu	100,0	100,0

III. Profesiová štruktúra uvoľnených v štátnych podnikoch služieb a SPP v období 1990 – 1. kv. 1991 v % – The professional structure of dismissed workers in state service enterprises and joint agricultural enterprises during the period of 1990 – the 1st quarter of 1991 in %

Katégoria	Štátne podniky služieb ^{a)}	SPP ^{aa)}
Technici	19,1	16,4
Administratíva	4,5	6,2
Výrobní pracovníci hlavnej činnosti	41,1	36,1
Doprava a údržba	6,2	20,0
Projekcia, laboranti	8,1	1,7
Pomocní pracovníci	16,9	13,2
Iní	3,9	–
Spolu	100,0	100,0

^{a)}Nákup, plemenárske podniky, STS, veterinárne asanačné ústavy, semenárske podniky, projektové ústavy

^{aa)}Agrostavy, ACHP, Agropodniky s kombinovanou činnosťou

Úloha nepoľnohospodárskych činností pri zmenách zamestnanosti (H 2)

Platnosť hypotézy jednoznačne potvrdzujú zistené fakty. Najvyššie miery poklesu zamestnanosti vykázali SPP (vo vzorke prevažujú Agrostavy, postihnuté rozpadom trhu stavebných prác), ako aj zistenie, že pracovníci pridružených výrob sú najpostihnutejšou skupinou – v PD tvoria 35,5 % uvoľnených, v ŠM 17,7 % (tab. III.).

Na doplnenie tohto konštatovania je hádam na mieste uviesť aj sociologický fakt, ktorý posilňuje účinok primárne ekonomických príčin tohto javu: nositelia uvedených činností vo veľkej miere nemajú sociálne ani majetkové väzby na družstvo (prípadne ani na obec), čo prirodzene uľahčuje ich odchod z podniku. Súčasne profesiová skladba vykonávateľov nepoľnohospodárskych činností umožňuje výhodne vstúpiť do privatizácie. Potvrdzuje to naše zistenie, že uvoľnení pracovníci SPP a PD (s vyše tretinovou participáciou pracovníkov PV) sa viac ako dvakrát častejšie uplatňujú v súkromnom podnikaní, ako uvoľnení pracovníci ŠM a štátnych podnikov služieb.

Celkové miery znižovania zamestnanosti nepotvrdzujú hypotézu vychádzajúcu z premisy, že poľnohospodárske družstvá vzhľadom na členský vzťah a predpokladané sociálno-integračné väzby vyplývajúce z intenzívnejších pospolitostných vzťahov budú postupovať pri uvoľňovaní ľudí menej radikálne, ako podniky založené na zamestnaneckom vzťahu. Dokonca družstvá v sledovanom období boli aktívnejšie v racionalizácii pracovných miest ako majetky. (V tomto ohľade sa najintenzívnejšie uplatnili racionalizačné opatrenia v štátnych podnikoch služieb a v SPP.) Mierne rozdiely však badať v spôsobe riešenia osudu pracovníkov, ktorí prišli o prácu pri racionalizácii pracovných miest: v družstvách vo viditeľne väčšej miere sa usilovali umiestniť týchto ľudí na iné pracoviská v podniku, vráťanie novovytvorených pracovných miest. V ostatných typoch podnikov bola zas výraznejšia tendencia riešiť vec jednoducho prepustením z práce.

Družstvá teda reagovali na tlak na zefektívnenie využívania živej práce prinajmenej tak aktívne, ako ostatné typy podnikov. Pritom postupovali diferencovanejšie, čo im umožnila aj väčšia rôznorodosť skladby osadenstva, ako aj vyššia podnikateľská aktivita zameraná na diverzifikáciu činnosti.

Pohyb marginálnych skupín pracovníkov (H 4)

Proti záverom overovania predošlej hypotézy možno namietat, že vyrovnané miery znižovania zamestnanosti sú skreslené „možnosťami“, ktoré v tomto smere predstavujú skupiny pracovníkov v dôchodkovom veku nepoberajúcich dôchodok a pracujúci dôchodcovia. Zamestnávanie týchto skupín najpružnejšie reaguje na zmeny na trhu práce.

Preto z hľadiska sociálnych dôsledkov znižovania zamestnanosti sú vo výhode tie podniky, ktoré disponujú väčšími „rezervami“, ktoré predstavuje táto skupina.

Do tejto rezervy siahli najskôr štátne majetky a SPP. Napr. na ŠM bol v roku 1990 podiel dôchodcov na úbytku pracovníkov takmer 33%, v SPP 14,2%, kým v PD len 6,6%.

Štátne podniky služieb si tieto rezervy „ušetrili“ na rok 1991, keď v 1. štvrtroku bol podiel odchodov na dôchodok na celkových úbytkoch až 32% (kým v roku 1990 len 1,7%). Družstvá začali rok 1991 po zdržanlivom správaní sa v roku 1990 masívnym uvoľňovaním dôchodcov (až štyri pätiny uvoľnených tvorili pracujúci dôchodcovia a členovia, ktorí požiadali o dôchodok).

Možno teda uzavrieť, že znižovanie zamestnanosti sa riešilo v 1. kvartáli 1991 v značnej miere uvoľňovaním pracujúcich dôchodcov, pričom najmenej v SPP, potom v štátnych službách a najviac v PD.

Rozdiely vo vytváraní nových pracovných miest (H 5)

Vytváranie nových pracovných príležitostí v efektívnych a perspektívnych činnostiach je ústredným problémom riešenia dopadov transformácie agrokomplexu na zamestnanosť. Získané údaje potvrdzujú hypotézu o relatívne vyššej aktivite družstiev v tomto smere, hoci o to usilujú v rôznej miere aj ostatné typy podnikov. Takmer polovica družstiev (48%) vytvorila v sledovanom období nové pracovné príležitosti,

Ukazovateľ	PD	ŠM	ŠS	SPP
Rok 1990				
Uvoľnení spolu ¹⁾	17,0	15,9	16,1	21,0
Uvoľnení pracujúci dôchodcovia ²⁾	13,6	32,6	5,9	23,1
Odhody do starobného dôchodku ²⁾	6,6	34,7	1,7	14,2
I. štvrťrok 1991				
Uvoľnení spolu ¹⁾	5,4	5,8	7,4	8,2
Uvoľnení pracujúci dôchodcovia ²⁾	57,3	29,3	23,6	14,7
Odhody do starobného dôchodku ²⁾	14,8	10,5	31,7	7,9
Uvoľnení 1990 a I. štvrťrok 1991 ¹⁾	10,6	9,7	9,9	12,0
Odhody do súkromného podnikania v roku 1990 abs.	666	205	65	155
v I. štvrťroku 1990 ²⁾ %	13,6	7,3	6,2	13,3
Novovytvorené pracovné príležitosti v roku 1991 abs.	609	272	94	54
v I. štvrťroku 1991 ²⁾ %	12,4	9,7	9,0	4,6

¹⁾ Podiel na počte trvale činných k 31. 12. 1990 v %

²⁾ Podiel na celkovom počte uvoľnených v uvedenom období

ale len tretina SPP a ŠM a 40% štátnych podnikov služieb. Nové pracovné príležitosti v poľnohospodárskej prvovýrobe vytvorili prakticky len družstvá (8% sledovaných PD). Prevažujú nové aktivity v spracovateľských činnostiach a v nepoľnohospodárskej výrobe. Kým podiel jednotlivých typov podnikov s novými pracovnými príležitosťami v nepoľnohospodárskej výrobe je približne vyrovnaný (po 20% s výnimkou ŠM, ktoré sú zastúpené nižšie), vo finalizačných aktivitách jasne vedú PD (asi štvrtina družstiev vytvorila takéto pracovné miesta).

Vo všetkých typoch podnikov (okrem štátnych podnikov služieb) prevažujú nové činnosti nad rozširovaním doterajších, pričom najvýraznejšia je táto inovačná aktivita u PD (40% družstiev zaviedlo nové činnosti).

Ide však o rozsahom nevelké činnosti (v dvoch tretinách prípadov sa nevytvorilo viac ako 10 nových miest), čo znamená, že predbežne tieto diverzifikačné aktivity neznamenajú zásadný prínos k zamestnanosti. Stále je však tento prínos najvyšší v PD, pretože kým v PD pripadá na jedno novovytvorené pracovné miesto 26,7 trvalých pracovníkov, v štátnych majetkoch až 33,9 a v spoločných poľnohospodárskych podnikoch dokonca 34,1.

Adekvátne uvedeným skutočnostiam je aj požiadavka na rekvalifikácie formulovaná u družstiev asi dvakrát častejšie ako v ostatných typoch podnikov. K tejto problematike sa žiada uviesť, že požiadavky na rekvalifikáciu sú zásadne veľmi nízke (prejavilo ich 6% PD, 3,7% ŠM, 2,8 % ŠS1, 3,2% SPP). Ak vychádzame z uvedených hodnôt, extrapoláčnymi prepočtami možno dôjsť k aproximativným počtom rekvalifikačných požiadaviek (PD – 560, ŠM – 70, SPP – 34 pracovníkov), ktoré by mohli vyplývať z doterajšej diverzifikačnej aktivity podnikov.

Podľa stanovísk troch štvrtín podnikov, ktoré inovovali výrobné programy, na nové pracovné miesta postačuje zaškolenie, resp. zaučenie pracovníkov.

Vplyv profesiových charakteristík na pohyb pracovníkov (H 6)

Potvrdzuje sa hypotéza, že nositelia prierezových profesií sú hlavnými zdrojmi vzniku nových súkromných podnikateľských aktivít, resp. majú relatívne najvyššie predpoklady pre uplatnenie v súkromnom podnikaní. Zistené medzisektorové rozdiely v miere uplatnenia uvoľnených pracovníkov v súkromnom podnikaní sú výsledkom rozdielného podielu zamestnávania takto profesiovo orientovaných pracovníkov v rozličných typoch podnikov. Z družstiev a z SPP odišlo do súkromného podnikania relatívne dvakrát viac ľudí, ako z majetkov a štátnych podnikov služieb.

ZÁVER

Verifikačný postup s použitím empirických dát získaných vo výberovom súbore, ktorému boli podrobené na začiatku príspevku uvedené východiskové hypotézy ukázal, že správanie sa podnikov pri zmenách zamestnanosti v období prípravy a prvej fázy uplatňovania ekonomickej reformy bolo ovplyvnené najmä tromi faktormi:

- zameraním výroby a činností, rôzne postihnutých reštrikciou odbytu,
- dlhodobou vytvorenou štruktúrou podnikového osadenstva a doterajšou mierou efektívnosti zamestnanosti,
- podnikateľskou aktivitou podnikového vedenia.

Pôsobenie týchto faktorov sa v niektorých aspektoch manifestovali ako rozdiely v správaní sa podnikov rôzneho vlastníckeho, resp. funkčného typu.

Pozorovaný pokles zamestnanosti v agrokomplexe v roku 1990 a v I. polroku 1991 je dôsledkom protinákladového správania sa podnikovej sféry ako jej reakcie na výrazné prehĺbenie hodnotovej disparity medzi realizačnými podmienkami a cenovým vývojom vstupov a nebol sprevádzaný výraznejšími štrukturálnymi zmenami vo výrobe (okrem nepoľnohospodárskych činností). Produktivita práce klesla a znížila sa aj efektívnosť výroby. Síce určitá aktívna časť podnikov sa usilovala o čiastočné zmiernenie sociálnych dôsledkov znižovania zamestnanosti tvorbou nových pracovných príležitostí diverzifikáciou činností (takto postupovalo cca 50 % družstiev, celkove malý rozsah nových pracovných miest, vrátane nových miest v súkromnom podnikaní ukazuje, že na podporu aktivity podnikateľskej sféry sa žiada spolupôsobenie opatrení založených koncepcných zámeroch. V tejto situácii je žiadúce uviesť do života republikové odvetvové, ale predovšetkým regionálne programy zamestnanosti. V rámci nich, predpokladáme, by sa mohli efektívnejšie využiť na koordinované generovanie žiadúcich rozvojových impulzov aj dodatočné zdroje rezortu poľnohospodárstva a výživy, smerované do reštrukturalizácie výroby, transformácie hospodárskych subjektov a do udržania mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva v marginálnych výrobných podmienkach.

Ďalším činiteľom, ktorý zasiahne do vývoja zamestnanosti v poľnohospodárskej výrobe, bude transformácia družstiev podľa zákona 42/1992 Zb. a privatizácia štátnych podnikov v roku 1992. Zhodnotenie vplyvu tohoto faktora, spolu s pôsobením ekono-

mických podmienok poľnohospodárskej výroby v nastávajúcom období však vyžaduje ďalšiu podrobnú analýzu.

Literatúra

BLAAS, G.: Špecifické problémy sociálnej politiky v agropotravinárskom komplexe v rámci celkovej sociálnej a regionálnej politiky. (Záverečná správa.) Bratislava, VÚEPP 1991.

Výsledky spracovania výkazu Zem P1 - 04. Štatistické informácie, Rad Zem, FSÚ, ČSÚ, SSÚ 1991, 1992.

Došlo 15. 4. 1992

BLAAS G., Výskumný ústav poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava

Adaptačné správanie sa poľnohospodárskych podnikov v oblasti zamestnanosti na začiatku ekonomickej reformy

Zeměd. Ekon., 38, č. 7, s. 563 – 572.

Slovenská republika, zemědělské podniky, podniky služeb, adaptace na tržní podmínky, teoretické pojednání

Práca analyzuje rozdiely v správaní sa poľnohospodárskych podnikov a podnikov výrobných služieb v SR pri znižovaní zamestnanosti v roku 1990 a v začiatku roka 1991 v prvých fázach realizácie ekonomickej reformy v československom národnom hospodárstve. Zisťuje, že diferencie medzi nimi boli porovnateľné najmä vo vzťahu k typu vlastníctva ako aj vo vzťahu k výrobnej špecializácii, resp. odvetviu. Adaptabilitu k zmeneným ekonomickým podmienkam, schopnosť rýchlej reštrukturalizácie a inovácie činnosti prejavili najmä družstvá. Práca konštatuje, že proces adaptácie sa nezaobíde bez aktívnej štátnej rozvojovej politiky.

BLAAS, G., Economic Research Institute of Agriculture and Food Production, Bratislava

Employment Policies of Agricultural Enterprises at the First Period of Economic Reform

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 7, pp. 563 – 572.

Slovak republic, agricultural enterprises, ancillary enterprises, adaptation to market conditions, theoretical treatise

Restriction expenditures of public transfers and price liberalization, implemented at the beginning of economic reform in Czechoslovakia led to a considerable decrease of consumer's demand on food market and at the same time to a rapid growth of agricultural input prices. These, together with cuts of governmental direct subsidies to producers, seriously threatened the economic balance of the prevailing number of collective and state farms in 1991. For these reasons most of enterprises, besides other measures, made efforts of cutting their staff's number.

By this, they served a contribution to the rise of unemployment rate in the country, which reached in Slovakia about 12 per cent in December 1991. According to a survey conducted by author, the participation of registered unemployed set free from agrarian and food sector, represented 11 per cent of the total of registered unemployed at the end of 1991. In general, there was a decrease of 30 per cent of staff number, compared statistics at the end of 1989. (Findings in this paper all refer to Slovakia.) In our paper we have tried to find out some differences in employment policies of various types of enterprises according to their legal status and production specialization. These are: collective farms, state farms, state-owned firms operating in the agro-business and ancillary sector, specialized joint-ventures (established by co-ops and state farms) providing for example plant protection, construction works etc. Our analyses, done on data collected in a sample of 238 enterprises enabled us to draw following conclusions:

1. There were found no significant differences related to total staff reductions between collective and state farms. But the professional characteristics of dismissed personnel are slightly diverse. State farms discharged more blue collars engaged in field-works, maintenance and repair work and in cattle-breeding. The last proves the presence of certain efforts to adapt production profile to the market situation. A higher rate of dismissing of the first two categories mentioned in state farms might be explained by the actual surplus, which had not been so obvious under prereform „soft“ economic conditions.
State owned agro-business firms showed a considerably higher rate of keeping their staffs stable, in the contrary to joint ventures, which were very busy with dismissing employees.
2. Rather than in agricultural primary production active staff have been suffering from employment cuts workers in non-agricultural industries, which were in the last period richly present in collective farms. This group of blue- and white- collars represents also the majority of personnel of joint-ventures mentioned above. Responsible for their abrupt decrease is mainly the quick decline of the market of supplies delivered by sub-contractors to big industry, construction projects etc. (More than 35 per cent of people released by collective farms were workers of this sort.) Besides, and shortage of demand and also another coincidental factors were on work. The reform legislation has opened the gate for private business initiatives in trade and industries. These actually absorbed a great deal of craftsmen and skilled workers putting them into new jobs. What is of great importance, collective farms have behaved more actively in initiating new business and creating new jobs replacing the lost ones, than other „old“ legal forms of enterprises. But the total number of such new jobs is still low. (Only 1 new workplace for 10 lost ones.) New jobs have arisen by launching retail sales, food-processing manufactures and other activities by farms.
4. As expected, most suffering from general personnel reduction have been „marginal“ employees. We find it remarkable, but we could not prove by our data, that career women belong to this kind of group. (No significant differences in dismissal rate, when compared with men.)
Also, aged people (over 60) and retired men and women working coincidentally with enjoying old age pension were the main reservoir for first waves of staff reduction.
However, there were signs of diverse behaviour of different types of enterprises again, especially in terms of a sort of „time shift“, which differed collective farms from other types.
State farms made use of this „human source“ for reduction as soon as in 1990 (more than 30 per cent employees set free were pensioners), while collective farms and state owned agro-business companies did not.
Especially collective farms started their massive releasing campaign in the first three months of 1991 (80 per cent of workers dismissed belonged to this category), when the reform economic policy became definitely apparent.
The most recent events in agrarian sector (the on-going legal transformation of collective farms as it has been performed in former GDR) will bring shortly a further, incomparably more weighty labour mobility.

Adresa autora:

Ing. Gejza Blaas, CSc., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 00 Bratislava

Novo konštituovaný systém miestnej správy je postavený pred úlohu postupného vyjasňovania jeho funkcií a zabezpečenia efektívneho fungovania vo vzťahu k reálnym potrebám občanov. Vzhľadom na krátky čas inštitucionalizácie miestnej správy a výrazné legislatívne a personálne zmeny je tento proces značne búrlivý a konfliktný. Na druhej strane musíme priznať i značný pokrok a úspechy v oblasti tzv. lokálnej politiky. Jednou z príčin neuspokojivého stavu je teoretická neujasnenosť koncepcie miestnej správy (teda územnej samosprávy a miestnej štátnej správy). Príslušné legislatívne predpisy sa spravidla pripravovali izolovane, a to nielen z hľadiska vzťahu obecného zriadenia a miestnej štátnej správy, ale i vzhľadom na hospodárske zabezpečenie obcí a miest (napr. majetok, dane, rozpočty apod.). Vzťah miestnych samospráv k poľnohospodárskej prvovýrobe je najmä u najmenších vidieckych sídiel vzťahom vzájomnej determinácie a ovplyvňovania, ktorý je nutné analyzovať a riešiť. V uvedenom príspevku chceme upozorniť na niektoré aspekty tohto problému.

EKONOMICKÁ ZÁKLADŇA OBCÍ

Tak ako celé naše národné hospodárstvo, i samospráva obcí a miest sa ocitá pred množstvom problémov, ktoré musí riešiť každá obec prostredníctvom svojho obecného úradu a zastupiteľstva. Jedným z nich je i financovanie obecných rozpočtov. Obce dostávajú do svojho rozpočtu výnos dane zo mzdy a poľnohospodárskej dane z objemu miezd a odmien vo výške 18,5 % z celkového výnosu týchto daní v Slovenskej republike (tzv. podielová daň). U tejto podielovej dane došlo v roku 1992 k zvýšeniu z 13,0 na 18,5 %. Pôvodne sa predpokladalo, že ministerstvo financií bude tieto prostriedky distribuovať v daňovej obvode na ekonomicky aktívne obyvateľstvo obvodu. Týmto spôsobom by dochádzalo k neopodstatneným rozdielom a diskriminovali by sa najmä malé obce. Diferenciácia prostriedkov na jedného obyvateľa by v tomto prípade robila od 11 do 1 307 Kčs. Po vzájomnej dohode Združenia miest a obcí na Slovensku a Ministerstva financií bol tento spôsob odmietnutý a tieto prostriedky sa budú rozdeľovať na každého obyvateľa (vrátane detí, dôchodcov apod.). V priemere táto čiastka bude tvoriť cca 830 Kčs na jedného obyvateľa. V absolútnom vyjadrení pôjde o 4,7 mld Kčs. Okrem toho sa v roku 1992 ráta s dotáciami do rozpočtu obcí SR na ekologické aktivity, na byty apod. Celkom pôjde v tomto roku do rozpočtu obcí cca 12 mld Kčs.

Zásady zabezpečenia rozpočtového hospodárenia obcí SR na rok 1992 zvyšujú stupeň ekonomickej a finančnej nezávislosti úhrnu obecných rozpočtov z 50,3 % z roku 1991 na 76 %.

Štruktúra vlastných príjmov obcí sa v súčasnom období tvorí:

- z miestnych daní a poplatkov,
- z výnosov z majetku obcí,
- z podielových daní,
- z ostatných príjmov.

Zvyšujúce sa tlaky na vyšší stupeň ekonomickej a finančnej nezávislosti núti obce do podnikateľských aktivít. Skúsenosti ukazujú, že tieto aktivity sa koncentrujú na činnosti, kde je vysoká spoločenská potreba a kde štátny alebo súkromný sektor z rôznych príčin nemá príliš veľký záujem podnikáť. Ide napríklad o také aktivity, ako drevovýroba, využívanie miestnych prírodných zdrojov a surovín, drobné služby (kalderníctvo, autodoprava, stavebná skupina), cestovný ruch a turistika atď.

V podnikateľských aktivitách sa nemôže vidieť prevažujúca činnosť obce. Obecný úrad by mal byť predovšetkým správnym orgánom obce a nie podnikateľskou jednotkou. Na druhej strane však príjmy z podnikania budú tvoriť nezanedbateľnú príjmovú položku obecného rozpočtu a nezanedbateľná je i skutočnosť, že obec tak vytvára pre svojich občanov pracovné príležitosti. Prínosom týchto podnikateľských aktivít je i to, že si obec takto väčšinou zlepši svoju sociálnu infraštruktúru, ktorá je väčšinou nedostatočná. Predpokladáme, že v tejto oblasti sa budú konštituovať i ďalšie nové rozvojové impulzy.

Nezanedbateľné prínosy vznikajú po prechode majetku zo štátu na obce. Ide predovšetkým o to, že napríklad nebytové priestory by obce nemali bezhlavo predávať, ale mali by sa snažiť z nich vytvoriť trvalejší zdroj príjmov a dávať ich do dlhodobého prenájmu. To isté platí i o obecných pozemkoch a budovách určených na podnikanie. Na druhej strane v snahe prilákať nových obyvateľov, najmä mládež a inteligenciu, budú obce zvyšovať ceny stavebných pozemkov pre tieto skupiny obyvateľstva. Mládež sa začína vracáť na dedinu, ožívajú viacgeneračné rodiny. I keď zatiaľ ide o určité kategórie vidieckych obcí, začína sa tento trend pomaly presadzovať.

PROGRAM OBNOVY DEDINY A POĽNOHOSPODÁRSTVO

Vrátiť dedine jej polyfunkčnosť je značne obtiažne, pretože okrem hmotnej stránky má stránku špecificky ekonomickú, politickú, sociálnu i kultúrnu. Obnova a kultivácia dediny a vidieckeho priestoru je nutná aj preto, že zvyšujúca sa produktivita poľnohospodárstva je doprevádzaná paradoxne degradáciou vidieckeho priestoru. Koncentrácia poľnohospodárskej výroby nezodpovedá súčasnej sídelnej štruktúre. Celý rad zariadení poľnohospodárskej výroby sa vráti späť do menších vidieckych sídiel.

V rámci Programu obnovy dediny bude nutné sa koncentrovať nie na jednotlivé sídelné jednotky, ale na objektívne jestvujúce sídelné systémy, vytvárané s väčšou sídelnou jednotkou a menšími sídlami v jeho zázemí. To ovšem nevyklučuje vzájomné združovanie kapacít, prostriedkov a aktivít, menších vidieckych sídiel navzájom.

Kolektivizácia a poštátnenie poľnohospodárstva a miestneho priemyslu vrátane služieb a obchodu obmedzili ekonomickú základňu vidieckych sídiel takmer len na sféru poľnohospodárskej výroby a sféru základnej obsluhy obyvateľstva. Následná prílišná špecializácia a koncentrácia poľnohospodárskej výroby ďalej degradovala ekonomickú základňu predovšetkým najmenších vidieckych sídiel so všetkými negatívnymi demografickými, sociálnymi a kultúrno-spoločenskými dôsledkami. Postulát znížovania rozdielov medzi mestom a vidiekom sa len formálne deklaroval, k určitému

znižovaniu rozdielov tu síce dochádzalo (najmä medzi tzv. strediskovými sídlami a mestami), no v rámci menších nestrediskových sídiel nedochádzalo k homogenizačným tendenciám, ale skôr k zvyšovaniu rozdielov v životných podmienkach. Hraničné póly tohto kontinua sa od seba vzdäľovali.

Revitalizácia vidieckeho osídlenia a obnova dediny bude výrazne determinovaná:

- diverzifikáciou činností poľnohospodárskych podnikateľských subjektov do územného sociálneho rozvoja prostredníctvom privatizácie a komercializácie sociálnych služieb;

- novými podnikateľskými postojmi miestnych samospráv;

- novou úlohou štátu, ktorú vidíme v rôznych formách podpory rehabilitácie vidieckeho osídlenia;

- zvýšenou zainteresovanosťou osobností, spolkov, záujmových združení, iniciatív, informačných prostriedkov apod.

Poľnohospodárske podniky v rámci podnikových aktivít sa okrem iného budú orientovať i na odpredaj svojich voľných kapacít do územia. Ekonomizácia služieb sa stane v makro- i mikroúrovni logickou konsekvenciou doterajšieho vývoja.

V rámci revitalizácie vidieka bude výhodné a predovšetkým efektívne združovať prostriedky (hospodárskych organizácií, obcí, podnikateľských subjektov) k určitým cieľovým, účelovým akciám. To umožní znásobiť materiálové, technické, intelektuálne i organizačné prostriedky pre vybudovanie modernej infraštruktúry.

Malé vidiecke sídla sa stávajú vo stále väčšej miere enklávou staršej generácie, ktorá je viac-menej nútená dožiť tu svoj život. Táto sociodemografická skupina vytvára zvláštne požiadavky na zdravotnícke a niektoré sociálne služby. Značný podiel tu majú neúplné domácnosti s prevahou ovdovelých žien. S tým sa spája aj úpadok a nižšia intenzita pomocného osobného hospodárstva. Obyvateľstvo v týchto sídlach má malú „vnútornú silu“ túto situáciu vlastnými prostriedkami, vlastnými silami riešiť. Objavuje sa klesajúca využiteľnosť bytového fondu dediny pre trvalé bývanie. K 3. 3. 1991 bolo v Slovenskej republike 12,7 % trvale neobývaných domov a 8,6 % trvale neobývaných bytov. Trhové princípy hospodárskej politiky bez spoločensky odôvodnenej štátnej intervencie môžu tieto degradačné procesy ešte prehĺbiť.

Úspešné fungovanie obecných samospráv bude narážať na problémy v najmenších vidieckych sídlach, kde je nedostatok tvorivého ľudského potenciálu. Svoje následky mali i štyridsaťročné direktívne a paternalistické prístupy štátnej správy. Návrat obyvateľstva k samosprávnym tradíciám bude vyžadovať určitý čas.

V súčasnosti sa začína zvyšovať averzia medzi obecnými (mestskými) samosprávami a regionálnymi orgánmi štátnej správy a narastajú obavy z neúmernej finančnej závislosti obcí na štátnom rozpočte. Z tohto dôvodu je nutné urýchlene legislatívne vymedziť otázku vzájomných kompetencií medzi orgánmi samosprávy a štátnej správy a spôsob financovania samospráv. Pokúsime sa tu predložiť určité návrhy, ktoré nepovažujeme na komplexné a systematické a ktoré sa predovšetkým vzťahujú na vidiecke sídla.

MOŽNOSTI A PERSPEKTÍVY VZÁJOMNEJ SPOLUPRÁCE

Zhoršené životné podmienky, nedostatok vhodných pracovných príležitostí, rušenie malotriednych škôl apod. spôsobili, že v týchto obciach je nedostatok tvorivej

časti obyvateľstva, ktorá by sa zapojila do revitalizácie týchto obcí, krajinotvorby a záchranu krajiny. Návrat tejto časti obyvateľstva sa podarí nielen vytváraním vhodných pracovných príležitostí v týchto regiónoch, ale i ekonomickými nástrojmi a stimulmi, ktoré musí spoluvytvárať obecna samospráva. Jednou z perspektívnych možností je rozvoj cestovného ruchu v danom území (zakladanie rodinných podnikov, malých hotelov, penziónov, reštaurácií apod.). To povedie k zvyšovaniu pracovných príležitostí, najmä pre ženy. Súčasne sa zvýšia zdroje príjmov (daní), ktoré sa môžu následne akumulovať do rozvoja podnikateľských aktivít a rozširovania počtu pracovných miest v danom území.

Účasť podnikateľských subjektov na územnom rozvoji je niekedy prezentovaná ako akási polohová renta, platba územiu. V rámci efektívneho a racionálneho využívania spoločenskej spotreby budú niektoré podniky odpredávať svoje voľné kapacity v sociálnych službách do príslušného regiónu. Štát túto činnosť v najviac ohrozených regiónoch stimuluje napr. zníženými daňami, odvodmi z miezd, výhodnou úverovou politikou atď. Obecné samosprávy budú tieto podniky finančne zvýhodňovať za používanie miestne viazaných zdrojov apod.

Obecné samosprávy by mali stimulovať (napr. daňovými úľavami) podnikateľské aktivity vo vidieckych obciach a vytvárať i bytové predpoklady pre trvalé bývanie nových občanov. V tomto smere bude nutné, aby obecné samosprávy i poľnohospodárske podniky sa v rámci bytovej politiky viac koncentrovali na odkupovanie trvale neobývaných domov. Obecné samosprávy by mali určitým ekonomickým tlakom regulovať i počet „chalupárov“ v obci a vôbec tzv. druhého bývania. Bude nutné i viac motivovať týchto prechodných obyvateľov obce k vyššej participácii a pomoci pri riešení záležitostí obce.

Nie v každej obci je reálne budovať veľké reštaurácie, penzióny, lyžiarske vleky atď. Tieto obmedzenia sú limitované ekologickými zákonmi, nedostatkom finančných prostriedkov atď. Perspektívna a reálna cesta k ekonomickému rozvoju týchto obcí vedie i prostredníctvom doplnkových služieb poskytovaných popri hlavnom zamestnaní, resp. poskytovaním týchto služieb ženami v domácnosti (prenájom izieb, drobná výroba, predaj, osobné služby atď.).

Stúpajúci trend odchodu pracovníkov z poľnohospodárstva v týchto oblastiach, pokles ponuky pracovných miest a pravdepodobne i dočasné zníženie priestorovej mobility pracovníkov (zvýšenie cien cestovného a dopravy) sa už teraz prejavuje zvýšenou nezamestnanosťou (najmä žien). Preto bude výhodné spočiatku kombinovať tzv. neúplnú zamestnanosť spojením čiastočného skráteného zamestnania s uvedenými službami drobnej výroby, prenájmu a obsluhy turistov.

V rámci efektívneho a racionálneho využívania tohto územia bude nutné vypracovať programy oživovania väčších územných celkov, koncipované z oblastnej, resp. republikovej úrovne (napr. zaľudňovanie rozptýleného lazničského osídlenia s možnosťou „okružného“ turistického ruchu s vybudovanými turistickými trasami, s pevnými oddychovými strediskami, penziónmi, ubytovaním v súkromí, s výchovnými a zábavnými atrakciami atď.). Do týchto projektov by bolo vhodné zapojiť i zahraničný kapitál, resp. spolupracovať so zahraničnými regionálnymi inštitúciami.

Perspektívnou sa ukazuje účasť obecných samospráv pri zriaďovaní nového alebo rozširovaní starého podnikania. Vzhľadom na to, že obce nedisponujú spravidla väčšími fondami, nemusí ísť o priame zakladateľstvo, ale skôr o intervenčnú finančnú politiku, ktorá by podporovala miestne podnikateľské subjekty.

V zmysle rozvoja podnikateľských aktivít a zlepšenia vybavenosti vybraných regiónov bude nutné poskytovať podnikateľským subjektom úľavy z odvodu daní, zo zisku, z objemu miezd a odmien. Súčasne diferencovať i poplatky za využívanie rekreačných zariadení lokalizovaných v tomto území. Pre súkromných roľníkov vypracovať a pomáhať realizovať modelové programy rodinných fariem vrátane spracovateľských kapacít do finálneho výrobku s možnosťou ubytovacích kapacít (agroturistika).

Z uvedeného výpočtu potenciálnych možností vyplýva, že obecné samosprávy stoja pred ťarchou ťažko riešiteľných problémov a ich zodpovednosť za záchranu vidieka nemôžeme vidieť ako jediná a monopolnú, ale len ako jeden z faktorov z celého komplexu spoluriešiteľov tejto problematiky.

ZÁVER

Centralizáciou územnej správy spolu s administratívnym zlučovaním obcí došlo k výraznému oslabeniu priameho vplyvu obyvateľstva na obhajobu a presadzovanie miestnych špecifických záujmov opäť s najnepriaznivejšími dôsledkami pre najmenšie vidiecke sídla. Došlo k zániku spolkových činností a miestnych spoločenských iniciatív. Pôvodná stimulácia, ako je väzba k pôde, hospodárskym zvieratám a majetku, stratila svoj význam, oslabili sa väzby k miestu bydliska, rodinnej tradícii povolání apod. Vo vidieckej sídelnej štruktúre sa stabilizovali len sídla s priamym významom pre poľnohospodársku veľkovýrobu. Väčšina ostatných vidieckych sídiel bez hospodárskych funkcií stratila svoju pôvodnú socioekonomickú účinnosť a buď preberala náhradné funkcie (druhé bývanie mestského obyvateľstva), alebo postupne funkčne i fyzicky upadala. Destabilizujúce procesy vo vidieckej sídelnej štruktúre ohrozujú celkový socioekonomický potenciál regiónu.

Začínajúce tendencie rozpadu veľkých poľnohospodárskych podnikov, zvýšený podiel súkromného sektoru, privatizácia a celkový proces transformácie agrárneho sektoru povedie k revitalizácii vidieckeho osídlenia. Dôjde k zvýšeniu významu poľnohospodárstva i do sídiel považovaných v minulosti za neperspektívne a nefunkčné. V podmienkach slovenského poľnohospodárstva významne vzrastie význam mimoprodukčných funkcií, najmä v tzv. submarginálnych oblastiach. V tomto zmysle tu významne vzrastie úloha a funkcia miestnych samospráv, ktoré najmä po dokončení daňovej reformy budú významným faktorom oživenia príslušného regiónu. A práve vzájomne výhodné ekonomické a sociálne väzby poľnohospodárskych podnikateľských subjektov s obecnými samosprávami predstavujú perspektívnu cestu rozvoja príslušného regiónu.

Další vývoj poľnohospodárskej výroby smeruje skôr k zachovaniu pomerne hustej a rozptýlenej štruktúry sídiel vidieckeho osídlenia. Rozpad poľnohospodárskej veľkovýroby a zníženie menších podnikateľských subjektov zásadne zmení i štruktúru zamestnanosti v poľnohospodárstve i na vidieku. Vzhľadom na plošný charakter poľnohospodárskej výroby je nevyhnutné, aby sa aj toto odvetvie spolupodieľalo na rozvoji regiónov a obcí na Slovensku. V tomto smere najväčším rozvojovým impulzom by mala byť určitá diverzifikácia nových foriem podnikania poľnohospodárskych organizácií do budovania a udržiavania technickej a sociálnej infraštruktúry.

Agrárna politika v trhovom prostredí musí plniť i určité sociálne funkcie. Preto poľnohospodárstvo bude musieť racionálne využívať územie i v okrajových výrobných podmienkach a súčasne musí zabráňovať sociálnej a ekologickej devastácii týchto

regiónov. Poľnohospodárstvo v perspektívnom výhľade bude stále viac strácať svoju výrobnú funkciu a na význame bude nadobúdať funkcia stabilizácie a rozvoja vidieckeho osídlenia. A v tomto bode sa bude významne zblížovať s úlohami a funkciami územných samosprávnych orgánov.

Došlo 30. 3. 1992

BUCHTA S., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava

Miestne samosprávy a poľnohospodárstvo

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 7, s. 573 – 578. - rs. slov., angl.

program obnovy vesnice, místní samosprávy, financování obcí, oživení venkovského osídlení, zemědělské podniky, diverzifikace podnikání, teoretické pojednání

Práca sa zaoberá vzťahom orgánov miestnej samosprávy a poľnohospodárskych podnikov vo vidieckych obciach Slovenskej republiky. Miestne samosprávy zápasia s problémami financovania obecných rozpočtov a hľadajú východiská z tejto situácie vo vlastných podnikateľských aktivitách. V rámci programu obnovy dediny sa ukazuje ako vzájomne výhodná ekonomická spolupráca medzi orgánmi miestnej samosprávy a poľnohospodárskymi podnikmi. V tomto smere poľnohospodárske podniky vo vidieckych regiónoch môžu významne pomáhať pri zlepšovaní technickej a sociálnej infraštruktúry. Obecné samosprávy musia vytvárať podmienky pre stimuláciu a rozvoj nových podnikateľských aktivít v regióne. Poľnohospodárstvo spolu s orgánmi územných samospráv bude musieť racionálne využívať územie i v okrajových výrobných podmienkach. Agrárna politika musí plniť i určité sociálne funkcie údržby krajiny a stabilizácie vidieckeho osídlenia. V týchto sociálnych funkciách sa poľnohospodárstvo zhoduje i s úlohami a funkciami obecných samospráv.

BUCHTA S., Economic Research Institute of Agriculture and Food, Bratislava

Local autonomies and agriculture

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 7, pp. 573 – 578. - summaries in sl., en.

programme of the reconstruction of countryside, local autonomies, funding of districts, revival of rural settlement, agricultural enterprises, diversification of business, theoretic treatise

The paper deals with the relation of the bodies of local autonomy and agricultural enterprises in rural districts of the Slovak Republic. Local autonomies are facing the problems concerning the funding of local budgets and they are looking for the solutions leading out of this situation in their own business activities. Within the programme of the reconstruction of countryside, the economic co-operation between the bodies of local autonomy and agricultural enterprises seems to be mutually advantageous. This is the field where agricultural enterprises in rural districts can significantly facilitate the improvement of technical and social infrastructure. Local autonomies should establish suitable conditions for the stimulation and development of new business activities in the region. Agriculture together with the bodies of territorial autonomies shall have to use the territory rationally even as far as the marginal production conditions are concerned. Agrarian policy should also fulfil certain social functions concerning the maintenance of landscape and stabilization of rural settlement. As to these social functions the agriculture is also in compliance with the roles and functions of local autonomies.

Adresa autora:

PhDr. Stanislav B u c h t a , CSc., Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava

PROBLEMATIKA VYJADŘOVÁNÍ MIMOPRODUKČNÍCH FUNKCÍ V ZEMĚDĚLSTVÍ

Termín „mimoprodukční funkce“ se stal v poslední době velice moderním předmětem diskusí mezi odborníky nejrůznějších profesí. Při tak velké frekvenci výskytu a rozsahu spektra diskutujících je pak přirozené, že konkrétní obsah tohoto obecného pojmu se liší případ od případu.

Pohybujeme-li se ve světě zásad klasické logiky, nejpřirozenějším doplňkem zmíněného pojmu se jeví pojem „funkce produkční“, použitím kterého se dosáhne kýženého univerza. Zařazování jednotlivých funkcí do těchto tříd však není absolutní, ale naopak značně relativní. Závisí nejen na naší schopnosti postihnout souvislosti mezi jednotlivými jevy, ale také na časovém horizontu a prostorovém dosahu našich úvah. Z toho mj. vyplývá, že i závěry plynoucí z těchto úvah bychom měli zbavit atributu absolutnosti a opatřit časovými a prostorovými souřadnicemi.

Předpokládáme-li obecnou platnost relativnosti dělení funkcí, lze tento předpoklad vztáhnout pomocí Aristotelova axiomu i na funkce, které plní zemědělství. Vzájemná provázanost obou typů funkcí v tomto oboru lidské činnosti je navíc zvýrazněna jeho biologickým charakterem a bezprostřední vazbou na půdu a ostatní přírodní podmínky.

Z historického hlediska se na zemědělství můžeme dívat jako na jednu z nejstarších forem organizované lidské činnosti, natolik významnou, že jeho předpokládaný vznik se stal dělicím kritériem mezi dvěma velkými epochami ve vývoji lidstva – paleolitem a neolitem. Během historického vývoje se pochopitelně měnily používané postupy a technologie, jeho cíl je však po celou tuto dobu možné považovat za invariantní. Byla jím a je produkce potravin, popřípadě surovin pro jejich výrobu. Tímto způsobem by se asi dala, na té nejobecnější úrovni ovšem, definovat jeho hlavní (produkční) funkce.

Plnění tohoto cíle (nebo v rámci zde používané terminologie realizace této funkce) však neprobíhalo bez vzájemného kontaktu s okolní krajinou. Zemědělství, v plném smyslu toho slova, není totiž pouhou sklizní použitelné produkce. Zahrnuje v sobě i výběr určitých místních druhů a introdukci druhů nových do ekosystémů krajiny. Výsledkem tohoto procesu je potom modifikace jak vzhledu, tak fungování nejen jednotlivých ekosystémů, ale krajiny jako celku. V této souvislosti je pak možné bez nadsázky prohlásit, že zemědělství už od svého počátku plní funkci významného krajinotvorného faktoru.

Rozvoj zemědělství a jeho pronikání do „čisté přírody“ není, obecně vzato, jednoznačně negativní tendencí dokonce ani při hodnocení z čistě ekologických pozic. Ve svých počátcích tento proces dokonce zvyšoval stanovištní, a tudíž i druhovou rozmanitost krajiny. Konkrétně v podmínkách střední Evropy (tedy u nás) byly poměrně monotónní rozsáhlé lesní komplexy přeměněny v pestrou mozaiku polí, luk, pastvin a rozptýlené zeleně, která sloužila jako biokoridory. Rovněž pestrá krajina Třeboňska vznikla v minulosti odvodněním a kultivací rozsáhlých a monotónních mokřad. Další expanze zemědělství a především jeho „zprůmyslnění“, charakteristické používáním velkovýrobních technologií, které nerespektovaly stanovištní podmínky, vedla k nové unifikaci a uniformitě, tentokrát však na bázi „kulturní stepi“ (Mejstřík 1989), kterou před zhroutilím udržují jen stále se zvyšující dodatečné energetické vstupy. Současná zemědělská krajina se tak stala neprostupnou jak pro biotu, tak nakonec i pro samotného člověka (Forman a Godron 1986, Kocourková 1986, Librová 1987). Došlo k hypertrofii krátkodobé úzce chápáné produkční funkce na úkor funkcí ostatních.

Jako by se zapomělo na to, že zemědělství plní v krajině i funkci estetickou, rekreační, že vytváří v krajině biotopy i pro nezemědělskou flóru a faunu, může napomoci zadržování vody v krajině a podílí se na tvorbě kyslíku. Kromě toho zemědělství způsobuje v krajině takové jevy, které se pak zpětně negativně projevují na jeho funkci produkční. Jedná se např. o větrnou a vodní erozi s následným snižováním půdní úrodnosti a kontaminací podzemních a povrchových vod, zavádění cizorodých látek do potravních řetězců a tím pokles produkční výkonnosti, snižování přirozené odolnosti kulturních rostlin a hospodářských zvířat nadměrným používáním pesticidů a chemických stimulátorů atd. Tyto a mnohé další „vedlejší efekty“ se však většinou při hodnocení zemědělství neuvažují, neboť je nelze vtěsnat do ekonomických kalkulací.

Společenské příčiny tohoto jevu byli již mnohokrát analyzovány (např. Bartoš et al. 1992). Z čistě formálně metodologického hlediska by se tento problém dal formulovat snad nejpříhodněji jako neschopnost zahrnout „neekonomické“ parametry do našich rozhodovacích procesů (a to na všech úrovních řízení – od té nejvyšší až po rozhodnutí týkající se jednotlivce). Nebo ještě jinak: jako problém uplatňování principu komplexnosti při rozhodování. Jinými slovy řečeno, nepodařilo se nám a stále ještě se nedaří přechod od převážně monokriteriálních rozhodovacích úloh k rozhodovacím úlohám multikriteriálním.

Zamyslíme-li se nad strukturou jakéhokoli rozhodovacího procesu, jde v podstatě o výběr jedné z několika možných variant podle námi stanovených kritérií. Postupujeme buď tak, že eliminujeme „nejhorší“ varianty, nebo naopak preferujeme ty „nejlepší“. Předpokladem ovšem vždy je určité uspořádání těchto variant.

Ačkoliv multiplicita cílů a kritérií je ve většině oblastí rozhodování všeobecně přijímána, tradiční rozhodovací modely aproximují chování subjektů jedním kritériem. Na monokriteriální filozofii se také zakládají přístupy, které usilují o nalezení jednoho „komplexního“ kritéria. Extrémním vyjádřením tohoto přístupu je pak stanovisko, že existence více kritérií neumožňuje provádět racionální rozhodování (Černý et al. 1980).

Monokriteriální přístupy mají jistě své podstatné výhody především ve své jednoduchosti předpokladů. Tato jednoduchost je však na druhé straně jejich největší slabinou v případě, že si výsledky z takto získaných modelů aproximujeme i za rámec přijatých předpokladů, což je, bohužel, běžná praxe.

Uspořádání množiny variant podle hodnot jediného kritéria navíc předpokládá převod všech parametrů charakterizujících jednotlivé varianty na hodnoty tohoto jediného kritéria. To v sobě zahrnuje určité metodologické problémy. Při převodu na jakéhokoliv společného jmenovatele dochází ke zploštění problému na pouhou jeho jednu dimenzi a tím se automaticky ztrácí kvalitní pohled na řešený problém. Navíc se přitom předpokládá volná zaměnitelnost kvalit. V poměru jejich kvantitativního vyjádření pomocí převodních koeficientů, což je zvláště v případě velice heterogenních krajinných (přírodních) složek předpoklad velice silný, dalo by se dokonce říci, že až nepřijatelný (i když v praxi dokonce i ochránářské někdy tolerovaný – viz různé „náznorné“ přepočty, které do jistě absurdního extrému dotažené neznamenají nic jiného, než že např. jeden broch se rovná 1 245 467 poštolek).

Pomineme-li tyto připomínky, vystupuje do popředí otázka kvality převodů, tj. otázka, nakolik se lze spolehnout na používané převodní koeficienty, na jakém základě byly stanoveny jaká je tudíž jejich vypovídací schopnost v jednotlivých konkrétních případech jejich použití. Převodní koeficienty jsou zpravidla dvojího druhu. Buď jsou odvozeny na základě konkrétních detailních měření a vystihují podmínky dané lokality. Jejich nevýhodou pak je nemožnost jejich zobecnění. Nebo jsou to určité střední hodnoty, stanovené v lepším případě na základě hromadných šetření. Na detailní úrovni pak ovšem pravidla postrádají smysl. Při volbě převodních koeficientů se tudíž vždy potácíme mezi Scyllou konkrétností a nezobecnitelností a Charybdou obecnosti, která nemá svůj průmět do lokálních podmínek.

Speciálními převodními koeficienty jsou pak peněžní jednotky, jasně dominující v oblasti ekonomických úvah, jejichž hlavním cílem je zajistit souměřitelnost heterogenních nákladů a efektů výroby. I ortodoxní ekonomové si však již začínají uvědomovat, že tento způsob agregace je značně neúplný. Peníze jako univerzální ekvivalent se, bohužel, nerozšířily do

všech sfér společenského života. Mimoto ani ve vlastní sféře ekonomické činnosti peněžní „vážení“ není schopné zachytit všechny relevantní efekty a náklady. V zemědělství tato teze platí s dvojnásobným důrazem.

Jako příklad nám může posloužit vývoj obsahu pojmu „efektivnost (zemědělské) výroby“. V ekonomickém kontextu je kritérium efektivnosti výroby vymezeno jako relace mezi objemem a strukturou produkce a rozsahem a strukturou potřeb na jedné straně a objemem produkce a celkovými náklady na straně druhé. Prvá z těchto relací určuje stupeň nasycení potřeb společnosti, tj. společenskou užitečnost výroby. Druhá relace pak představuje hospodárnost výroby. Obecně lze konstatovat, že první aspekt reprezentuje cíl a druhý cenu za jeho dosažení. Z uvedeného mj. vyplývá, že při úvahách o efektivnosti je nezbytné posuzovat obě stránky tohoto jevu, a to nezávisle na tom, zda se ji pokoušíme centrálně plánovat, nebo zda rozhodující řídicí silou je trh.

Posouzení užitečnosti představuje vždy odhad vycházející z určité představy o potřebách společnosti a lepší či horší extrapolace této představy do bližší či vzdálenější budoucnosti. Pro další úvahy je důležité si uvědomit, že to není otázka jen ekonomických, ale i makroekonomických kritérií, jejichž volba se řídí panující hierarchií hodnot. Ta je dána výchovou v nejširším smyslu toho slova, která se opírá o základní, společností přijaté paradigma.

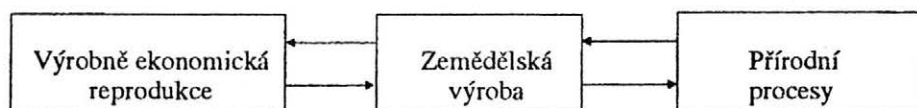
Otázkou na hospodárnost výroby se pak vlastně ptáme na to, s jakými náklady vyrábíme.

Během historie došlo hned k dvojí redukci v pohledu na tuto problematiku. Přesně v intencích výrobního determinismu došlo k tomu, že užitečnost čehokoliv se začala posuzovat jen ve vztahu k výrobě. Tento přístup neuznává přírodu jako samostatnou entitu. Výsledkem je potom redukce přírodních prvků na výrobní zdroje a faktická degradace člověka na výrobní sílu.

Dalším, tímto vlastně již vyvolaným zploštěním pohledu bylo a je metodologické ztotožnění efektivnosti pouze s hospodárností. Metodologické problémy na sebe nedaly dlouho čekat (i když praxe si jich, popravdě řečeno, moc nevšímala). Při kvantifikaci hospodárnosti (H) se vychází ze známého vztahu:

$$H = \frac{\text{výstupy z výroby}}{\text{vstupy do výroby}}$$

Na obecné úrovni snadno přijatelný vztah se okamžitě zkomplikuje při snaze o jeho konkretizaci. Zemědělskou výrobu si lze pro naše úvahy zobrazit velice zjednodušeně takto:

Zemědělskou výrobu lze tedy chápat jako průnik vybraných procesů výrobně ekonomické a přírodní reprodukce. Hospodárnost by tedy měla být posuzována podle vztahu:

$$H = \frac{1 + 3}{2 + 4}$$

- kde:
- 1 – vstupy člověka (dodatková energie)
 - 2 – požadované výstupy (získaná energie)
 - 3 – přírodní předpoklady výroby (faktory prostředí)
 - 4 – neplánované výstupy do prostředí (většinou představují negativní ovlivnění přírodních složek)

Prakticky se však počítá podle redukovaného vztahu:

$$H = \frac{1}{2}$$

Ostatní vstupy a výstupy, přestože reálně existují, nejsou uvažovány. Dochází tedy k tomu, že redukovaný ukazatel poskytuje zkreslené informace pro rozhodování o dalším chování subjektu. S intenzitou narušování přírodního prostředí zkreslení pochopitelně vzrůstá.

Snaha překonat zásadní rozpor spočívající v tom, že přírodní prostředí se účastní ekonomické reprodukce v naturální formě, ale nepromítá se do ní hodnotově, vedla a stále ještě vede řadu ekonomů k tomu, aby se pokusili zařadit nějakým způsobem parametry přírodního prostředí do ekonomických úvah, tj. internalizovat je. Tato snaha však naráží na zásadní metodologické překážky, o nichž byla již řeč, a nezřídka vede k absurdním závěrům (např. los evropský má ve Slovenské republice cenu od 20 do 125 tis. Kčs, zatímco v České republice byl oceněn na 30 tis. Kčs).

Monokriteriální přístup a volání po tabulkách, podle kterých se všechno dá přepočítat na hodnoty jednoho parametru, ať už je jím cokoli (peníze, energie...), a podle něho následně uspořádat jednotlivé v úvahu přicházející varianty, v sobě skrývá ještě jedno nebezpečí, o kterém se moc nemluví. Je jím přesun odpovědnosti za rozhodnutí z konkrétního rozhodovatele na poměrně anonymní algoritmus.

Zemědělství je však charakteristické tím, že většina zásadních rozhodování patří (nebo by měla patřit) do kategorie těch složitějších, jejichž atributem je mnohdimenznost a tudíž nemožnost seřadit varianty podle jedné škály.

V této souvislosti se tedy nabízí otázka, na první pohled absurdní, zda pokus o ekonomické vyjádření mimoprodukčních funkcí (v našem případě reprezentovaných obecně chápanou funkcí krajinytvornou) má vůbec smysl. Jakýkoliv názor není absurdní sám o sobě, absurditu lze definovat výhradně jen k určité vztažné soustavě (v našem případě ik soustavě dnes panujících názorů, k panujícímu paradigmatu).

Celá západní civilizace se více či méně dívala a dívá na společenský pokrok prizmatem pokroku ekonomického. Ekonomický determinismus tyto dva pojmy ztotožnil. V rámci této soustavy se pochopitelně požadavek na zrovnoprávnění, popřípadě nadřazení významu mimoprodukčních funkcí nad význam funkce produkční jeví nutně jako holá absurdita.

Naskytá se však otázka, zda samotný vztažný systém odpovídá současným podmínkám, zda myšlenkově nevěžíme hluboko v devatenáctém století.

Změna paradigmatu je ovšem cílem strategickým. Z taktického hlediska nutnosti řešení naší současné situace budou jistě ekonomické stimuly a omezení ve vztahu ke krajině a její ochraně právě prostřednictvím zemědělství hrát důležitou roli (díky přežívání starých ideí). Neměly by však být považovány za jediný, a především ne za konečný krok na této cestě už proto, že svojí podstatou působí jako faktor vnější.

Vedle nich je nutné rozvinout systém výchovy k pocitu větší zodpovědnosti za obhospodařované území, která se nedá redukovat na pouhou snahu o dosahování maximální produkce. Časová dimenze našich úvah by přitom měla přesahovat minimálně jednu lidskou generaci, tím spíše pak jedno vegetační období.

Nutnou součástí tohoto procesu musí být výchova k samotné změně paradigmatu ve směru uznání přírody jako entity mající právo na samostatnou existenci.

Shrme-li předcházející úvahy do stručného závěru, současné tendence k monokriteriálním rozhodnutím a snahy o ekonomické vyjádření mimoprodukčních funkcí (nejen) zemědělství jsou zatíženy metodologickými nedostatky zásadního rázu. Navíc jsou založeny na paradigmatu minulého století. Strategickým cílem se tedy spíše než propracování těchto metod zdá být změna samotného paradigmatu vztahu člověka k přírodě.

Literatura

- BARTOŠ, M. – MEJSTRÍK, V. – TĚŠITEL, J.: Changes in agricultural landscape in Czechoslovakia during forty years of collective farming. In: Meulenbroek, J. L. (edd.): Agriculture and Environment in Eastern Europe and The Netherlands, pp. 11 - 18. Wageningen, Agricultural University 1992.
- ČERNÝ, M. – GLUCKAUFOVÁ, D. – TOMS, M.: Metody komplexního vyhodnocování variant. Praha, Academia 1990.
- FORMAN, R. T. T. – GODRON, M.: Landscape Ecology. New York, John Wiley and Sons 1986.
- KOCOURKOVÁ, J.: Analýza krajinné struktury venkovského osídlení. Bratislava, URBION 1986.
- LIBROVÁ, H.: Sociální potřeba a hodnota krajiny. Brno, UJEP 1987. 134 s.
- MEJSTRÍK, V.: Agricultural technologies and wildlife habitat. Ecology (ČSFR), 8, 1989, č. 4, s. 387 - 406.

*Ing. Jan Těšitel, CSc., Ing. Michael Bartoš, Ústav krajinné ekologie ČSAV,
České Budějovice*

Upozorňujeme na zajímavou publikaci

Nauka o hospodaření zemědělského podniku

(doslovný překlad německé publikace

Leiber F. und Koll.: Landwirtschaftliche Betriebswirtschaftslehre)

Publikace má téměř 400 stran, stojí 60 Kčs a je možno ji objednat na adrese:

Český institut agrární ekonomiky

pí H. Šmejkalová

Těšnov 17

117 05 Praha 1

EKONOMICKÉ OCENENIE MIMOPRODUKČNÝCH FUNKCIÍ POĽNOHOSPODÁRSTVA

Spoločensky významné funkcie poľnohospodárstva sa neobmedzujú len na výrobu potravín a surovín. Jeho úloha je oveľa širšia a zahŕňa mnohé prínosy, ktoré sa bežne nezachycujú v súhrnnom účte národného hospodárstva, ale pre spoločnosť ako celok sú nesmierne dôležité a v určitých regiónoch ich význam môže ďaleko prevažovať nad produkčným prínosom poľnohospodárstva.

Na druhej strane je poľnohospodárstvo pod spoločenským tlakom nútené prispôbovať svoje výrobné postupy tak, aby minimalizovalo nepriaznivé dôsledky intenzívneho hospodárenia na životné prostredie. To vedie k znižovaniu dôchodku poľnohospodárov.

Ako však vyčíslieť hodnotu celkových spoločenských prínosov poľnohospodárstva, ktoré presahujú prínosy vyjadrené objemom vyrobenej produkcie? Ako vyjadriť pokles dôchodku zapríčinený rešpektovaním požiadaviek ochrany prostredia?

Odpovede na nastolené otázky sa usilujú nájsť W. Pevetz, O. Hofer a H. Pirringerová v publikácii **Kvantifikácia ekologických prínosov rakúskeho poľnohospodárstva**, vydanej Ústavom agrárnej ekonomiky vo Viedni roku 1990 (Quantifizierung von Umweltleistungen der österreichischen Landwirtschaft. Bundesanstalt für Agrarwirtschaft. Schriftenreihe Nr. 60, Wien 1990).

Ide o pokus autorov oceniť „externé efekty“ poľnohospodárstva, pritom ocenením rozumejú ich kvantifikáciu. Takto pristupujú k tovarom, resp. výkonom, ktoré ako také nie sú určené na predaj, resp. nemajú trhovú cenu (tzv. mimotržové alebo verejné statky), ako aj k tzv. „negatívnym externalitám“, pri ktorých kvantifikujú náklady, ktoré nevchádzajú do podnikových kalkulácií, len sa nimi zaoberá spoločnosť. Ekonomickým ocenením teda rozumejú peňažne vyjadrenú kvantifikáciu uvedených prvkov.

Metodický postup autorov je založený na mikroekonomickom, ponukovo orientovanom prístupe, ktorým sa vyhli zložitým makroekonomickým modelom. Pri tomto prístupe nejde o kvantifikáciu pozitívnych a negatívnych externalít ako takých, ale o kvantifikáciu podnikateľských nákladov, ktoré vznikajú pri ich získavaní, resp. eliminácii.

Uvedená koncepcia vychádza z úvahy, že s plnením spoločensky užitočných ekologických funkcií vznikajú poľnohospodárom náklady (či už ako pracovné náklady, alebo amortizácia strojov), alebo úbytok zisku (pri znižovaní intenzity v súlade s ekologickými požiadavkami). V ziskovo orientovanej spoločnosti však platí, že uvedené funkcie bude zabezpečovať len ten, komu budú s nimi spojené špecifické náklady uhradené.

Ide pritom o dva aspekty:

- Ocenenie ekologických prínosov poľnohospodárstva, najmä udržiavanie kultúrnej krajiny v horských oblastiach, ktorého náklady sa v cenách výrobkov uhrádzajú len čiastočne, alebo vôbec nie.
- Ocenenie toho, že sa poľnohospodár vzdáva možného zisku, pretože používa menej intenzívne formy hospodárenia, resp. alternatívne, t.j. spravidla aj nákladnejšie systémy výroby.

V prvom okruhu rozpracovali autori kvantifikáciu piatich faktorov, v druhom ide o štyri faktory. Sú to:

- Udržiavanie krajiny v horských oblastiach, najmä vysokohorských lúk a pasienkov. Základom kvantifikácie je rozdiel zistený medzi priemerným hodinovým hrubým dôchodkom

- roľníkov v tejto oblasti a priemerným hrubým hodinovým zárobkom robotníkov a zamestnancov, prepočítaný na celkovú výmeru obhospodarovaných plôch v tejto oblasti. Takto bol vyrátaný pre celú horskú oblasť (pri zarátaní ročného pracovného fondu 2 160 hodín) deficit dôchodku (ako nekompenzovaná cena udržiavania krajiny) vo výške 12 862 mil. ATS.
2. Príspevok k tvorbe dopravnej infraštruktúry vidieka (stavba a údržba ciest).
 3. Národohospodársky prínos roľníckych lesov (spočíva v nižších nákladoch na ťažbu oproti iným formám lesného hospodárenia).
 4. Produkčné úbytky v dôsledku salašníckeho využívania vysokohorských pasienkov (Almwirtschaft).
 5. Prínosy kultivácie krajiny v prímestských oblastiach.
 6. Ochrana spodných vôd pred kontamináciou nitrátmi. Vypočítali sa straty spôsobené zníženým podielom pestovania kukurice v intenzívnej kukuričnej oblasti (ako aj znížením intenzity pestovania) v špecifických regiónoch Rakúska (strata hrubého zisku v dotknutých oblastiach bola vyčíslená na 512 mil. ATS).
 7. Ochrana spodných vôd zvláštnymi agrochemickými postupmi na Moravskom poli.
 8. Ochrana pôdy pred eróziou znížovaním podielu silážnej kukurice na osevných plochách krmovín.
 9. Prechod z hnojivových technológií na podstielkový spôsob chovu (náklady pri cca 6 600 maštalích s kapacitou priemerne 30 VDJ dosiahli 1,82 - 2,24 mld ATS).

Výskumná práca pracovníkov Spolkového ústavu agrárnej ekonomiky je príkladom jednej možnosti kvantifikácie mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva. Autori sami zdôrazňujú, že vypočítané hodnoty neslúžia bezprostredne na stanovenie kompenzačných úhrad poľnohospodárskym výrobcam, môžu sa však chápať ako príspevok ku konkretizácii argumentov v hospodársko-politických diskusiách na túto tému a tiež ako východisko pre rozvíjanie systému priamych dotácií v poľnohospodárstve.

G. Blaas

POZNATKY O MOŽNOSTIACH ROZVOJA AGROTURIZMU

Jednou z podnikateľských aktivít, ktorá sa v poslednom období pokladá za cestu zaistenia ekonomických zdrojov pre zachovanie poľnohospodárskej výroby a jej mimoprodukčných funkcií v oblastiach s nepriaznivými výrobnými podmienkami, je agroturizmus.

Pre rozvoj agroturizmu a vidieckej rekreácie sú podnetné zahraničné skúsenosti, predovšetkým z Maďarska, Rakúska, Nemecka a ďalších krajín. Tak napríklad v Maďarsku sa vidiecka rekreácia rozvíja viac ako 10 rokov najmä v oblastiach, ktoré môžu poskytnúť atraktivity, ako sú ľudové zvyky, tradičné remeslá, typická gastronómia a prírodné krásy. Podobne v Rakúsku má vidiecka rekreácia pod názvom „Urlaub am Bauernhof“ dlhoročnú tradíciu. Ubytovacie a stravovacie služby poskytuje až 10 % roľníckych hospodárstiev v Rakúsku, ročne poskytnú až 30 miliónov nocľahov, čo predstavuje až štvrtinu všetkých nocľahov zahraničných návštevníkov v Rakúsku.

Pod pojmom vidiecka rekreácia sa vo všeobecnosti považujú rekreačné činnosti, trávenie voľného času na vidieku s možnosťou ubytovania v rodinách, vo voľných vidieckych domoch alebo v účelových komerčných ubytovacích zariadeniach postavených v tomto prostredí. Pobyt na vidieku zároveň umožňuje podieľať sa na nenáročných prácach v domácnostiach (príprava jedla, chov domácich zvierat, zber ovocia apod.).

Agroturizmus je širším pojmom, zahŕňa špecifické činnosti poľnohospodárskych podnikov podľa miestnych ekonomických a prírodných podmienok, zameraných na uspokojovanie rekreačných potrieb turistov. Poľnohospodársky podnik v rámci agroturizmu musí zosúladiť svoje možnosti s priestorovými možnosťami katastru obce a s vybudovanou materiálno-technickou základňou, uplatňujúc princípy marketingu. Do agroturizmu môžeme zahrnúť prakticky všetky rekreačné činnosti, ktoré sa podľa miestnych podmienok môžu v katastri obce realizovať či už zo strany súkromného roľníka, poľnohospodárskeho podniku alebo ďalších podnikateľských subjektov (poľovníctvo, rybárstvo, pracovná rekreácia, jazdectvo, apod.).

Prínos agroturizmu v našich podmienkach možno predpokladať vo viacerých sférach:

- V regiónoch s koncentrovaným cestovným ruchom môže rozšíriť odbyť poľnohospodárskych produktov a potravinových výrobkov.

- V regiónoch s podmienkami pre rozvoj agroturizmu sa podnieti vznik nových pracovných príležitostí v ubytovacích a stravovacích zariadeniach, ako i ďalších doplnkových služieb cestovného ruchu.

- Oživenie starých kultúrnych, remeselných, gastronomických a iných ľudových zvykov a tradícií ako atraktívnej ponuky pre hostí prispeje k oživeniu a obnove vidieckych sídiel.

- Agroturizmus pri dodržiavaní zásad maximálnej ochrany prírody a životného prostredia prispieva nielen k ekonomickému rozvoju príslušných regiónov, ale aj k rastu ich kultúrnej úrovne.

Horské a podhorské oblasti Slovenska sú typickým variantom krajiny pre rozvoj agroturizmu. Toto záujmové územie zaberá výmeru vyše 2 miliónov hektárov, z toho poľnohospodársky pôdny fond predstavuje vyše 800 tisíc hektárov, čo je takmer tretina z celého poľnohospodárskeho fondu Slovenska. Tieto oblasti majú ideálne možnosti na celoročné turistické a rekreačné využitie. Spravidla spadajú do niektorej oblasti cestovného ruchu v rámci rajonizácie cestovného ruchu na Slovensku.

Medzi zaujímavé a atraktívne územie možno zaradiť vinohradnícke oblasti na Slovensku, zvlášť však Malokarpatskú, Nitriansku, Tokajskú a ďalšie. Zvláštnosťou vinohradníckeho agroturizmu je bezprostredný kontakt výrobcu vína so spotrebiteľom. Zvlášť po príklade z Rakúska a Nemecka bude vhodné pristúpiť k rozvíjaniu „vinárskych ciest“, ako cesty zákazníkov k výrobcovi opačne. Ide o jeden z účinných spôsobov, ako spojiť záujem o fyzickú a duševnú relaxáciu so spoznávaním krajín (kultúrnych, historických pamiatok, športových areálov) a poskytovaním ubytovania, gastronomickou ponukou, ochutnávkou vína vyrobeného v danej lokalite.

V Malokarpatskom regióne sa pripravuje zriadenie „Malokarpatského domu vína“ v Modre, a „Malokarpatskej vinárskej cesty“, ktorá povedie od Bratislavy cez Svätý Jur, Pezinok, Modru, Častú až po Orešany. Okrem možnosti ochutnávky vín, gastronomických špecialít a ubytovania bude poskytovať i prehľad kultúrnych a historických pamietok v danom regióne. Možno očakávať záujem okrem domácich turistov najmä zahraničných turistov z Rakúska.

Doterajšie možnosti zapojenia sa do agroturizmu nevyužívali poľnohospodárske podniky na frekventovaných cestných ťahoch a hraničných prechodoch. Nedostatok motorestov, stravovacích a ubytovacích zariadení môžu sčasti nahradiť i poľnohospodárske podniky, ktoré vlastnia rekreačné zariadenia, prípadne môžu na tento účel zrekonštruovať administratívne budovy.

Súčasný stupeň rozvoja materiálno-technickej základne cestovného ruchu na Slovensku vo všeobecnosti nezodpovedá potrebám jeho rozvoja. Agroturizmus je u nás v podstate v štádiu zrodu a je nutné v prvom rade využiť existujúci potenciál vybavenosti, ktorý je veľmi rozdielny v jednotlivých oblastiach Slovenska.

Možnosti rozvíjania služieb v agroturizmu

Podľa prieskumu v okresoch Bratislava-vidiek, Rimavská Sobota a Levice záujem o tento druh podnikania je rozdielny predovšetkým podľa prírodných predpokladov daného územia a súčasnej ekonomickej situácie podnikov. Približne 25 % poľnohospodárskych podnikov má záujem poskytovať služby cestovného ruchu.

Záujem o agroturistiku prejavili predovšetkým podniky, ktoré:

- majú vlastné stravovacie, ubytovacie a obchodné zariadenia;
- chcú zrekonštruovať existujúce budovy a priestory pre služby cestovného ruchu;
- majú dobré prírodné podmienky.

Na základe prieskumu vo vybraných okresoch Slovenska sa dajú možnosti podnikania poľnohospodárskych podnikov v cestovnom ruchu charakterizovať takto:

- Základnou zložkou rozvoja agroturizmu sú stravovacie služby, finalizácia poľnohospodárskych produktov predovšetkým pre účastníkov cestovného ruchu. Ide najmä o výrobu „ekologicky čistých“ potravín, a to zemiakov, mäsa, mlieka, zeleniny, ovocia apod.
- Doplnujúcou zložkou agroturistiky sú ubytovacie služby možnosti ubytovania v podnikových a súkromných zariadeniach s možnosťou dovolenky v prírode s prepojením na poľnohospodársku výrobu (ovocinárstvo, vinohradníctvo, ovčiarstvo apod.).

Ďalšie služby:

- Vytvorenie možnosti zapojiť účastníkov pobytov na vidieku do atraktívnych poľnohospodárskych prác osobitne v RV, napríklad pri sušení sena, zbere úrody klasickým spôsobom.
- Využívanie ovčiarstva ako atrakcie pre organizovanie exkurzií, osobitných gastronomických ochutnávok, ovčiarских výrobkov, ako oštiepkov, žinčice, účasť na dojení oviec, opekanie jahňata, príprava baranieho gulášu v prírode a iných špecialít.
- Využitie konských záprahov ako atraktívnej turistickej dopravy (v lete koče, v zime sane), využitie jazdeckých koní na atraktívne jazdy v prírode.
- Využitie vlastných remeselných skupín – stolárstvo, kováčstvo na výrobu suvenírov a predmetov použiteľných na doplnenie interiérov zariadení cestovného ruchu.
- Obnoviť alebo zriadiť (podľa miestnych podmienok) rybník pre športový rybolov, prípadne pre dodávku rýb do vlastných alebo cudzích zariadení cestovného ruchu. Ponúknuť účastníkovi cestovného ruchu rôzne atraktívne podujatia, ako posedenie pri vatre so živánskou a ľudovou hudbou s vystúpením folklórnych súborov, exkurzie do poľnohospodárskych podnikov, vo vinohradníckych oblastiach okrem podávania vína môže pôsobiť atraktívne i podávanie rôznych husacích špecialít, ako husacina s lokšami a podobne.

– Využívanie voľného času v športových zariadeniach (lyžiarske strediská, termálne kúpaliská, golfové ihriská, jazda na koni apod.), prevádzkovanie autokempingov, motorestov s kompletnými službami pre motoristov (umývacie linky, benzínové čerpadlá, autoservis), poskytovanie dopravných služieb.

– Prevádzkovanie zariadení s ľudovým folklórom (dedinské múzeá, skanzeny, pamätne izby, cirkevné pamiatky), organizovanie jarmokov, folklórnych slávností, trhov, vinobrania apod.

– Organizovanie sprostredkovateľských služieb pre podnikateľov v cestovnom ruchu pri obsadzovaní ubytovacích a stravovacích zariadení.

Pri rozvíjaní agroturizmu je prvoradé prihliadať na možnosť a záujem poľnohospodárskych podnikov finalizovať výrobu a spájať ju s predajom potravinárskych výrobkov. Spájaním služieb cestovného ruchu s budovaním obchodných zariadení podnikov agrokomplexu umožňuje realizovať poľnohospodársku výrobu za vyššie ceny.

Zhodnotenie predpokladov

Pre podnikanie v agroturistike je dôležité vypracovať marketingovú stratégiu, ktorá musí vychádzať z existujúcich prírodných, materiálno-technických a personálnych podmienok.

V prvom rade je nutné identifikovať, čo chceme ponúkať, aký produkt – to znamená aké služby alebo tovary možno účastníkom cestovného ruchu ponúknuť. Základnou súčasťou produktu pre agroturistiku majú byť potravinárske a poľnohospodárske výrobky. Druhou súčasťou sú služby, a to ubytovacie, športovo-rekreačné aktivity podľa miestnych podmienok.

V druhom rade je potrebné stanoviť cenovú politiku, ktorá predpokladá zohľadniť viaceré faktory pri stanovení ceny služieb, a to v závislosti od kvality, ceny konkurencie, kúpyschopnosti účastníkov cestovného ruchu a podobne. Dôležité hľadisko je dosiahnuť rentabilitu, čím sa súčasne vytvárajú predpoklady pre ďalší rozvoj agroturizmu.

Po tretie je nutné zvážiť formu distribúcie produktu k zákazníkovi. Hľadáme najkratšiu cestu k zákazníkovi, aby sa distribučné cesty nepredlžovali zapájaním veľkého počtu medzičlánkov.

Dôležitým predpokladom úspechu agroturizmu je účinné zapojenie propagácie doma i v zahraničí, aby zákazník vedel, kto, čo, kedy, kde a za koľko ponúka podnikateľ svoje služby. Pre podnikanie v agroturizme je potrebné vytvoriť i ďalšie organizačné predpoklady, ako napr. zriadiť cestovnú a informačnú kanceláriu. Pri rozbehu služieb je vhodné využiť i poradenskú službu špecializovaných pracovísk, zameranú na získavanie potenciálnych zákazníkov.

Zapojenie sa družstevných podnikov, ale i súkromných agropodnikateľov do agroturizmu sa spravidla nezaobíde bez značných kapitálových vkladov. Spravidla ide o priame investície na výstavbu ubytovacích a stravovacích objektov, náklady na terénne úpravy, na interiérové vybavenie, ďalej na technickú infraštruktúru, čo tvorí významnú investičnú položku. Nie je reálne ich plné krytie z vlastných zdrojov.

Pracovníci Fakulty ekonomiky služieb a cestovného ruchu v Banskej Bystrici spracovali štúdiu rozvoja agroturizmu v podmienkach dvoch poľnohospodárskych podnikov, a to RD Hybe a ŠM Liptovský Mikuláš.

Tak napr. ŠM Liptovský Mikuláš má veľmi dobrú materiálno-technickú základňu pre agroturistiku, vlastné atraktívne zariadenia, ako hotel Družba v Demänovskej doline, hotelovo-reštauračný komplex Bocian, hotel Pyramída, loď na Liptovskej Mare, parkúr v Ondrášovej, možnosti jachtingu, školu surfovania a ďalšie zariadenia.

Podnikateľský zámer rozvoja agroturizmu ŠM Liptovský Mikuláš predpokladá ďalšie investičné vklady vo výške 22 miliónov Kčs, vytvorenie nových pracovných príležitostí pre 27 osôb vo finalizácii poľnohospodárskej produkcie, v cestovnej kancelárii, sprievodcovských a iných službách. Očakávajú sa prínosy vo forme zvýšeného zhodnotenia produkcie o 5 mil.

Kčs, zvýšenie tržieb z ubytovacích zariadení o 4,5 mil. Kčs, výnosy z cestovnej kancelárie 1,3 mil. Kčs a výnosy z realizácie doplnkových služieb o 3 mil. Kčs spolu 13,8 mil. Kčs.

Predpokladaný ročný zisk z agroturizmu je 3,6 mil. Kčs.

Podobne v podmienkach RD v Hybe podnikateľský zámer v agroturistike predpokladá dosiahnuť zisk 1,5 mil. Kčs. Miera rentability agroturizmu, ak ju rátame ako pomer zisku a nákladov, bude 14,2 %.

Pre PD Smolenice sa spracoval podnikateľský zámer, ktorý sa sústreďuje na finalizáciu produkcie (výrobňa na spracovanie mäsa, pekáreň a vlastná obchodná činnosť), rekonštrukciu administratívnej budovy pre poskytovanie ubytovacích služieb pre 40 osôb a zriadenie reštaurácie pre 100 osôb. Okrem toho podnikateľský zámer predpokladá donáškovú službu majiteľom chát, zriadenie oddychovo-športového areálu pre turistov s možnosťou športového jazdenia na koňoch, kočiaroch, v zime jazda na saniach, kolkáreň, organizovanie poľovačiek, rybolovu a ďalších atrakcií v Smoleniciach a priliehlych rekreačných oblastiach.

Z prepočtov zhodnotenia možnosti a potrieb rozvoja agroturistiky v podmienkach uvedených podnikov vyplýva, že napriek relatívne vysokej investičnej náročnosti možno pri koncepčnom prístupe k rozvoju agroturizmu predpovedať jej pozitívny ekonomický dopad na hospodárenie podnikov. Okrem toho ďalšie ekonomické vplyvy rozvoja agroturizmu sú vo forme nových pracovných príležitostí, rozloženia predmetu podnikania a zníženia rizika, vyrovnanie sezónnosti práce, príspevok k internacionalizácii života na vidieku, rozvoj nových hospodárskych aktivít na území a podobne.

Na podporu podnikateľských zámerov v agroturizme vzniklo v decembri 1991 Združenie podnikateľov agroturizmu Slovenska, ktorého sídlo je v Modre.

Ing. František Mach, CSc., VÚEPP Bratislava

ALTERNATIVNÍ UŽITÍ ZEMĚDĚLSKÉ PŮDY PRO NEPOTRAVINÁŘSKÉ ÚČELY V RAKOUSKU

Hlavní pozornost rostlinné výroby a šlechtitelství byla a je soustředěna na zásobování obyvatelstva potravinami v dostatečné kvalitě a na produkci krmiv pro užitková a chovná stáda hospodářských zvířat. Pokrok v technologii a pěstování vedl k výrazné stabilizaci a růstu produktivity, takže bylo dosaženo nejen plného uspokojování poptávky po základních potravinách, jako jsou obiloviny, mléko a maso, ale značné nadprodukce zejména u obilovin. Jedním z hlavních problémů rakouského zemědělství nyní je snížení této nadprodukce u obilovin a kukuřice, poněvadž hledání nových odbytišť se stává stále obtížnější. Po určitou dobu bude naprosto nezbytné najít substituční využití pro 200 až 300 tis. hektarů obilnářské půdy.

PŘEHLED NEPOTRAVINÁŘSKÉHO VYUŽITÍ PŮDY V ZEMĚDĚLSKÝCH OBLASTECH

Reprodukovatelné suroviny

Pěstováním reprodukovatelných surovin (technických plodin) je možno využít zemědělské půdy k produkci základních materiálů pro nepotravinářskou výrobu a energetiku. Můžeme tedy rozlišovat mezi nepotravinářskými surovinami a materiály k výrobě energie.

Pokud jde o nepotravinářskou výrobu, v současné době hrají určitou roli pouze brambory, kukuřice a cukrovka. Produkce škrobnatých brambor a cukrovky se realizuje na smluvním základě.

Brambory, kukuřice, cukrovka

V roce 1990 bylo zpracováno 170 tis. tun průmyslových škrobnatých brambor; z toho 159 tis. tun k výrobě škrobu a 11 tis. tun k destilaci alkoholu. Při průměrné produkci škrobu 26,9 tun z hektaru je celková produkce škrobnatých brambor vázána na plochu zhruba 6 230 ha. Obsah škrobu v bramborách je zhruba 17,5 %, bylo tedy v roce 1990 vyprodukováno okolo 28 tis. tun sušiny, což odpovídá 33 tis. tun komerčního škrobu. Po odečtení 10 tis. tun pro potravinářské účely zůstává ročně 23 tis. tun bramborového škrobu (70 % produkce) pro nepotravinářské technologie. Nejvýznamnějším odběratelem je papírenský průmysl. Nové technologie na bázi průmyslového škrobu získávají stále větší význam pro produkci obalového materiálu pro balení potravin (polotovary, vejce, ovoce, zelenina atd.).

Dále je v Rakousku ročně zpracováno kolem 60 tis. tun průmyslového kukuřičného škrobu (průměrný obsah škrobu je 68 %). Toto množství odpovídá zhruba osevní ploše 7 500 ha. Z tohoto objemu je přibližně 39 tis. tun kukuřičného škrobu, upraveného škrobu a škrobových derivátů a dále 16,5 tis. tun vedlejších výrobků (krmné koncentráty, kukuřičné klíčky, kukuřičný kliš); objem pro technické účely je kolem 90 %. Škroby pro technické účely, jako je výroba vlnité lepenky, lesklých papírů a pro stavební průmysl, musí být agregovány a derivovány na žádoucí produkty.

Zhruba 47,5 tis. ha bylo v roce 1989 oseto cukrovkou. Průměrný hektarový výnos byl 55,61 tun, průměrný hektarový výnos cukru 8,87 tun (cukernatost 17,76 %, výtěžnost 15,95 %). Celkem bylo vyrobeno 421,3 tis. tun cukru. Z toho pro nepotravinářské účely (farmacie, kvašení) bylo využito zhruba 70 tis. tun cukru a cukerných produktů (glukózový sirup).

Dále je ze škrobářenských a cukernatých surovin v současné době v úhrnu produkováno kolem 200 tis. hektolitrů etanolu. Z toho zhruba 70 tis. hektolitrů je vyráběno v zemědělských palírnách, v nichž se zpracovává asi 30 tis. tun brambor a 10 tis. tun kukuřičného zrna a siláže. Kolem 40 % etanolu je vyráběno z produktů cukrovky (melasa a řepný sirup). Zhruba 11 % produkce etanolu je používáno pro kosmetické, medicínské a hygienické účely, 25 % se využívá k dalšímu nepotravinářskému průmyslovému zpracování.

Olejniný

Nejvýznamnějšími reprezentanty této skupiny jsou řepka a slunečnice, dále len, saflor (světlíce barvířská) a některé další, z čehož len je užíván pouze pro produkci lněného semene.

Perspektivní význam této skupiny je pro výrobu mazadel, len je vhodný také pro výrobu barev a laků (a také ve farmacii).

V září 1990 byl v Rakousku vydán předpis o některých aditivech mazadel a použití olejů pro motorové pily. Podle tohoto předpisu je od 1.1.1992 zakázán prodej a od 1.5.1992 použití mazadel pro motorové pily obsahujících běžné a vodu znečišťující minerální oleje. Do 21 dní od tohoto data musí mazadla pro motorové pily být minimálně z 90 % redukovatelná a nesmějí v testu klíčení zahradní řetězy vykazovat v koncentraci 10 mg mazadla na 1 litr vody žádné fyto toxické škody.

Rakouská národní lesnická společnost, která obhospodařuje kolem 15 % lesů v Rakousku, již přešla na mazání motorových pil řepkovým olejem. Jejich roční potřeba mazadel je kolem 150 tun, což odpovídá výměře 150 ha řepky. Celkovou potřebu mazadel pro motorové pily lze odhadovat na 2 000 – 2 500 tun; z tohoto množství zhruba 60–70 % je již vyráběno na bázi rostlinných olejů, pouze 600 – 700 tun (což odpovídá 600 až 700 ha) z těchto olejů však je produkováno v Rakousku.

Podle mínění odborníků se v příštím roce může potřeba biogenních mazadel díky většímu rozšíření hydraulických systémů (u traktorů, samochodných sklízeců a lesních strojů) zvýšit až na 10 tis. tun.

Textilní vlákna

Jediným reprezentantem této skupiny je len setý. Jeho produkce v Rakousku v roce 1990 zahrnovala plochu 485 ha. Rakousko má dva podniky na zpracování lnu, které mohou zpracovat produkci až z 1 500 ha. V současné době je pěstování lnu možné pouze s vysokými státními dotacemi vzhledem k nízké ceně a nízkému podílu dlouhých vláken, částečně zapříčiněnému počasím.

Farmaceutika, barviva

V současné době má význam pouze pěstování opylujících rostlin zhruba na 220 ha. Pěstování léčivých rostlin pro potřeby farmacie dosahuje zatím pouze velmi malého objemu.

Rostliny obsahující škroby a bílkoviny

V dohledné době bude uskutečněn tzv. projekt Austroprot, který zajišťuje výrobu 100 tis. tun alkoholu na bázi zemědělských surovin pro ÖMV (Rakouská společnost pro hospodaření s benzínem).

Těchto 100 tis. tun je počítáno jako 5% přídavek bioetanolu do karburátorových paliv prodávaných ÖMV (což je zhruba 70 – 80 % celkové spotřeby v Rakousku).

Továrna na výrobu etanolu zahájí produkci v roce 1993. V závislosti na surovině (kukuřice, pšenice, hrách) bude zpracovávat produkci z 34 – 165 tis. hektarů.

Realizace programu výroby alkoholových paliv na bázi etanolu závisí na snížení cen státními dotacemi či na daňové diferenciaci mezi palivy na bázi nafty a palivy na bázi reprodukovatelných surovin.

Plodiny s nízkou produktivitou (např. hrách) jsou zajímavé z hlediska omezení nadprodukce; užití těchto surovin zvyšuje výrobní cenu etanolu, ale dotace na hektar jsou nižší. Dalším aspektem jsou koncentrovaná proteinová krmiva jako vedlejší produkt, který je trhem dobře přijímán.

Rostliny obsahující oleje a tuky

V produkci řepkového metylesteru (RME) jako náhradního diesel-paliva jsou v Rakousku využívány dvě různé metody:

– Malé továrny na zpracování oleje s kapacitou 500 – 2 000 tun ročně, což odpovídá výměře olejnin 500 – 2 000 ha. Tyto továrny jsou provozovány družstvy farmářů, kteří do nich přímo dodávají řepku k esterifikaci. Produkty RME a řepkové pokrutiny jsou vráceny farmářům podle objemu dodané řepky.

V roce 1991 pracovaly již čtyři továrny tohoto typu (včetně vzorové továrny v Silberbergu ve Štýrsku).

– Velkovýrobní provozy s kapacitou 10 000 – 15 000 tun ročně, které prodávají biopalivo a pokrutiny na komerční bázi. V roce 1991 byla uvedena do provozu továrna tohoto typu v Horním Rakousku a druhá má být vybudována ve výchovní části země.

Rostliny obsahující celulózu a lignocelulózu

V první řadě je třeba se zmínit o produkci biomasy rychle rostoucími druhy dřevin s krátkým kultivačním cyklem. Celková plocha těchto dřevin je asi 600 ha.

Projekt „traviny jako nositel energie“ (původní rozloha asi 100 ha ve Štýrsku) musel být ukončen vzhledem ke špatným cenovým relacím, ačkoliv pro zatravnění bylo několik důvodů, například snížení kontaminace podzemních vod dusičnany, snížené používání chemických prostředků ochrany rostlin a plné krytí energetické potřeby v dané oblasti.

V současné době existují zkušební plochy o výměře zhruba 5 ha pro pěstování raimie obří. V druhé sezóně pěstování je však příliš brzy na hodnocení ekonomického efektu této plodiny.

Úhory

Rakouský státní program počítající s tím, že část obdělávané půdy se nechá ležet úhorem, je v první řadě užitečný ke snížení nadprodukce. Pouze malá část půdy je ponechána ladem z důvodu ochrany životního prostředí. V roce 1990 představoval zelený úhor výměru 14 660 ha, v roce 1991 bylo dosaženo výměry 20 000 ha.

Ochrana půdního fondu a vytváření zelených ploch v půdně konsolidovaných oblastech

Na konci padesátých let bylo započato s ochranou krajiny v zemědělsky využívaných oblastech. Primárním cílem byla ochrana proti půdní erozi v oblastech vystavených větrům a zlepšení mikroklimatu.

Zejména v posledních letech nabývají vedle ochrany půdního fondu stále většího významu agroekologické snahy. Moderní kultivační metody zničily přírodní životní prostředí stovek divoce rostoucích rostlin a volně žijících mikroorganismů. V posledních letech je stále více pocíťován nedostatek krajinných prvků a původní přírody. Snažíme se tedy nyní tam, kde je půda konsolidována, přesvědčit farmáře, aby ji nechali ležet ladem a vytvořili tak zelené plochy. V těchto oblastech mohou pak různé druhy a typy agroekologického systému najít svou nezbytnou potravu a chráněný životní prostor. V období 1980–1984 bylo takto průměrně ročně ponecháno 44 ha, v roce 1987 86 ha, v roce 1988 301 ha a v roce 1989 202 ha půdy.

Přírodní rezervace

V devíti rakouských spolkových zemích je téměř 180 přírodních rezervací, které mají plochu zhruba 2 400 km² a tvoří 2,8 % rozlohy státu. Největší podíl tvoří alpská krajina a jezera a rybníky se svým okolím, nížinná blata a bažiny ve vyšších polohách, lužní lesy a mokřiny. Takzvané suché oblasti, které jsou dosud domovem teplomilných a orientálních rostlin a živočichů, tvoří pouze malou část zmíněné výměry.

Zařízení pro trávení volného času

O tomto směru využití půdy je obtížné získat detailní informace. Lze tedy pouze konstatovat, že určitá část zemědělské půdy je využívána pro golf a jezdecké sporty.

V Rakousku je kolem 50 golfových hřišť. Jejich výměra je podle počtu jamek 25 až 60 ha, takže můžeme předpokládat, že golfová hřiště celkem zaujímají plochu 2 500 ha.

Pravděpodobně kolem 40–45 % z celkového počtu 45 000 koní v Rakousku je vzhledem ke svému plemeni využíváno k jezdeckví. K zabezpečení dostatečné dávky sena a ovsu pro jednoho koně je zapotřebí asi 1 ha, k tomu je třeba připočítat slámu asi z 0,8 ha.

AGROPOLITICKÉ ASPEKTY ROZVOJE NEPOTRAVINÁŘSKÉHO VYUŽITÍ ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY A PŮDY

Celosvětový nárůst zemědělské produkce v důsledku technologického pokroku (biologických, technologických a organizačních zlepšení) a ve srovnání s tím mnohem pomalejší nárůst poptávky po potravinách vedly k rostoucí nadprodukci na agrárních trzích a k mezinárodnímu poklesu cen.

Plocha zemědělsky obdělávané půdy a kultivovaných lesů představovala v roce 1990 podle statistiky celkem 7 535 tis. ha. Z toho 43 % tvoří lesy, 26 % trvalé louky, 19 % (1 406 000 ha) orná půda, 1 % vinice, sady, ovocné školky, zahradnictví a zahrady a 11 % ostatní obdělávaná půda. Zhruba 67 % orné půdy je oseto obilovinami včetně kukuřice na zrna. Na této půdě také bylo v roce 1990 dosaženo nadprodukce ve výši zhruba 1 mil. tun. Tato nadprodukce představuje osevní plochu zhruba 200 000 ha orné půdy.

Na počátku 80. let stát, aby zabránil dalšímu růstu nadprodukce obilovin a zvýšil soběstačnost Rakouska v olejninách a koncentrovaných bílkovinných krmivech, začal poskytovat dotace na pěstování řepky a luštěnin na zrna. Dotace byly později rozšířeny také na ostatní olejninu a další na trhu žádané zemědělské produkty, aby se zlepšila situace na vnitřním agrárním trhu a aby se snížily osevní plochy obilnin a kukuřice. V hospodářském roce 1989/90 byla

úroveň soběstačnosti v obilninách (včetně kukuřice na zrna) 121 %, zatímco v rostlinných tucích a olejích 44 % (v roce 1981/82 pouze 5 %). V roce 1990 dosáhla dotovaná výměra olejnatých a proteinových plodin 124 800 ha (v roce 1986 to bylo 26 700 ha). Navíc se zvýšila výměra dalších alternativních plodin, jako ptačího zobu, medicínálních a kořeninových rostlin, zhruba na 7 150 ha (v roce 1986 pouze 1 915 ha).

V roce 1987 začalo Rakousko poskytovat dotace na zelený úhor, aby tak byla část orné půdy dočasně vyňata z obdělávání a snížila se tak produkce obilovin a kukuřice a současně zlepšila ekologická situace. V roce 1987 tento zelený úhor představoval výměru 956 ha, v roce 1988 8 638 ha, v roce 1989 11 089 ha a v roce 1990 14 660 ha. Za účelem znovuzavedení pěstování lnu, který mívá v Rakousku svou tradici, byly v roce 1982 osety pokusné pozemky. Od roku 1988 se Rakousko snaží pomocí dotací zvýšit jeho výměru. Na jedné straně federální a provinční vlády poskytují subvence na investice spojené s pěstováním, jako jsou máčírny a tírny či nákup pleček, obrabečků a sklízeců lnu, na druhé straně je pěstování lnu podporováno také premii na hektar osetých ploch a objem produkce. V současné době je v Rakousku pěstován len na 485 ha.

Federální a provinční vlády také dotují bioenergetické projekty. Ropná krize v polovině 70. let přiměla rakouské ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství k zahájení výzkumného projektu ve Federálním výzkumném ústavu zemědělských věd ve Wieselburgu s názvem „Rostlinné oleje jako substituce minerálních olejů“. V malém měřítku se také zkouší esterifikace rostlinných olejů v Silberbergu ve Štýrsku. Na základě pozitivních výsledků těchto testů byla vybudována jedna velká továrna v Aschachu v Horním Rakousku s roční kapacitou 10 000 – 12 000 ha a tři menší továrny (Asperhofen v Dolním Rakousku s kapacitou 500 ha, Güssing s roční kapacitou 1 800 ha a Mureck ve Štýrsku s kapacitou 500 ha). Další velká továrna a několik malých se plánují.

Na vybudování obdobných továren byly federální a provinčními vládami zavedeny dotace na investice, kromě toho je také subvencováno pěstování olejnin premii na jednotku plochy a produkce. Výše této premie je dána rozdílem mezi cenami výrobce a světovou tržní cenou. Pro výrobu energie se v současné době takřka výlučně užívá řepka, mohou však být použity i další olejnin. Rakouské zemědělství má v současné době roční spotřebu motorové nafty kolem 300 000 tun.

Rostoucí využití biomasy (dřevo, odštěpky dřeva, sláma apod.) je rovněž ve středu zájmu ministerstva zemědělství a lesního hospodářství, a to jak pokud jde o výzkum, tak o konkrétní subvence a dotace (výzkumem se zabývá Federální výzkumný ústav zemědělských věd, subvence jsou poskytovány na topné systémy s využitím biomasy a subvence na pěstitelské pokusy směřující k využití dřeva jako zdroje energie). Cílem je zdvojnásobení dosavadní produkce biomasy, která zatím tvořila 10 % celkových zdrojů energie v Rakousku.

V nedávné době bylo přijato rozhodnutí, o jehož účelnosti se již řadu let diskutovalo, podle něhož bude do karburátorového paliva přidáván bioetanol. Továrna na výrobu etanolu má zahájit provoz v roce 1993. Dalším slibným tržním projektem kromě výroby RME a bioetanolu a současně alternativou k běžné zemědělské produkci je využití rostlinných tuků a olejů v petrochemickém průmyslu a při výrobě mazadel. V těchto odvětvích je také vyšší pravděpodobnost dosažení efektivnosti výroby než při produkci motorových paliv.

Lněné vlákno

Pěstování lnu v Rakousku

Na přelomu století bylo okolo 5 000 ha orné půdy současného teritoria rakouského státu oseto lnem. V období II. světové války byla tato výměra dále rozšířena. V poválečných letech se plochy lnu každoročně snižovaly, takže v roce 1962 byla uzavřena poslední tírna lnu. V roce 1982, kdy se začalo uvažovat o alternativních výrobcích, byl len znovu testován. V roce 1988 byla uvedena do provozu první moderní tírna lnu ve Štýrsku, v roce 1990 další ve Waldviertelu v Dolním Rakousku.

I. Vývoj osevních ploch lnu (ha)

	1988	1989	1990
Burgenland	23	43	26
Korutany	21	27	—
Dolní Rakousko	103	176	235
Horní Rakousko	32	32	14
Salzburko	—	15	13
Štýrsko	156	176	198
Celkem	335	469	486

II. Výpočet hrubého zisku produkce surového lnu (průměrný hektarový výnos 6 000 kg stonků, 200 kg lněného semene, 3 600 kg pazdří)

	Varianta 1 11 % dlouhých vláken 14 % krátkých vláken	Varianta 2 8 % dlouhých vláken 17 % krátkých vláken
Dlouhé vlákno – výnos ATS/ha	13 068	9 504
Krátké vlákno – výnos ATS/ha	2 100	2 550
Lněné semeno – výnos ATS/ha	880	880
Pazdří – výnos ATS/ha	1 080	1 080
Dotace na produkci (ATS/ha)	4 800	4 800
Dotace na výměru (ATS/ha)	4 000	4 000
Celkové výnosy/ha	25 928	22 814
Osivo, hnojiva, chemické ochranné prostředky, pojištění proti krupobití	5 541	
Variabilní náklady na stroje a mechanizaci	1 550	
Náklady na sklizeň (pletí, obracení, lisování)	5 455	
Doprava	1 200	
Náklady na máčení a tření	12 000	
Celkové variabilní náklady	25 746	
Hrubý zisk na hektar (výnosy mínus variabilní náklady)	182	-2 932

Pramen: Vlastní výpočet

Tržní situace

Rakousko vlastní jednu z největších přádelen lnu v Evropě, která zpracovává zhruba 5 000 tun surového lnu na lněné vlákno. Kolem 80 % finálních produktů se exportuje. Oděvní průmysl hraje stále významnější roli.

Změny struktury trhu v posledních 20 letech (%):

	1965	1985
technické účely	39	15
nábytkové textilie	5	20
bytové textilie	55	25
oděvní účely	1	40

Z hlediska zpracovatelského průmyslu by bylo rozšíření pěstování lnu žádoucí, ačkoliv z hlediska zemědělců je současná situace složitá.

Na jedné straně došlo k poklesu cen dlouhého i krátkého vlákna (zejména ceny krátkých vláken se značně snížily), na druhé straně povětrnostní podmínky zejména v roce 1989 výnos dlouhého vlákna negativně ovlivnily. Lze však ještě očekávat určité zlepšení technologie výroby lnu, která by napomohla zvýšení průměrného výnosu.

Rentabilita

Pěstování lnu je v Rakousku dotováno. Jak lze vidět z propočtů hrubého zisku na hektar (tab. II), předpokládané standardní dotace na jednotku plochy a objemu produkce lnu (4 000 ATS/ha a 0,80 ATS/kg stonku) nejsou dostatečně vysoké, aby zajistily uspokojivé krytí výrobních nákladů. V letech 1988 a 1989 byla průměrná dotace na 1 hektar lnu zhruba 14 500 ATS. Rovněž v roce 1990 byl nezbytný vysoký objem dotací k zabezpečení pěstování lnu. Federální a provinční vlády rovněž poskytovaly vysoké investiční subvence na nákup sklízecích a budování máčírů a tíren.

III. Rozvoj ploch produkce dřeva pro energetické účely a pokusných ploch k těmto účelům

Rok	Počet projektů	Plocha ha
1987	199	105
1988	362	193
1989	301	186
1990	209	129
Celkem	1 071	613

IV. Spotřeba reprodukovatelných zdrojů energie v letech 1983-1988 v terajoulech (TJ)

Zdroj	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Palivové dřevo	37 935	43 952	45 106	54 975	57 234	55 269
Spalitelný odpad	(23 658)	(29 344)	(35 240)	(31 272)	(34 629)	(39 172)
Z toho: sláma	775	852	980	643	835	952
slaměné brikety	35	41	50	42	34	34
odštěpky dřeva	2 138	2 638	3 377	3 321	3 760	4 249
Ostatní odpad při řezání dřeva	378	404	455	402	887	980
Kůra	6 968	8 749	10 586	4 107	5 044	5 313
Brikety ze dřeva a kůry	200	226	248	295	347	409
Použitý sulfátový a sulfitový louh	9 070	11 974	14 764	15 077	15 666	17 505
Kuchyňské odpadky a další odpad	4 094	4 460	4 780	7 385	9 056	9 730
Bioplyn	27 ¹⁾	277	344	396	399	402
Podíl na celkové spotřebě energie	6,8%	7,8%	8,4%	8,6%	8,85%	9,3%

¹⁾ Znovuvyužití kalů není zahrnuto

Pramen: P l a n k (1990)

Pěstování dřeva pro energetické účely

V posledních zhruba 10 letech bylo v Rakousku na pokusných výměrách zkoušeno pěstování rychle rostoucích dřevin.

Od roku 1987 výměra ploch k produkci dřeva pro energetické účely trvale rostla, jak je zřejmé z tab. III. Od té doby byla stanovena pravidla, podle nichž je produkce dřeva pro tyto účely dotována ze státních fondů (30 000 – 40 000 ATS/ha).

Tržní situace

Tab. IV ukazuje spotřebu reprodukovatelných zdrojů energie od roku 1983 do roku 1988. Podle těchto údajů je podíl reprodukovatelných zdrojů na celkové spotřebě energie asi 10 %.

Na jedné straně je možné rozšíření energetického podílu biomasy na základě nevyužitého potenciálu dalších vedlejších produktů lesní výroby a dřeva z probírek v rozsahu 3–6 mil. m³ (což odpovídá 21,6 – 43,2 petajoulům, tj. 10¹⁵), na druhé straně také doplňkovým pěstováním dřeva pro energetické účely nebo využitím jednoletých (či víceletých) zemědělských technických plodin k výrobě energie. Pokud však jde o zemědělské plodiny, nejsou zatím s nimi v našich klimatických a půdních podmínkách větší zkušenosti.

Vzhledem k již zmíněné nadprodukci ostatních zemědělských plodin není třeba se zabývat otázkou půdních zdrojů pro pěstování energetických plodin. Je však nezbytné vzít v úvahu další kritéria, jako je možnost dosahování mezního zisku na hektar, investiční náklady a provozní náklady zpracovatelských zařízení, flexibilita zemědělské výroby, potřeba dotací na hektar, ekologická hlediska a další.

Ekonomická efektivnost pěstování dřeva pro energetické účely

Nejefektivnějšími druhy stromů pro pěstování za účelem produkce energie jsou vrba a topol. Jejich intenzivní pěstování však je vhodné pouze v lokalitách s mírným podnebím, dostatkem vláhy a na dobře provzdušněných humózních půdách s dostatkem živin.

Pěstování dřeva pro produkci energie je velmi náročné z hlediska pracovní síly, zejména pokud jde o sázení a ruční sklizeň. Pro sklizeň slabého mladého porostu by bylo zapotřebí plně mechanizovaných systémů, technika sklizně však dosud této úrovně nedosáhla. Z ekonomického a ekologického hlediska však je lepší počítat s delšími rotačními cykly pěstování (a s ruční sklizní).

Nejvýznamnějšími kritérii z hlediska ekonomické efektivnosti jsou kultivační cyklus, délka kultivace, výnos a cena za dřevěné štěpiny.

Kalkulace uváděné v tab. V a VI nezahrnují dotace na pěstování dřeva pro energetické účely. Objem těchto dotací je v závislosti na druhu pěstovaných dřevin 30 000 až 40 000 ATS/ha. Tím se ekonomická efektivnost pěstování zvyšuje.

Z ekonomického hlediska přicházejí v současné době v úvahu pro pěstování dřeva pro energetické účely pouze zemědělské půdy se středním či nízkým výnosem.

Výroba řepkového metylesteru (RME)

Následující popis výroby RME vychází ze studie Huberta Janetscheka „Možnosti a omezení výroby RME a jeho využití jako náhrady motorové nafty“, zpracované ve Federálním výzkumném ústavu zemědělské ekonomiky.

V. Hrubý zisk při pěstování vrby (ATS)

Náklady: tříletá rotace 21leté kultivační období	10 t suché hmoty/ha/rok
Variabilní počáteční vklad (spon vrb 2,20 x 0,45 m)	40 432
Variabilní náklady 1. rok (renta, kultivační péče)	8 005
Variabilní náklady 2. rok (renta, kultivační péče, hnojení)	11 175
Variabilní náklady 3. rok (renta, sklizeň)	10 977
Variabilní náklady tříletého období	32 099
Hrubý výnos tříletého období	43 500
Hrubý zisk (hrubý výnos minus variabilní náklady) tříletého období	11 401
Hrubý zisk/ha/rok	3 800
Celkový souhrn vynaložené práce za kultivační období (21 let) v hodinách	2 513
Hrubý zisk za celé kultivační období	79 800
Hrubý zisk na hodinu vynaložené práce	32
Náklady: šestiletá rotace 30leté období kultivační období	10 t suché hmoty/ha/rok
Variabilní počáteční vklad (spon vrb 2,20 x 0,90 m)	29 724
Variabilní náklady letého období	45 698
Hrubý výnos šestiletého období	87 000
Hrubý zisk šestiletého období	41 302
Hrubý zisk/ha/rok	6 884
Celkový souhrn vynaložené práce za kultivační období (30 let) v hodinách	2 603
Hrubý zisk za celé kultivační období	206 520
Hrubý zisk na hodinu vynaložené práce	79

Pramen: Kreisl (1987)

VI. Hrubý zisk pěstování topolů

Náklady: 10letá rotace 30leté kultivační období	8 t suché hmoty/ha/rok	10 t suché hmoty/ha/rok
Variabilní počáteční vklad (spon topolů 4,0 x 4,0 m)	19 213	10 213
Variabilní náklady 10letého období	63 100	67 718
Hrubý výnos 10letého období	115 000	143 750
Hrubý zisk 10letého období	51 900	76 032
Hrubý zisk/ha/rok	5 190	7 603
Celkový souhrn vynaložené práce za kultivační období (30 let) v hodinách	2 214	2 658
Hrubý zisk za celé kultivační období	155 700	228 096
Hrubý zisk na hodinu vynaložené práce	70	86

Pramen: Kreisl (1987)

Metody výroby RME

V Rakousku existují dva typy podniků produkujících RME:

- a) Družstevně průmyslové zpracování řepkového oleje na ester v lisovnách běžného typu včetně využití vedlejších produktů, jako je glycerín, mastné kyseliny a klfh. Využití těchto produktů se realizuje prostřednictvím již existujících prodejních organizací. Projekt je koordinován pracovní skupinou Biodiesel se sídlem v Aschachu (zpracovatelský závod I). Další obdobný zpracovatelský podnik má být vybudován v Brucku.
- b) Společná zpracovatelská zařízení farmářů, která mají v plánu esterifikaci mechanickou cestou lisovaného oleje v motorové palivo. Tato metoda vypouští krok částečné rafinace a regenerace glycerinu. Farmáři, kteří jsou členy tohoto zařízení, dodají surovinu a obdrží zpět motorové palivo a krmivo (řepkové pokrutiny) přímou cestou bez obchodního mezičlánku. Tato zařízení jsou v Silberbergu a Muzecku ve Štýrsku, Neulenbachu v Dolním Rakousku (zpracovatelský závod II) a v Güsingu v Burgenlandu.

V zásadě lze rozlišovat čtyři kroky výroby RME:

1. dodávka suroviny,
2. vlastní výroba RME,
3. spotřeba hlavního produktu,
4. spotřeba vedlejších produktů.

Podle zkušeností jsou ekonomicky citlivými momenty využívání většiny reprodukovatelných surovin výrobní náklady suroviny, prodej vedlejších produktů a substituční hodnota hlavního produktu. Tyto obtíže pramení z toho, že na jedné straně se substituuji existující velmi produktivní plodiny, jako je ozimá pšenice a kukuřice na zrno, a na druhé straně vyráběný hlavní produkt není dosud konkurenceschopný; navíc možnosti odbytu současně vznikajících vedlejších produktů také ještě nejsou zabezpečeny.

Tab. VII informuje o teoreticky předpokládaném outputu, který se liší podle typu zpracovatelského zařízení.

Ekonomická efektivnost výroby RME

Náklady na suroviny

Základní vliv na ekonomickou efektivnost konverze ozimé řepky v motorové palivo mají náklady na surovinu. V případě výroby RME tvoří minimálně 70 % celkových výrobních nákladů.

Kalkulace nákladů na suroviny zahrnuje přímé variabilní náklady na ozimou řepku plus náklady obětované příležitosti na plochách, kde řepka nahrazuje jiné plodiny.

VII. Teoreticky předpokládaný output dvou rakouských zpracovatelských podniků na výrobu RME (řepkový metylester)

	Zpracovatelský závod I (Aschach)	Zpracovatelský závod II (Neulengbach)
Obsah oleje v semeni řepky (%)	41	41
Potřeba řepkového semene na kg oleje	2,703	2,941
Výtěžnost (%)	90,33	82,96
Produkce pokrutin na kg oleje	1,545	1,823

VIII. Struktura konverzních nákladů

	Zpracovatelský podnik I.	Zpracovatelský podnik II.
Roční kapacita výroby RME (t)	12 480	410
Variabilní náklady ATS na tunu RME	1 340	1 477
Fixní náklady ATS na tunu RME	1 106	3 205
Náklady konverze celkem	2 446	4 682
Náklady konverze včetně skladování a dopravy	3 676	5 749

IX. Srovnání nákladů konverze RME mezi dvěma rakouskými zpracovatelskými podniky (Aschach a Neulengbach)

	Zpracovatelský podnik I 12 480	Zpracovatelský podnik II 409,8
Roční kapacita výroby RME (t)		
Náklady (ATS) na tunu RME:		
elektrina	446,88	237,92
topné oleje	112,07	14,65
pára	103,39	0,00
Náklady na energii celkem	662,34	252,57
voda na chlazení	44,88	79,06
kyselina fosforečná	7,90	0,00
podzol	14,30	0,00
potašový louh	208,12	274,09
metanol	217,72	574,68
kyselina sírová	8,01	25,89
Chemikálie a voda celkem	500,93	953,71
provozní náklady	161,65	270,60
ostatní náklady	15,22	0,00
Variabilní náklady	1 340,14	1 476,88
kapitálové vklady	770,00	2 328,72
ostatní náklady	256,41	468,52
veřejné výdaje	61,74	377,50
fixní provozní náklady	17,96	30,07
Fixní náklady	1 106,11	3 204,81
Náklady konverze	2 446,25	4 681,69
skladování surovin	692,31	761,35
doprava surovin	288,46	104,69
doprava RME	150,00	150,00
doprava kovového šrotu	98,94	51,11
Skladování a doprava celkem	1 229,71	1 067,14
Náklady celkem	3 675,96	5 748,83

Pramen: Janetschek (1990)

X. Srovnání odbytového a produkčního potenciálu RME včetně vedlejších produktů (zpracovatelský podnik I)

	Produkce (tis. t)	Potenciál odbytu (v Rakousku)	
		tis. t	% produkce
RME (v Rakousku)	288	318	90,6
Řepkové pokrutiny	426	210,5 ^{*)}	49,4
Čistý glycerín	26	6,5	6,2

^{*)}70 % dovozu sóji (= 329 tis. t) minus řepkové pokrutiny vyprodukované v lisovně oleje v Brucku (= 118,5 tis. t)

Za základ kalkulace nákladů na využití byly vzaty údaje o standardním mezním zisku dosahovaném ve všech příslušných oblastech u ozimé pšenice, ozimého ječmene, jarního ječmene a ovsa. V roce 1988 byly pro oblasti přicházející potenciálně v úvahu pro pěstování řepky pro energetické účely vypočteny náklady na tuto surovinu v průměru 64,1 64,8 ATS na tunu řepky při výnosu 2,76 t/ha.

Náklady konverze

Nejdůležitější položky konverzních nákladů pro zpracovatelský podnik I a II jsou evidentní z tab. VIII a IX.

Produkční náklady

Produkční náklady nezahrnují dotace ani subvence na surovinu či na konverzi. Vezme-li v úvahu nižší výhřevnost RME (kolem 8 %), mohou být produkční náklady srovnány s cenou za 1 litr běžné motorové nafty bez daně.

V průměru všech produkčních oblastí tvoří produkční náklady (= surovina + konverze + skladování a doprava – vedlejší výnosy) pro zpracovatelský podnik I 19,2 až 20,8 ATS na litr RME a pro zpracovatelský podnik II 22,4 - 24,1 ATS na litr RME.

Odhad potenciální produkce a odbytu

Vezme-li v úvahu pouze spotřebu nafty v zemědělství, která tvoří 18 % celkové spotřeby motorové nafty, zdá se potenciál odbytu hlavního produktu – RME – za současných produkčních možností nevyčerpatelný. Nezbytně však vyvstává také otázka vedlejších produktů, které musí být také využity či prodány.

Srovnáním údajů z tab. X dospějeme k závěru, že potenciál odbytu vedlejších produktů není v Rakousku nevyčerpatelný. Zvláště výroba drahého čistého glycerínu převyšuje limity poptávky několikanásobně. Plánování dalších kapacit výroby RME má tedy v Rakousku velmi omezený prostor vzhledem k limitům prodeje vedlejších výrobků.

Potřeba dotací a subvencí

Z ekonomického hlediska je nutným předpokladem náhrady naftových paliv RME, aby RME byl prodáván za ceny srovnatelné s cenami motorové nafty u benzinové pumpy bez daně (=3,37 ATS/litr). Vezme-li v úvahu produkci řepky ze 150 000 ha s cenou RME rovněž 3,37 ATS/litr, byl by nutný objem dotací a subvencí v celkové výši 1,55 mld. ATS. Srovnáme-li tyto nezbytné dotace na RME s existujícími opatřeními zemědělské politiky na podporu pěstování řepky pro výrobu potravinářských olejů, jde o téměř stejný objem dotací. Kdyby bylo možné přesunout objem dotací na vývoz kukuřice (při nízkých cenách kukuřice na světových trzích), byly by dotace na produkci RME pokryty s rezervou 511 mil. ATS.

Rozvoj techniky a technologie zemědělské výroby vedl k výraznému zvýšení produktivity, takže nyní jsou nejen plně pokryty požadavky spotřeby základních potravin, ale bylo dosaženo značné nadprodukce. Jedním z hlavních problémů rakouského zemědělství tedy nyní je omezení této nadprodukce, poněvadž je stále obtížnější najít pro tyto výrobky odbyty. V příštích letech bude nezbytné najít substituční výrobní program pro 200 - 300 tis. ha obilnářské půdy.

Vzhledem k této situaci se stává stále zajímavější možnost využití zemědělské půdy pro pěstování reprodukovatelných surovin, představujících základ pro nepotravinářská a energetická odvětví. Tak např. Rakousko se od roku 1988 snaží prostřednictvím pečlivě směřovaných dotací zvýšit plochy pěstování lnu. V současné době bylo dosaženo výměry kolem 500 ha stonkového lnu. Dále byly dotovány bioenergetické projekty. Poněvadž výzkumem bylo dosaženo pozitivních výsledků vzhledem k možnostem substituce motorových paliv RME (řepkovým methylesterem), byl vybudován jeden větší zpracovatelský podnik s roční výrobní kapacitou 12 tis. tun RME a několik menších podniků s kapacitou 500 a 2 000 tun RME ročně. Plánována je výstavba jednoho dalšího většího a několika menších podniků.

Produkce biomasy z rychle rostoucích druhů dřevin (pěstování dřeva pro energetické účely) v současné době představuje asi 600 ha. Bude také realizován projekt, o němž se již řadu let diskutovalo, totiž přidávání bioetanolu do motorových paliv. Továrna na výrobu 100 tis. tun etanolu bude uvedena do provozu v roce 1993.

Skutečně slibným sektorem trhu z hlediska alternativního využití běžné zemědělské produkce je využití rostlinných tuků a olejů jako základních surovin v petrochemickém průmyslu a ve výrobě mazadel, kde bude dosažení ekonomické efektivity jejich využití snazší než při výrobě motorových paliv. Roste rovněž poptávka po surovinách rostlinného původu obsahujících cukr s škrob, zejména pokud jde o škrob pro technické účely.

Dotace na zelený úhor jsou směřovány k tomu, aby obdělávané zemědělské plochy byly po určité době ponechány jako úhor. V roce 1990 tvořila výměra zeleného úhoru 14 660 ha. Zemědělské produkční plochy jsou také alternativně využívány ke sportu a rekreaci (golf, jezdecké sporty).

Literatura

- PIRRINGER, H.: The use of agricultural land for non - food purposes. FIAE, Vienna, FAO/ECE Symposium. Graz, Austria 1991.
- JANETSCHKE, H.: Die Möglichkeiten und Grenzen der Produktion und Verwendung von Rapsmethylester als Substitutionskraftstoff für Dieselöl (in Druck). Wien, Forschungsinstitut für die Ökonomie der Landwirtschaft 1990.
- KREISL, R.: Wie wirtschaftlich ist der Energieholzanzbau? Der Förderungsdienst/Beratungsservice, 1987, č. 8, s. 49-56.
- PLANK, J.: Brennstoffmarkt in Österreich. Agr. Rdsch., 1990, č. 5, s. 11-15.
- Bericht über die Lage der österreichischen Landwirtschaft 1989. Wien, Bundesministerium für Land- und Forstwirtschaft 1990.

Ing. Vladimír Jeníček, DrSc., ing. Bohuslava Boučková, CSc., VÚEZVž Praha

**TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK
ROSTLINNÁ VÝROBA**

výběr základních termínů

obsahuje výběr 800 základních termínů v českém jazyce s překladem do slovenštiny, angličtiny, němčiny, ruštiny, část v latině a s českou definicí termínu.

Pro snadnou orientaci jsou připojeny rejstříky ve všech uvedených jazycích.

Cena slovníku je 50 Kčs.

Objednávky zasílejte na adresu:
Ústav vědeckotechnických informací
pro zemědělství oddělení propagace
Slezská 7
120 56 Praha 2

CONTENTS

Blaas G.: Nonproduktion funktions of agriculture.....	525
Krpálek P.: Sustainable development of agriculture and is nonproduction functions in the context of present agrarian policy.....	527
Marková C.: Agriculture and Stabilization of Settlement in Regions.....	539
Hutník F.: Pluriactivity of agricultural enterprises: its past, present and prospects.....	551
Blaas G.: Employment Policies of Agricultural Enterprises at the First Period of Economic Reform	563
Buchta S.: Local autonomies and agriculture.....	573

Discussion

Těšitel J.: Problems of formulation of the nonproduction functions in agriculture.....	579
--	-----

Informationen

Blaas G.: Ekonomik evaluation of nonproduction functions in agriculture.....	585
Mach F.: The notions on possibilities of the development of agroturistic	587

From abroad

Jeníček V., Boučková B.: Alternative ways of using agricultural land for the non-food production in Austria	591
---	-----

